

DOMOKOS GYÖRGY

EGY ITÁLIAI VÁRFUNDÁLÓ MESTER MAGYARORSZÁGON A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN¹

Ottavio Baldigara élete és tevékenysége

1. A korszak

Ottavio Baldigara 1584-ben a következőket írta Ernő főhercegnek a végvári rendszer állapotáról: „... ezek az építési ügyek [ti. a magyar végvidékeken – D. Gy.] még mindig a régi állapotukban maradtak, ... mert 1568 óta keveset vagy egyáltalán semmit sem végeztek, noha jól tudjuk, hogy egy ilyen erős ellenséggel szemben, erődítmények nélkül, pusztán a harcmezőn, túl gyengék vagyunk”.² Keserű szavak ezek attól az embertől, aki addigra már oly sokat tett azért, hogy a magyarországi határvédelmi rendszer képes legyen feladatának betöltésére: az oszmán hódítás feltartóztatására. Ami megállapításának első részét illeti, tudniillik hogy 1568 óta alig változott volna valami a végvárrendszer kiépítésében, nem egészen igaz, bizonyára a sok csalódás mondatta vele, s talán az, hogy belefáradt már a hivatalokkal folytatott örökös harcba. Az említett időszakban ugyanis többé-kevésbé sikerült megszilárdítani a végvári rendszert, kiépültek a győri és a kanizsai végvidékek várai, s nagyjából elkészült a teljesen új érsekújvári erődítmény. Megállapításának második része viszont a hadászati és harcászati helyzet tökéletes ismeretét bizonyítja, s pontosan mutatja, hogy Ottavio

¹ E tanulmány a bécsi Collegium Hungaricumban eltöltött ösztöndíjas időszak kutatásai nyomán készült. A kutatási lehetőségért ezúton is szeretnék köszönetet mondani. A tanulmány alapjául egy, az Osztrák Állami Levéltár (*Österreichisches Staatsarchiv*) Hadilevéltárában (*Kriegsarchiv*), a *Nachlaß, Memoires*, 28/1334. sz. alatt levő, ma már sajnos nagyrészt hiányos összeállítás szolgált, amely a XVI. században Magyarországon működött itáliai várépítőkről készült. Ezen belül a 2. rész foglalkozik a Baldigarákkal. Az ismeretlen szerző, saját állítása szerint, az *Alte Feldakten*, az Udvari Haditanács aktáit (*Akten des Wiener Hofkriegsrates*) és iktatókönyveit (*Protokollen des Wiener Hofkriegsrates*) nézte át. A szerzőnek azonban sok adat elkerülte a figyelmét, a talált adatokat csak mechanikusan felsorolta, mindössze néhány esetben értékelve azokat, a legfontosabb elemről, várépítői tevékenységükről pedig alig-alig ejt szót. Ez bátorított arra, hogy részletesebben utánajárjak a Baldigarák történetének, és a meglévő adatokat további adatokkal kiegészítsem. Itt szeretnék köszönetet mondani azoknak, akik segítettek e tanulmány elkészítésében, mindenekelőtt Pálffy Gézának, valamint Kelenik Józsefnek és Veszprémy Lászlónak.

² „... diese Pawsahen gleich in dem alten standt verbleiben, ... dan seither des 68 Jars ist wenig oder gar nichts gericht worden, so wir doch woll wissen, das wir einem solchen starkhen feindt ohne befestigungen, allein Zu Veldt vill Zu schwach sein.” ÖStA KA HKR Akt. 1584 Juny No. 117. Exp. fol. 1. A forrás teljes szövegét l. a Forrásközlés VII-ben. (Itt kívánom megjegyezni, hogy az idézett forrásszövegekben a rövidítéseket külön jelzés nélkül feloldottam. Az eredetiben egyformán „ü”-val jelölt „u” és „ü” betűket mindenütt „u”-val írtam át. A központozásban mindenütt a mai gyakorlathoz igyekeztem igazodni. A latin forrásszövegekben a reneszánsz írásmódot alkalmaztam.)

Baldigara milyen meggyőződés alapján vállalta mégis a magyarországi várépítések sok nehézséggel járó hivatását.

A XVI. század második fele, amelyben Ottavio Baldigara élete és tevékenysége zajlott, a török hódoltság korának meghatározó időszaka. Szulejmán szultán hadai 1541-ben csellel megszerezték Buda várát, azt követően pedig 1566-ig, Szigetvár és Gyula bevételéig, harcászati fölényük és kimeríthetetlen embertartalékaik birtokában, kitűnő utánpótlási rendszerre támaszkodva, negyed század alatt elfoglalták az ország területének középső harmadát és vazallusi függésbe kényszerítették Erdélyt. Az 1568-ban megkötött drinápolyi béke sem tudta megfékezni a hódítás folyamatát, az oszmánok fokozatosan további területeket foglaltak el. Az oszmán előrenyomulás feltartóztatására, megfelelő keresztény mezei sereg hiányában, valóban csak a hódoltságot teljesen körülövező végvári rendszer bizonyult az egyetlen eszköznek.³ Ennek kiépítése ugyan már közvetlenül 1541 után megindult, de a folyamat igazi lendületet az Udvari Haditanács 1556-ban történt megalakulása után kapott. A Haditanács hívott azután nagyobb számban az országba, illetve alkalmazott a várépítésben jártas itáliai mestereket.⁴

2. A „hadügyi forradalom” és az olasz rendszer

Az itáliai várépítések a XVI. század közepén rendkívül keresettek voltak Európaszerte.⁵ Az a folyamat azonban, amely ilyen kiemelt szerephez juttatta őket, jóval korábban vette kezdetét. Meg kell tehát vizsgálni, hogyan alakult ki és milyen az az erődépítészeti technológia, amelyet alkalmaztak, továbbá milyen szerepet töltött be az európai, s természetesen a magyarországi háborúkban a XVI. században. Ehhez át kell tekinteni a hadügyek néhány egyéb vonatkozását is, amelyet immár néhány évtizede a „hadügyi forradalom” elnevezéssel illetnek.

2.1 Az olasz rendszer helye és szerepe a hadügyi forradalom folyamatában

A „hadügyi forradalom” fogalma,⁶ amelyet *Michael Roberts*, majd őt követve *Geoffrey Parker* teremtette meg, a kora újkori hadügyek fejlődési folyamatát írja le, szoros összefüggésben a kor politikai, társadalmi és gazdasági változásaival.

Roberts tanulmánya még csak az 1560-1660 közötti évszázadra tette a hadügyi forradalom időszakát, és elsősorban Orániai Móríc és Gusztáv Adolf stratégiai és taktikai újításait vizsgálta. Roberts szerint egyrészt a taktika forradalma, amely lehetővé tette az egyre inkább lőfegyverekkel felszerelt gyalogság hatásos alkalmazását, másrészt

³ *Perjés* 1967. 360-364. o.

⁴ E sommás áttekintésnél persze a valóság sokkal bonyolultabb volt, de a részletek tárgyalása itt nem lehet célo.

⁵ *De la Croix* 1963. 31. o., *Hogg* 1975. 39., 44. o.

⁶ A „forradalom” elnevezés tulajdonképpen nem igazán szerencsés, minthogy egy évszázadokon át elhúzódozó folyamatgyűttestről van szó. Sokkal találhatóbb a többek által alkalmazott „transformation”, azaz „átalakulás” kifejezés használata.

a támadó szellemű stratégiai gondolkodás kialakulása, melynek fő célja az ellenség megsemmisítése a harcmezőn, okozta a hadügyek volumenének növekedését, amelynek elsődleges jele a hadseregek létszámának emelkedésében figyelhető meg. Mindezek következtében a háborúk egyre fokozódó hatást gyakoroltak a társadalomra.⁷

Amint látható, Roberts még nem emelte be a hadügyi forradalom jelenségei közé az erődépítészeti XVI. század eleji újításait, s időben sem nyúlt vissza annak keletkezéséig. Megtette viszont Geoffrey Parker, aki azt állította, hogy a Roberts által kiemelt taktikai és stratégiai változások nem igazán újak, hiszen a korábbi időszak hadügyi fejlődésén alapszanak, annak eredményeit egyesítik. Parker kiterjesztette a hadügyi forradalom időhatárait 1530 és 1710 közé, s egyik alapvető ismérveként elfogadta ugyan a hadseregek létszámának jelentős emelkedését, Robertsszel ellentétben azonban úgy vélte, hogy azt nem elsősorban Orániai Móric és Gusztáv Adolf reformjai, hanem főként a XV. század végén és a XVI. század elején Itáliában kialakult erődépítészeti rendszer (*trace italienne*) elleni harc megnövekedett ember- és hadianyagigénye indokolja.⁸

Parker véleménye szerint az olasz rendszer megjelenése döntő befolyást gyakorolt a XVI. század stratégiai gondolkodására. Az ílymódon kiépített erődöket már nem lehetett „menetből”, csupán ágyúzással és gyalogsági rohammal bevenni, rendszeres ostromra volt szükség, amely azonban hatalmas méretű földmunkát, a korábbiaknál jóval több embert és eszközt, összességében sokkal több pénzt igényelt. Így tehát a védelem lassanként visszavette a támadóktól a kezdeményezést. Parker szerint az európai hatalmak versengve kezdték építeni új típusú erődítményeiket a leginkább fenyegetett térségekben: a Németalföldön, Lombardiában és Magyarországon, ahol kevés erődítmény uralt hatalmas területeket, tehát a terület birtoklásához az erődöket kellett elfoglalni. Következésképpen a háborúk ostromok sorozatából álltak, a nyílt ütközetek jelentőségüket veszítették, inkább csak a felmentő sereg elleni harcra korlátozódtak. Ott azonban, ahol nem építettek olasz rendszerű erődöket, továbbra is a nyílt csaták döntötték el a háborút.⁹

A későbbiekben Parker már egész könyvet szentelt a témának, amelyben az olasz rendszert a hadügyi forradalom középpontjába helyezte, s annak kiinduló pontjaként kezelte. Közvetlen összefüggést állított fel a mozgékony és nagy hatóerejű (ostrom)tüzérség megjelenése, az arra válaszként kialakuló olasz rendszer, s az annak megvívásához szükséges megnövekedett hadsereglétszámok között.¹⁰ Még inkább hangsúlyozta, hogy hadügyi forradalom kiindulási pontjai azok a területek, ahol az olasz rendszert alkalmazták: Spanyolország, a Németalföld, Itália és Franciaország.¹¹

Parker számos adattal támasztotta alá látványos okfejtését. Ennek ellenére elmélete nagy vitákat váltott ki, egyesek egyértelműen elutasították, mások pedig csak jelentős

⁷ Roberts tanulmánya először Belfastban, 1956-ban jelent meg, „The Military Revolution, 1560-1660” címmel, majd Londonban, 1967-ben a szerző „Essays in Swedish History” c. tanulmánykötetében. Itt egy későbbi kiadást használtam: Roberts 1995.

⁸ Parker, Geoffrey: The „Military Revolution”, 1560-1660 – a Myth? Journal of Modern History 48. (June 1976) 195-214. o., itt újabb kiadását használtam: Parker 1995. Parker átfogó munkája a témáról: Parker 1988.

⁹ Parker 1995. 41-42. o.

¹⁰ Parker 1988. 45-48., 66. o.

¹¹ Uo. 46. o.

módosításokkal, finomításokkal tartották elfogadhatónak. A témát kutató szerzők is a hadügyi forradalom egyik alapjelenségeként kezelik hadseregek létszámnövekedését, de többségükben tagadják abban az olasz rendszer Parker által leírt szerepét. Azt azonban általában elismerik, hogy a taktika és stratégia forradalmát a tűzfegyverek megjelenése és későbbi elterjedése indította el.¹² Elsősorban az elemzés pusztán haditechnikai megközelítését kritizálták, mondván, hogy egy korlátozott technikai jellegű újítás önmagában nem befolyásolhatja az egész, „hadügyi forradalom” összefoglaló névvel illetett jelenségegyüttest.

A szerzők közül többen is igyekeztek „helyére tenni”, vagyis nem csak katonai vonatkozásokban, hanem a különböző történelmi folyamatok részeként elemezni az erődépítészet szerepét. *John A. Lynn* az olasz rendszernek a francia hadsereg létszámnövekedésében játszott szerepe vizsgálatokor határozottan kijelentette, hogy a hadügyi forradalom jelenségeit politikai összefüggésekben kell vizsgálni, mert a politika, s nem a háború eszközei (mint pl. az erődépítészet) határozták meg a stratégiát és ezzel az annak megvalósításához szükséges hadsereg méretét (l. XIV. Lajos hódító politikáját).¹³

Ugyanezen véleményen van *Simon Adams*, aki, akárcsak korábban Roberts és Parker, a németalföldi szabadságharc eseményein keresztül elemezte a hadügyi forradalom jelenségeit. Ez a több évtizedes küzdelemsorozat kiemelkedően alkalmas az olasz rendszer szerepének tanulmányozására, mivel a Németalföldön ez az építési eljárás a kedvező földrajzi, geológiai és politikai körülmények hatására rendkívül gyorsan elterjedt. Adams a Habsburgok európai hegemoniára való törekvéséből vezette le a hadseregek létszámnövekedését és az olasz rendszer szerepét. Szerinte az abból fakadó, vallási köntösben megjelenő dinasztikus-politikai ellentétek kettéosztották Nyugat-Európát, de mindegyik fél a másik elleni védekezéssel igazolta a háborút. V. Károly azonban birodalma hatalmas erőforrásai ellenére sem tudott valamennyi országában egyszerre háborút viselni (itáliai háborúk, schmalkaldeni háború, Mediterráneum, stb.), ezért a spanyolok által bevezetett védelmi stratégiát alkalmazta. Ennek lényege, hogy épp a nagyobb erőforrásokra támaszkodva ki kell fárasztani az ellenfelet, diplomáciailag el kell szigetelni, majd a megfelelő túlerő birtokában le kell győzni. E stratégia hatásosságát Adams szerint a mühlbergi csata igazolja. Ugyanezt a védelmi stratégiát látja érvényesülni a németalföldi szabadságharcban is, ahol a spanyolok az olasz rendszer németalföldi változata szerint kiépített erődítmények és az azokban állomásozó helyőrségek láncolatát használták fel politikai céljuk megvalósításához. Az Itáliában már régóta alkalmazott minta szerint egyes nagyobb németalföldi városokban citadellákat építettek (Antwerpen). Az erődítményekben állomásozó őrségek egyik elsődleges feladata a helyi lakosság féken tartása volt, továbbá elvágták a németalföldi kereskedelem útvonalait, és végül lassították az ellenség támadását. Ugyanakkor ezek az őrségek nem nélkülözheték egy megfelelő mezei sereg támogatását, hiszen anélkül a támadó az egyes erődítményeket külön-külön mégiscsak el tudta foglalni. Minthogy azonban a gazdasági lehetőségek, az utánpótlás nehézségei, valamint a pénzügyi és katonai adminisztráció gyengeségei a haderő létszámát behatárolták, s annak nagyobb

¹² L. erre: *Rogers* 1993., *DeVries* 1998.

¹³ *Lynn* 1990. 11-12. o. és *uő.* 1991. 327. o.

részét eleve a helyőrségi szolgálat kötötte le, a mezei had a korszakban mindvégig csekély maradt, ami egyben a nyílt csaták jelentőségét is csökkentette. Ennek következtében a fentebb vázolt stratégia teljes megvalósítására a spanyol haderő sosem volt képes.¹⁴

Lényegében hasonlóan gondolkozik *Mahinder S. Kingra*, aki szintén a politika meghatározó szerepét hangsúlyozza az olasz rendszer felhasználásában, s ugyancsak a németalföldi szabadságharc példái alapján hasonló jelentőséget és feladatokat tulajdonít az erődítményeknek és őrségeiknek.¹⁵

Témánk szempontjából rendkívül érdekes *William H. McNeil* véleménye, noha ő egy szóval sem említi a hadügyi forradalmat. McNeil is kiemeli annak jelentőségét, hogy az olasz rendszer alkalmazása révén a védelem előnybe került a támadóval szemben. Ennek az előnynek a megszerzése azonban óriási összegeket kívánt. Ez néhány alkalommal a kisebb gazdasági erővel rendelkező államok bukásához vezetett, mint pl. Siena esetében az 1550-es, vagy Genova esetében az 1580-as években.¹⁶ Am ahol a kisebb államoknak a költségek ellenére sikerült legalább egy-két várost, vagy várat olasz rendszerben megerősíteniük, ott esetenként a nagyhatalmakkal is eredményesen szálltak szembe. Az olasz rendszer McNeil szerint is megváltoztatta a stratégiai lehetőségeket és a nyílt csaták helyét a hosszú ostromok vették át, hiszen az ütközetben legyőzött ellenfél még mindig menedéket találhatott az erődítmények falai között, ahol csekélyebb létszámú őrség is hosszabb ideig védekezhetett.¹⁷ Ennek hosszabb távú következményeként értékeli, hogy az olasz rendszer adta stratégiai előnyökre támaszkodó helyi hatalmak a XVI. század közepe táján képesek voltak szembeszállni V. Károly európai hegemonia-törekvéseivel, ugyanakkor ennek tulajdonítja azt is, hogy sikerült az oszmán hódítást feltartóztatni (Málta, 1565, Magyarország).¹⁸

Thomas F. Arnold, egyetértve John A. Lynn-nel, elutasítja Parker azon álláspontját, hogy az olasz rendszer megjelenése váltotta volna ki a hadseregek létszámának növekedését. Ugyanakkor igyekszik más szemszögből bemutatni az olasz rendszer szerepét és jelentőségét. Arnold szerint két alapvető felfogás áll szemben. Az első szerint az olasz rendszer alkalmazását a magas költségek korlátozták, s csak a nagy európai hatalmak tudták azt kifizetni. Ezt támasztja alá Siena bukásának elemzése.¹⁹ A másik nézet szerint, amelyet tanulmánya képvisel, az olasz rendszer alkalmazása nem feltétlenül eredményezte a kisebb államok összeomlását, hanem épp ellenkezőleg, az ellenállás lehetőségét biztosította számukra. Ezt a spanyolok támadását 1630-ban visszaverő Gonzaga hercegek és Mantova példájával bizonyítja, igazolva egyben McNeil hasonló értelmű korábbi állítását. Arnold felhívja a figyelmet, hogy az olasz rendszer alkalmazása mögött kifejezetten politikai cél, a függetlenség megőrzése, húzódott meg, s ez Itáliában számos kisebb hatalomnak sikerült, miután erődítményeiket

¹⁴ *Adams* 1990. 36-41. o.

¹⁵ *Kingra* 1993. 435-445. o.

¹⁶ Siena bukásának részletes elemzését adja: *Pepper-Adams* 1986.

¹⁷ L. erre még: *Hale* 1977. 45. o.

¹⁸ *McNeil* 1982. 90-94. o.

¹⁹ *Pepper-Adams* 1986.

olasz rendszerben építették át. Véleménye szerint a spanyolok itáliai hegemoniájának megtörésében, vagy a Habsburgok németalföldi vereségében az olasz rendszer meghatározó szerepet játszott. Végkövetkeztetésében arra jut, hogy az olasz rendszer stratégiai szinten csökkentette különbségeket a kisebb államok és a nagyhatalmak között azáltal, hogy az előbbiek katonailag a korábbiaknál jóval erősebbé, ebből következően politikailag függetlenné váltak. Nézete szerint ez volt az igazi forradalom.²⁰

Az ismertett véleményekből úgy tűnik, hogy Parker nézete, miszerint az olasz rendszer lenne a hadügyi forradalom kiindulópontja, nem állja meg a helyét. Ugyanakkor bizonyosnak látszik, hogy, mint a politikai szándékok elérésének egyik eszköze, mégiscsak jelentősen befolyásolta a stratégia és a taktika fejlődését. E befolyását azonban nem önmagában érte el, hanem a tűzfegyverekkel együtt, amelyek lényegi átalakulását elindította, s amelyekkel mindvégig kölcsönhatásban fejlődött. Nem lehet elvitatni ugyanakkor, hogy az olasz rendszer szerint épült erődítmények megjelenése mindenképpen *egyik* kiváltó oka volt a hadseregek létszámnövekedésének, akár úgy, hogy megvívásához kellett a korábbinál nagyobb hadsereg – többet ástak, mint meneteltek –, akár úgy, hogy a bennük állomásoztatott őrségekbe kellett több katona. A növekvő számú katona ellátása, felszerelése jobb utánpótlási rendszert kívánt, miként az erődítmények építéséhez és fenntartásához is új források és szervezetek kellettek. Mindezek, továbbá a rendszer kiépítéséhez szükséges hatalmas összegek előteremtése bizonyosan hozzájárultak az adók növekedéséhez. Véleményem tehát az, hogy az olasz rendszer vitathatatlanul fontos részét képezi a hadügyi forradalom jelenségegyüttesének, ugyanakkor szerepét nem lehet pusztán technikai megközelítésben vizsgálni, csak a többi politikai, gazdasági és katonai elemmel együtt, azokkal kölcsönhatásban.

2.2 A olasz rendszer kialakulása és jellemző vonásai

A olasz rendszer kialakulását elindító folyamat a XV. század közepén kezdődött, amikor a tüzérség fejlődésében alapvető minőségi változások történtek.²¹ A technikailag tökéletesített és a korábbiaknál sokkal mozgékonyabbá tett francia-burgundi ostromtüzérség megnövekedett erejének elsőként Normandia középkorban épült, angol kézen levő lovagvárai estek áldozatul, majd a spanyolok hódították vissza hasonló módon Granadát az 1480-as években. VIII. Károly francia király 1494-95. évi, a több évszázados Habsburg-francia háborúk kezdetét jelentő, Itália elleni hadjárata²² során is

²⁰ Arnold 1995.

²¹ A francia tüzérség mozgékonyágát elsősorban a korábbiaknál masszívabb, a lövegek vontatását nagyobb távolságra is lehetővé tevő kerekes lafettának, a bőröck (ágyútaliga) és a nyergesszekér használatának köszönhette. Technikai szempontból több lényeges újítást vezettek be. Az ostromágyúkhöz kő helyett vasgolyót használtak, ami jelentősen fokozta a rombolóerőt. Az azonos tömegű kőgolyónál jóval kisebb átmérőjű vasgolyó bevezetése lehetővé tette könnyebb, kisebb átmérőjű, de hosszabb csövek öntését. Az előbbi egyszerűbbé tette a szállítást, az utóbbi növelte a hatásos lőtávolságot és javította a találati pontosságot. Az ágyúcsöveket már csappal öntötték, ami az azon nyugvó cső függőleges irányását a korábbiakhoz képest lényegesen egyszerűsítette. Hogg 1975. 37-39. o., Schmidchen 1977. 141-143. o., Duffly 1979. 8., 13. o., McNeil 1982. 83-89. o., Pepper-Adams 1986. 8. o., Rogers 1993.

²² Taylor 1973. 129-133. o., Hughes 1974. 67-68. o., Duffly 1979. 8. o., Pepper-Adams 1986. 10. o., Parker 1988. 28-29. o.

bevetette félelmetes tüzéségét, melynek segítségével a francia sereg gyors egymás utánban vette be a legerősebb itáliai várakat.²³ A stratégiai kezdeményezés tehát egyelőre a támadók kezébe került. Erre a kihívásra válaszul a találékony itáliai várépítések viszonylag rövid idő, néhány évtized alatt újfajta várépítészeti eljárást fejlesztettek ki, amely képes volt ellenállni a tüzéség megnövekedett erejének. A „feltalálóról” elnevezett olasz rendszer, vagy ahogy a nemzetközi szakirodalomban nevezik, a *trace italienne*,²⁴ alapvető újítása a korábbi erődítési eljárásokkal szemben a kizárólag egyenes falszakaszok alkalmazása, amely megszüntette a holttereket, továbbá az új, kiugró, ötszögű oldalazó védmű, a *bástya*²⁵ építése, amely egyszerre biztosította a lövegek védett elhelyezését és szabad kilövését. Az olasz rendszerű erődöknél a védők az előterep minden pontját legalább két irányból keresztűz alatt tudták tartani.

Az olasz rendszer az 1530-as évek közepétől Európa-szerte elterjedt.²⁶ Korai változatát utóbb *óolasz*, a későbbit pedig *újolasz* rendszernek nevezték el. Hogy e megkülönböztetés mikor alakult ki, arra nehéz választ adni. Mindenesetre a múlt század elejének jeles szakértőjénél, *Anton von Zastrow*-nál, s hasonlóképpen *Max Jähns*nél megtalálhatók e terminusok.²⁷ A modern szakirodalomban azonban sokan nem használják ezeket az elnevezéseket (*Horst de la Croix*, *John R. Hale*, *Ian V. Hogg*, *Quentin Hughes*), s akik mégis, azok is különböző meghatározásokat adnak (*Christopher Duffy*, *Volker Schmidtchen*). Valójában eddig senki nem jelölte meg a két alrendszer közti pontos határt jelentő időpontot, vagy technikai újítást. Úgy tűnik, hogy a legtöbb szerző az 1550-es éveket tekinti valamiféle határnak, mert ezután indul meg a korábbiakhoz képest nagy számban a speciálisan a hadiépítéssel foglalkozó szakkönyvek kiadása.²⁸ S hogy ez az időpont valóban elfogadható egyfajta határként, azt alátámasztja de la Croix érvelése, miszerint 1550 előtt még a rendszer gyakorlati kipróbálása folyt, majd ennek megtörténte és az alapelvek tisztázódása után kezdődött el a rendszer hibáinak javítása, amelynek alapvető részét képezte az elképzések

²³ 1495 februárjában VIII. Károly csapatai Nápoly fontos határerődítményét, Monte San Giovanni-t vették ostrom alá. A francia tüzerek nyolc óra alatt (!) rohamra alkalmas rést törtek, s ezután a gyalogság egyetlen rohammal elfoglalta a korábban egyszer már 7 évi ostromot is kiállt erősséget. *Duffy* 1979. 9-11. o.

²⁴ Az „olasz rendszer” elnevezés tulajdonképpen helytelen, hiszen erre a korra vonatkozóan az „itáliai” jelzőt szoktuk használni. E kifejezés azonban már teljesen elterjedt és rögzült a magyar szakirodalomban, így jelen esetben én sem kívánok már eltérni tőle.

²⁵ A bástya várfalak síkjából előreugró, ötszögű, négy falsík (két, az előterep felé néző homlokvonallal és két, oldalra néző szárny) által határolt, oldalazó tüzéségi védmű. Az olasz rendszerben két alapvető típusát használták, a fül nélküli, illetve a füles változatot. Az utóbbinál a szárny egy meghatározott méretű, a várfalhoz közelebb eső részét hátravonták, hogy az ott elhelyezett lövegeket a helyén maradó előreugró rész – a bástyafül – fedezze az ostromlók belövéseitől. *Glossarium* 1979. 134. o. A bástya „feltalálójának” személyét mind a mai napig nem sikerült teljes bizonyossággal tisztázni. Többnyire Giuliano di Francesco Giamberti da Sangallót (1445-1516), illetve Michele di Sanmichelit (1484-1559) szokták megnevezni, de felmerült már Francesco di Giorgio Martini, Michelangelo, vagy Leonardo da Vinci neve is. Az első ilyen típusú védművek a századfordulón épülhettek. *Zastrow* 1839. 38. o., *de la Croix* 1963. 36-39. o., *Hale* 1965. 482. o., *Hogg* 1975. 39. o., *Duffy* 1979. 29. o. A bástya, mint tüzéségi védmű kialakulását kíséri végig, 1450-től, első megjelenésétől az 1520-as évekig, teljes kialakulásáig, John Rigby Hale alapvető tanulmánya. *Hale* 1965., Ezt a kérdéskört vizsgálja szélesebb összefüggésekben: *Hale* 1977. (A várépítészeti technikai vonatkozásaira l. elsődlegesen: *Zastrow* 1839., magyar nyelven erre és a szakkifejezésekre l.: *Gerő* 1955., *uő.* 1968., *uő.* 1975., ill. *Domokos* 1986.)

²⁶ *Hale* 1965. 492. o., *Duffy* 1979. 41. o., *McNeil* 1982. 91. o., *Pepper-Adams* 1986. 6. o.

²⁷ *Zastrow* 1839. 36-56. o., *Jähns* 1889. 793. 818. o.

²⁸ *De la Croix* 1963. 31., 38-40. o., *Hale* 1977. 25., 28. o.

nyomatásban történő közzététele.²⁹ S valóban, az 1550-es évektől kezdve jelennek meg könyv alakban az olasz rendszert továbbfejlesztő mesterek munkái. Az egyik legelső újíto Francesco de Marchi, az itáliai és németalföldi háborúkat megjárt veterán tüzér és várépítész volt. Marchi szerkesztett elsőként nagyméretű bástyákat rövid kurtinával, elővédművekkel. „Dell’ architettura militare” című művét 1542 és 1565 között írta, ám csak halála után, 1599-ben jelent meg.³⁰ Majd sorban következett a többi alapmunka: Pietro Cataneoé, Giovan Battista Belluzzié és Giovan Battista Zanchié 1554-ben, Giacomo Lanterié 1557-ben, Girolamo Cataneoé 1564-ben, Jacopo Fusto Castriotto Girolamo Maggi által javított műve ugyanakkor, Antonio Lupicinié 1582-ben, a Magyarországon is építő Carlo Thetié és Gabriello Buscáé 1585-ben, Bonaiuto Lorinié pedig 1597-ben.³¹

A bizonytalan korszakhatár ellenére a jelentős formai változások alapján az óolasz és újolasz rendszer jól megkülönböztethető.³² Az előbbinél a kis méretű, csak kevés löveg befogadására képes bástyák még többnyire szabálytalan alaprajzi elrendezésű, sokszor a korábbi időkből származó várfalakhoz épültek. Emiatt csúcscsoegaik, formájuk és méreteik egy-egy váron belül is különböztek egymástól. Az újonnan épült erődítményekben a kurtinák³³ rendszerint túl hosszúnak bizonyultak a megfelelő fedezéshez, mivel azokat az ágyúk, s nem a kézi lőfegyverek hatásos lőtávolságához méretezték, a korábbi időszakból származó falak pedig sokszor még annál is nagyobbak voltak. A tervezés során ekkor még az adott bástya homlokvonala és szárnya közti viszonyt tekintették meghatározónak. Mindebből következett, hogy a bástyák homlokvonalait nem lehetett elég hatékonyan pásztázni, hiányzott a hatásos keresztűz, így a támadások fő terhét a kurtinák viselték, a bástyák inkább csak oldalazó szerepet játszottak. E probléma kiküszöbölése érdekében a kurtinák közepére gyakran kiegészítő oldalazó védművet, ún. piattaformát építettek.

A felsorolt hiányosságok kijavítására folyamatos kísérletek történtek, amelyek egy hosszabb átmeneti időszak után a tulajdonképpeni újolasz rendszerben valósultak meg.

²⁹ „While the literature on the subject was lagging, the new fortification method was tried and retried in practical applications, especially after the sack of Rome in 1527, when fortress building activity was greatly accelerated. It was as if the military authors wanted to be sure that the new system actually worked before they flung themselves into the task of publicizing and discussing its virtues and shortcomings. And then, after 1550, the controversies that arose in connection with the new manner of fortification were less concerned with its basic principles, which were generally accepted, than with such secondary problems as the ideal distance from bastion to bastion, the geometric shape that might lend itself best to fortification, In the 1550’s the avalanche of publications begins. . . . [Publications] that appeared after 1550 were specialized and dealt exclusively with the problems of fortification.” *De la Croix* 1963. 38-41. o.

³⁰ *Zastrow* 1839. 52. o., *Jähns* 1889. 804-813. o., *de la Croix* 1963. 42-43. o.

³¹ L. erre: *Zastrow* 1839. 52-53. o., *Jähns* 1889. 797-848. o., *de la Croix* 1963. 41-45. o., *Schmidchen* 1977. 129-132. o., *Duffy* 1979. 33-34. o.

³² Az olasz rendszer két fajtájának sematikus, azok legáltalánosabb és legjellemzőbb jegyeit egyesítő ábrázolását l.: *Zastrow* 1839. rajzmellékletei. Ezek egyszerűsített változatait l.: *Domokos* 1986. 52-53. o., *Domokos* 1997a. 68. o.

³³ Az olasz „cortina” (= függöny) szóból származó, német közvetítéssel a magyar szaknyelvben is meghonosodott kifejezés, amely két bástya közötti egyenes, összekötő falszakaszt jelöl. *Glossarium* 1979. 66-67. o. A szakkifejezéseknél több esetben megtartottam az eredeti, idegen nyelvű, vagy idegen nyelvből magyarosított alakot. Ennek az az oka, hogy e témakörnek nincs elfogadott, egységes magyar szaknyelve. Eddig csupán Gerő László tett kísérletet e hiányosság megszüntetésére. *Gerő* 1955. 386-389. o., *uő.* 1968. 237-241. o., *uő.* 1975. 334-335. o.

Az egyre gyakrabban sík terepre épített erődítményeknél a tervezők szabályos alaprajzi elrendezésre törekedtek, amely azzal az előnnyel járt, hogy a támadónak minden irányban azonos erejű védelemmel kellett szembenéznie. Ebben persze közrejátszott az is, hogy az olasz rendszert követő építészeti reneszánsz alapokon nyugvó gondolkodásmódjuk folytán kedvelték a szimmetriát, továbbá a szerkesztési szempontoknak is ez felelt meg leginkább.³⁴ A tervezésben a megnövelt méretű bástyák szárnyai és a szomszédos bástyák homlokvonalai közti viszony vált döntővé, ami a szabályos alaprajzi elrendezéssel párosulva, optimális esetben, derékszögű bástyacsúcsot eredményezett. A kurtinákat is lerövidítették, s hosszukat a kézi lőfegyverek határos lőtávolságához igazították. Mindez együtt lényegesen javította a homlokvonalak pártázhatóságát, a kölcsönös fedezés és a keresztirányú hatékonyságát. Ezáltal a védelem súlypontja a bástyákra helyeződött át. Ezeket túlmenően mind gyakrabban alkalmazták a külső védműveket: a fedett utat és a pajzsgátat (ravelin).³⁵

2.3. A hadügyi forradalom hatásai Magyarországon

A hadügyi forradalom magyarországi hatásainak elemzésében Kelenik József elévülhetetlen érdemeket szerzett. Elsőként tett kísérletet arra, hogy széleskörű levéltári kutatásra és az abból nyert hatalmas adatbázisra építve bizonyítsa: a XVI. század végén már Magyarországon is pontosan nyomon követhetőek a hadügyi forradalom hatásai, s kimutatta, hogy a tizenöt éves háborúban itt harcolt császári haderő, beleértve a magyar alakulatokat is, a korabeli taktikai és technikai színvonalon állt. Vizsgálódásánál abból indult ki, hogy a hadügyi forradalom fő mozgató eleme a kézi lőfegyverek tömeges elterjedése és a korábban elképzelnél jóval nagyobb hatóereje volt.³⁶

Kelenik érvelése a hadügyi forradalom magyarországi hatásait illetően és az annak alátámasztására felvonultatott adatok meggyőzően állításainak igaz voltáról. Érvrendszerének alapja az, hogy véleménye szerint a hadügyi forradalomban az elsődleges és meghatározó szerepet a kézi lőfegyverek töltötték be, s nem az olasz

³⁴ Duffy szerint „... the men of the Renaissance held that fortification obeyed the same laws of organic symmetry as governed all branches of architecture. ... The organic ideal was expressed in geometrical terms, reflecting contemporary advances in surveying and cartography, and perhaps also survival of medieval obsessions with mystical symbols and numbers. The pentagon in particular was invested with a magical significance.” *Duffy* 1979. 34. o. Hale szerint ez már bizonyos vonásokban a korai olasz erődítésekben megjelent, mivel „not only was there no distinction between ‘art’ and military engineering, but the mathematical interests of art theorists were particularly suited to the development of a type of fortification based on geometrical principles. The cult of harmony, proportion, and symmetry among artists fitted the need for precisely angled fire and regular, coherent planning, and if the produced plans which show more concern for ideal geometrical forms than military practicability, this interest, ..., helped the integration of the angle bastion within an ordered system of defence.” *Hale* 1965. 473. o. L. még: *Hale* 1977. 17-19. o.

³⁵ A fedett út a várak külső oldalán, az ott felmagasított lejtő (vársík, glacis) tetején létesített belső őrzési utat, valamint kifelé néző lövészpadot és mellvédet magába foglaló lőállás. *Glossarium* 1979. 171. o. A pajzsgát a kurtina előtt, a várakban emelt, háromszög alakú, önálló védmű, amely a kurtinát és részben a várakat fedezte az ostromlók közvetlen irányzása ellen. *Uo.* 85. Az olasz rendszer technikai vonatkozásaira l.: *Zastrow* 1839. 36-55. o., *R. II.* 1878. 215-217. o., *Jähns* 1889. 793., 803-813., 818-821. o., *Hale* 1965. 466-494. o., *Hughes* 1974. 67-111. o., *Hogg* 1975. 38-44. o., *Schmidchen* 1977. 129-134. o., *Duffy* 1979. 29-34. o., *Pepper-Adams* 1986. 17-18. o.

³⁶ *Kelenik* 1991. 80-81. o.

várépítéset. Ám az említett tanulmányának megjelenése óta eltelt időben szerzett újabb ismeretek birtokában – miként azt beszélgetéseink során elmondta – Kelenik József is az enyémmel azonos következtetésre jutott, arra, hogy a technikai jellegű újítások egyedül és önmagukban nem képesek alapvető változásokat előidézni a nagyobb történelmi folyamatokban. Véleményünk szerint ez a kézi lőfegyverekre éppúgy igaz, mint a olasz rendszerre.

Parker szerint a hadügyi forradalom „a Habsburgok területeiről vagy szomszédaiktól indult ki: Spanyolországból, Itáliából, a Németalföldről és Franciaországból. Ezek voltak a hadügyi forradalom központi területei.”³⁷ Érdekes lenne megtudni, hogy „Habsburgok területeibe” beleérti-e a Királyi Magyarországot is? A következőkben ugyanis Parker Európa perifériáit (Anglia, Írország, Lengyelország, Oroszország) vizsgálta, s közöttük nem említette Magyarországot. Minthogy a hadügyi forradalom említett két lényeges technikai eleme némi időbeli késéssel Magyarországon is megjelent, eszerint hazánk is a „hadügyi forradalom központi területei” közé sorolandó. Ám véleményem szerint külön kell választani azt, hogy egy adott ország aktív részese-e a hadügyi forradalom folyamatának, vagy csupán, mint a Királyi Magyarország, felhasználója a haditechnikai újításoknak, amelyek ráadásul a nyugat-európaiktól eltérő politikai, társadalmi és gazdasági közegben hatottak, eltérő módon.

2.4 Az olasz várépítészet alkalmazása Magyarországon³⁸

A magyar szakirodalomban elsőként Pataki Vidor tett kísérletet arra, hogy az olasz várépítészet magyarországi szerepéről érdemi adatokat tegyen közzé.³⁹ Tanulmányában a magyarországi végvárrendszer kiépítésének XVI. századi időszakát három részre

³⁷ Parker 1988. 46. o.

³⁸ Az itt következő okfejtést először az 1995. okt. 12-13-án megtartott noszvalyi végvartörténeti konferencián volt módomban előadni. Kiadását l.: *Domokos* 1997b. Az azóta eltelt időben megismert adatok és tények birtokában nézeteimet némileg módosítanom, finomítanom kellett, ezért éreztem szükségét az ott elhangzottak részbeni megismétlésének.

³⁹ Erre, valamint a magyarországi végvárrendszer kiépítésében működött itáliai származású mesterek összegyűjtésére (egyformán felsorolva építész, építőt és kőművest) először Pataki Vidor tett kísérletet mindeddig alapvetőnek tekintett tanulmányában. *Pataki* 1931. E tanulmányt magam is kiindulópontként használtam, s hivatkozásait igyekeztem bécsi kutatóutam során ellenőrizni, visszakeresni. Sajnálatos módon meg kellett állapítanom, hogy hivatkozásai nagyon gyakran pontatlanok. Ezek egy része természetesen eredhet sajtóhibából, viszont a teljességgel félreértett szövegekre nincs elfogadható magyarázat. Egyetlen példa elegendő ennek illusztrálására. Tanulmányában egy helyütt Pataki arról ír, hogy az 1552-es ostrom után Hermes Schallauzer rendelték Egerbe 25 kőművessel. Ugyanakkor Pataki is megjegyzi róla, hogy Bécs erődítésének felügyelője volt. *Uo.* 107. o. Az eredeti forráshelyen az áll, hogy Schallauzer küldjön egy építőmestert és 25 kőművest Egerbe. ÖStA FHKA Prot. Bd. 29. Reg. fol. 47. 1553. febr. 20. A másik ilyen gyűjtést, már könyv méretben, Leone Andrea Maggiorotti végezte. *Maggiorotti* 1936. Munkáját a nemzetközi szakirodalom mindmáig alapműként kezeli (l. pl.: *Podewils* 1992., *Vigano*, 1994. 12. o.), s ez indokolja, hogy dolgozatomban többször is hivatkozom rá. Maggiorotti könyvének használatakor azonban támadt egy alapvető kifogásom, amiért is kénytelen vagyok a legszigorúbb kritikával kezelni az általa közölt adatokat, mivel azok forrásaként csupán a levéltárakat, továbbá azok néhány állagát nevezi meg, de művéből teljességgel hiányzik a „normális”, vagyis a pontos jegyzetapparátus. Így a bécsi Kriegsarchivból a Feldaktent, a Hofkriegsratot (így!), a Memoire-t, a Bestellungot (így!) és a Kartenabteilungot említi. *Uo.* 421. o. skk. Természetesen az olasz életrajzi lexikon is Maggiorottitól vette adatait a Baldigarákra vonatkozóan, ezért ennek használatától eltekintettem. *Dizionario Biografico degli italiani*. Vol. 5. Roma, 1963. 472-473. o.

osztotta: 1541-et követően a *hevenyészett*, a Haditanács megalakulása után, 1556-tól az *óolasz*, a drinápolyi békével kezdődően, 1569-től pedig az *újolasz építkezések* korszakát különböztette meg.⁴⁰ Beosztását, csekély módosításokkal, az utókor várkutatói, Gerő László és Marosi Endre is átvették.⁴¹ E hármastrendi felosztás azonban, véleményem szerint, több szempontból is vitatható. Egyrészt az óolasz és újolasz rendszer elhatárolása a nemzetközi szakirodalomban sem következetes,⁴² amit magyarországi vonatkozásban tovább nehezít a rendszer helyi sajátosságokat követő módosulása. Másrészt a megadott időhatárok építészeti szempontból elfogadhatatlanok. Ha már minden áron konkrét időhatárokat akarunk megjelölni, akkor sem lehet az egyes szakaszok kezdetét egy adott évhez kötni, mivel az átfedések rendkívül nagyok. Végül pedig nem látom érdemi bizonyítékát az újolasz rendszer magyarországi alkalmazásának. Épp ezért szerencsésebbnek tartom, ha a végvári rendszer létrejöttét és fejlődését a XVI. század végéig építészeti szemszögből egyetlen összefüggő fejlődési folyamatként értelmezzük.

Pataki a hevenyészett építkezések időszakán (1541-1556) a központi irányítás nélkül, többnyire helyi erőkkkel és gyakorta föld-fa szerkezet alkalmazásával véghez vitt építkezéseket értette. Meghatározása csupán abban az értelemben helytálló, hogy akkor még valóban hiányzott az egységes, központi irányítás. „Hevenyészett” építkezésekről viszont mégsem lehet beszélni, mert a „helyi erőkkkel és gyakorta föld-fa szerkezettel folyó építkezések” igenis rendkívül komoly szakértelmet, továbbá gondos előkészületeket és kivitelezést igényeltek. Emellett már akkor sor került az olasz várépítészeti eljárások alkalmazására, hiszen az olasz rendszer legjellemzőbb új eleme, a bástya, már 1556 előtt megjelent a magyar várépítészetben. Kezdetben a védművek többnyire a birtokosok egyéni kezdeményezésére érkezett itáliai mesterek alkotásai, de több királyi szolgálatban álló itáliai várépítőről is tudunk.⁴³ Így pl. Patak várának építkezéseihez Perényi Péter hívott itáliai mestereket, Niccolò da Milanót és Alessandro da Vedanót. Feltehetően ez utóbbi építette a lakótoronyhoz kapcsolódó, olaszbástyára emlékeztető falakat.⁴⁴ E bástyákat értelemszerűen az adott vár legveszélyeztetettebb pontjain emelték. Többek között ilyennek tekinthetők az egri vár Varkoch, Sándor és Dobó bástyái, melyek a hosszú, nehezen fedezhető falszakaszok oltalmazását látták el.⁴⁵ Ugyanakkor erre az időszakra esik az első egységes koncepción alapuló, újonnan épített,

⁴⁰ Pataki 1931. 98-132. o.

⁴¹ Gerő 1955. 9. o., Marosi 1974. 28-29. o., 29. o. 3. jegyzet. Marosi gyakorlatilag kivonatolta és statisztikailag feldolgozta Pataki és Maggiorotti munkáit, önálló levéltári kutatások nélkül.

⁴² L. a 32. jegyzetet.

⁴³ Pataki 1931. 100-110. o., Marosi 1974. 28-29. o.

⁴⁴ Gerő 1975. 220. o. Patak ábrázolására l. Niccolò Angiolini felmérését 1573-ból. *Uo.* 217. o.

⁴⁵ Sugár 1971. 18-20., 27. o. Perényi Péter 1542-48 között Eger várát is birtokolta, és sárospataki várán már dolgozó Alessandro da Vedanót bízta meg az átépítés irányításával. Perényi halála után Dobó István királyi várkapitány fejezte be a munkálatokat. *Uo.* 21., 27. o. Eger várának még a Baldigara-féle átépítések előtti állapotát mutatja Pietro Feraboscho felmérése 1568-ból. ÖStA KA Kartensammlung, G. I. h. 158. Kiadta: Pataki 1931. 112-113. o. között.

fülesbástya(!)⁴⁶ erősség, Komárom terveinek elkészülte 1548 körül, s kiépülése az 1552-1555 közötti évekre.⁴⁷

A hadügyek és ezen belül a várépítkezések irányítása terén a fentebb megjelölt második korszakhatár, a Haditanács megalakulása 1556-ban, valóban fordulatot jelentett. Ennek azonban az alkalmazott technológiára még nem volt közvetlen hatása, hiszen például az évtized közepétől kiépülő győri erődítményt is a komáromihoz hasonló elvek alapján tervezték.⁴⁸ A leglényegesebb változás abban figyelhető meg, hogy ettől kezdve, a Haditanács irányításával, hozzáértő vezetők és mesterek alatt, az akadozó bürokrácia ellenére viszonylagos rendszerességgel folytak az erődítési munkálatok. Ilyen értelemben 1556 mindenképpen mérőöldkőnek tekintendő. A várépítészet és az olasz rendszer teljes körű alkalmazása szempontjából azonban egy korábbi időpont, a komáromi vár említett tervezése és kiépítése (1548-1555 között) tűnik megfelelő korszakhatárnak, amennyiben egyáltalán szükség van erre.

A Pataki által megadott harmadik korszakhatár, az 1569. évi drinápolyi béke időpontja, a várépítészet szempontjából teljességgel értelmezhetetlen. Jelentősége sokkal inkább abban állt, hogy a nagy oszmán hódító hadjáratok abbamaradtak, és a békekötés utáni némileg nyugodtabb katonai és politikai helyzetben a hadvezetés nagyobb figyelmet és anyagi erőt fordíthatott a védelmi rendszer kiépítésére. Ebben az értelemben inkább az 1576. évi nagy hadi tanácskozást kell fordulópontnak tekinteni, mivel akkor határozták meg a következő évtizedekben a török elleni védelemben követendő stratégiát, s azon belül a várak szerepét.

A korszakolás kérdésénél sokkal fontosabb annak eldöntése, hogy egyáltalán helytálló-e Pataki megnevezése e harmadik korszakot illetően, vagyis magyarországi viszonylatban beszélhetünk-e egyáltalán az újolasz rendszer alkalmazásáról. A probléma tisztázásához meg kell vizsgálni bizonyos információs és építészeti szempontokat.

Elsőként tehát az a kérdés vetődik fel, hogy az újolasz rendszer elveiből mikor és mi jutott el Magyarországra. Mint arról az olasz rendszeren belüli korszakolás problémájánál már szóltam, az 1550-es évektől nagy lendületet vett az erődépítészeti szakkönyvek kiadása, amelyek döntő többsége természetesen az itáliai építészek nevéhez fűződött.⁴⁹ Megjelenésükkel az újabb elképzelések nagyobb nyilvánosságot kaptak, s azok szélesebb rétegek számára és távolabbi területeken is elérhetőkké váltak. Ám az, hogy e művek közül melyek jutottak el Bécsbe vagy Magyarországra, külön kutatást igényel.⁵⁰ Másfelől a különböző európai udvaroknál szolgálatot vállalt itáliai

⁴⁶ Ennek jelentőségét alább részletesen megvilágítom.

⁴⁷ *Domokos* 1997a. 69. o. E tanulmányomban közöltem Komárom általam ismert XVI. századi ábrázolásainak vonalrajzát.

⁴⁸ Győr óolasz mivoltának bizonyítását l.: *Domokos* 1997b. 182-183. o. Győr ábrázolásaira l.: *Pfannl* 1930. és *Pfannl* 1944.

⁴⁹ „... after 1550 Italian military writers dominate the field to the point of monopoly: against a hundred or more Italian publications, the northern countries produced barely a dozen, most of them derivative and based on Italian models.” *De la Croix* 1963. 31-32. o. „... military architecture, stimulated by incessant experiment, encouraged by political debate about the strategic and political functions of forts, walls and citadels, came to establish a literature of its own: seventeen works were published in Italy between 1554 and 1599.” *Hale* 1977. 25. o.

⁵⁰ Jelenleg Hausner Gáborral és Veszprémy Lászlóval közösen, az OTKA támogatásával, folytatunk ilyen jellegű kutatást. Első eredményeinkre l.: *Domokos György - Hausner Gábor - Veszprémy László: Hadtudományi nyomtatványok régi könyvjegyzékeinkben. Magyar Könyvszemle*, 113. (1997) 1. 33-57. o.

építészek, de minden bizonnyal a zsoldba szegődő katonák is terjesztették az információkat, talán a könyveknél is gyorsabban.⁵¹ Ilyen szerepet tölthetett be kor jeles építészei közül a bizonyíthatóan Magyarországon is megfordult Carlo Theti⁵² és Daniel Speckle⁵³ is. Az itáliai mesterek többször tartottak konferenciákat és a Magyarországon dolgozó építészek is többször hazatértek Itáliába, s noha egyelőre semmilyen adatunk sincs arra, hogy ezek az utazások milyen célból történtek, elvileg módjukban állt a legkorszerűbb eljárások tanulmányozása.⁵⁴ Mindezek tükrében tehát az információhiány nem lehetett az újolasz elvek alkalmazásának akadály.

Az építészeti szempontok azonban mintha mást mutatnának. Pataki, majd (öt követve?) Gerő az erődítmények besorolásában döntőnek tekintette, hogy az adott erősség füles- vagy fül nélküli bástyákkal épült-e, s a fülesbástyás erődítményeket határozottan újolasz rendszerűnek minősítették.⁵⁵ Ilyen típusú védművek azonban már a legkorábbi, az 1500-as évek elején Itáliában épült erősségekben is megtalálhatók.⁵⁶ Alkalmazásuk a szögletes bástyák elterjedésével együtt, az 1530-as évek közepétől, általánossá vált.⁵⁷ Állításukat hazai példák is cáfolják, hiszen Komárom fülesbástyái előbb készültek el, mint Gyula, vagy Szigetvár fül nélküli védművei.⁵⁸ A fülesbástya

⁵¹ Hale 1977. 33. o., Downing 1992. 67. o.

⁵² Carlo Theti Nápolyban született. Szolgált a spanyolok alatt Észak-Afrikában. 1565-ben Bécsbe ment, ahol tanácsadóként részt vett a város védműveinek kiépítésében. Eközben, mint azt a művében szereplő magyar várak is mutatják, többször járt Magyarországon. 1576-tól velencei szolgálatba állt, dolgozott Verona és Bergamo erődítésein. Műve – a „Discorsi delle fortificationi” – először 1569-ben, Rómában jelent meg, majd átdolgozva és kibővítve 1575-ben, Velencében. Banfi 1932. 13-19. o., Pollak 1991. 110-111. o.

⁵³ Daniel Speckle (vagy Specklin) Strassburgban született, és 1576-ban lett szülővárosa építőmestere. Dolgozott Düsseldorf, Regensburg, Bécs erődítésein. Bejárta fél Európát, s bizonyíthatóan megfordult Magyarországon is. Itt többek között épp Komárom építésében is részt vett. Műve – az „Architectura von Vestungen” – először halála évében, 1589-ben jelent meg Strassburgban. Később több kiadást ért meg és más nyelvekre is lefordították. Elképzelései messze megelőzték korát, még a XVII. század végi francia és németalföldi várépítők is merítették munkásságából. Zastrow 1839. 57-77. o., Pollak 1991. 94-96. o.

⁵⁴ Hale 1965. 473-474. o., Duffy 1979. 34. o., Pataki 1931. 118-119. o. Ottavio Baldigara itáliai utazásaira l. az Itineráriumot.

⁵⁵ Ez a besorolás valószínűleg Pataki Vidortól ered, aki a fülesbástyás győri várat újolasznak nevezte. Pataki 1931. 121. és 123. o. Gerő 1955. 69-70. o., uő. 1968. 25-30. o., uő. 1975. 36-37. o. A fülesbástya leírását l. a 25. jegyzetben.

⁵⁶ Hale a fülesbástyát a kerek védművekből (torony, rondella) vezeti le, mondván, hogy ahol „a scarped round bastion met such a wall a withdrawn flank was created. This evidently suggested the location of the concealed battery”. Hale 1965. 476. o. Ezzel összecseng, hogy Giuliano da Sangallo már a bástyaépítések legkorábbi szakaszában, 1501-ben, tudatos tervezéssel, elsőként használta a hátravont szárnyat, vagyis a fülesbástyát, Nettuno, majd hamarosan San Sepolcro és Arezzo erődjénél. Uo. 482., 488. o., Duffy 1979. 29. o. Talán kevésbé meggyőző az érv, de Zastrow is fülesbástyákat rajzolt az ólasz rendszert bemutató ábrájára. Zastrow 1839. rajzmelléklete. Általában véve az általam használt nemzetközi szakirodalom sem ismer ilyen megkülönböztetést.

⁵⁷ L. a 26. jegyzetet.

⁵⁸ Komáromra l.: Domokos 1997a. 69. o. Gyula védművei eleinte Mágocsy Gáspár kapitány tervei alapján és vezetésével, 1552-től épültek. 1560-61 táján Paolo Mirandola vette át rövid időre az irányítást. 1561-től az új kapitány, Kerecsényi László is részt vett a munkában, 1562 márciusától pedig már egyedül folytatta tovább a palánkvár építését. Bár Gyula védelmi képessége sokat javult, védművei mégis magukon hordozták a kezdetleges tervezés nyomait: a bástyák nagyon kicsik a falak hosszához képest, amelyeknek vonalvezetése sem megfelelő. Ennek ellenére a várat csak két teljes hónapi ostrom után, 1566. szeptember 1-én foglalta el Petrev pasa serege. Csorba 1985. 113., 125-127. o. Gyula Mirandolától származó, 1562-ben készült alaprajzát kiadta: Gerő 1975. 173. o. Szigetvárat az 1556. évi sikertelen török ostrom után Paolo Mirandola terve és részben vezetésével építették újjá 1558-tól. A mocsárban fekvő erődítmény négy, hidakkal összekötött részből állt: az ó- és az újvárosból,

megléte tehát, mint formai jegy, nem elegendő ahhoz, hogy egy erődítményt újolasz rendszerűnek minősítsünk. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a fül nélküli bástya a fejletlenebb típus.

A fülesbástyák megítélésében, s ez már a következő szempont, sokkal lényegesebb a bástyaszárny mérete és kialakítása. Az óolasz rendszerben a hátravont szárnyat rendkívül szűkre méretezték és ez gyakran korlátozta a szárnyak lövegeinek pásztázási sávját, csak a mellettük levő kurtinát tudták fedezni. Az újolasz fülesbástyák hátravont szárnyainak méretét megnövelték, mert az elővédművek már kellő fedezetet nyújtottak az ott rejtőzködő, a korábbinál több lövegnek. A nagyobb szárny jobb kilövési lehetőséget biztosított, így a szárnylövegek a mellettük levő kurtina mellett a szomszédos bástya homlokvonalát és az előtte fekvő árokreszt is teljes egészében fedezni tudták. E fejlődési folyamatnak azonban a magyarországi fülesbástyákon viszonylag kevés nyomát találjuk, mivel pl. Győr, ill. Érsekújvár bástyáin nagyjából hasonló, véleményem szerint az óolasz típushoz közelebb álló szárny-elrendezés figyelhető meg. Az átmeneti állapotot jól tükrözi Várad, amelynél a szárny-homlokvonal viszony, a rövid kurtinák és a nagy bástyák ellenére, a szűk hátravont szárny miatt, kevésbé tűnik megfelelőnek.

A harmadik építészeti jellegű probléma az újolasz rendszerben alapvető elemként kezelt külső védművek hiánya a magyarországi olasz rendszerű váraknál. A XVI. századi magyar várépítészetben az egyetlen, falakon kívüli védmű, amely minden erősségnél megtalálható, a várárok. Ebből mindenütt nagymennyiségű földet termeltek ki, amelyet többnyire a bástyák és a kurtinák töltéseihez használtak fel.⁵⁹ Arra vonatkozóan csak igen kevés adatot találtam, hogy e földből a falak tövét a közvetlen ágyúzástól megvédő külső védművet, vársíkot (fr. *glacis*) emeltek volna.⁶⁰ A vársík kifejezés olasz megfelelője, a *spalto*, mindössze egyetlen helyen fordul elő az általam vizsgált forrásokban, ott azonban „*spalto oder Contra scarpa*” formában.⁶¹ A *contrascarpa* (árokellenlejt) vársík értelemben történő használatára lehet következtetni több más jelentésből is. Az erre vonatkozó forráshelyek a *contrascarpa* felmagasításáról, elegyengetéséről beszélnek, bár értelmezésük némileg bizonytalan.⁶² Ugyanakkor vársík az általam ismert alaprajzok közül csak az Egerről 1578-ban és Érsekújvárról 1583-

valamint a külső és a belső várból. A külső várnak és az óvárosnak három-három, az újvárosnak két kis méretű, fül nélküli bástyája volt. Papp 1965. 213-255., de különösen a 220-228. o., Sugár 1976. 114-118. o.

⁵⁹ Győr esetében az árok pontos méreteit is ismerjük, ami „Im Podn virvndzwainzigg claffter Vnnd In der höch dreissig claffter weit, ...” ÖStA KA HKR Akt. 1572 May No. 77. Exp. fol. 3. Komárom esete jól példázza a töltések építésre alkalmas föld fontosságát. Mivel az erődítmény a folyók közti homokos területen épült, a töltésekhez máshonnan kellett odaszállítani a földet. Domokos 1997a. passim.

⁶⁰ Komárom esetében l. pl.: „Der Schloßgraben ist durch die Thunaw guß etwas vestt angeschleimbt vnnd angeschut, derwegen ein Hohe notturfft, das derselbig widerumb verduefft vnnd mit der Erdt die Contra ScorPa erhöcht werde.” ÖStA KA HKR Akt. 1572 May No. 77. Exp. fol. 6. Győrre vonatkozóan: „Dann So ist der Stattgraben von der Khaiser Passtein Biß Zu der Hunger Passtein noch drey Claffter Zuerweitern, vnnd mit derselben Erdt die spalto oder Contra scarpa Zuebeschüten.” Uo. 1577 Februar No. 44. Exp. fol. 6.

⁶¹ Uo.

⁶² „Verrer, Nachdem ausserhalb des Graben, alles vnngleich vnnd vneben, ist für guet angesehen, das man vmb vnnd vmb den Plaz eben vnnd gleich, auch waß die gelegenheit, alß vil möglich, die Contra Scarpa geb.” ÖStA KA AFA 1561/4/1. fol. 23. Die Römischer Kaiserlicher Majestät verordneten Herm Comissarien, gehorsamer Bericht, vnd Relation, Von wegen deß GePew Zu Raab. A Kállórol készült 1573. évi és az Érsekújvárról készült 1583. évi jelentésekben olvasható homályos megfogalmazásokból is erre lehet következtetni. ÖStA KA HKR Akt. 1573 October No. 43. Exp. fol. 11. és uo. 1583 September No. 82. Exp. fol. 7-8.

ban készített sáncmetszeten látható.⁶³ Kálló 1573. évi tervében jelenik meg először a fedett út,⁶⁴ de ott van az előbb említett egri és érsekújvári terveken is, bár a kíséző szöveg hallgat róla.⁶⁵ A kállói és az egri alaprajzokon feltűnnek az árokban a sarkokon elhelyezett árokoldalvédek (fr. *caponniere*) is, amelyeket a forrás kazamataként említ.⁶⁶ A felsorolt külső védművek, bár jelzik az előrelépést, mégis csak a várak egy töredékénél, s csupán a nagyobbaknál jelentek meg, s néhányuknál, mint Komáromnál, csupán utólag, a korszerűsítések során létesültek. Ezeken kívül, a kutatások mai állása szerint, más külső védmű alkalmazására nincs példa a XVI. században. Pajzsgát sehol sem fordul elő, a források még a tervek szintjén sem foglalkoztak vele. A külső védművek csekély számára ma még nehéz megfelelő magyarázatot adni, a krónikus pénzhiány azonban nyilvánvaló szerepet játszott.

Mindezt tekintetbe véve kérdéses, hogy Magyarországon a XVI. században épült-e egyáltalán újolasz rendszerűnek mondható erősség. Ezzel azonban korántsem akarom azt állítani, hogy a Magyarországon alkalmazott erődítési eljárásban nem tapasztalható lényeges fejlődés. Az 1548-1592 közötti időszakban az olasz módszer rendszerszerű alkalmazása alapján számos várunk esett át nagyobb arányú korszerűsítésen, egy részük pedig újonnan épült, mint például Ecsed, Eger, Gyula, Kassa, Kisvárd, Patak, Szigetvár, Tata, illetve Érsekújvár, Győr, Kálló, Kanizsa, Komárom, Sárvár, Szatmár, Szendrő és Várad.⁶⁷ A kiépítettség és a védelmi képesség tekintetében persze hatalmas különbség volt az egyes várak között. A fejlődés korábbi állomását jelentette Gyula, Kassa,⁶⁸ Patak,⁶⁹ Sárvár,⁷⁰ Szigetvár, Tata,⁷¹ kis méretű, döntő többségében fül nélküli

⁶³ Ottavio Baldigara jelentéseinek mellékletei. ÖStA KA HKR Akt. 1578 December No. 108. Exp., uo. 1583 September No. 82. Exp. Az egri rajzot kiadta: *Pataki* 1934. 8. kép. Érsekújvár alaprajzát l.: *Domokos* 1997b. 192-193. o. Az eredeti alaprajzot l.: 7. sz. rajz.

⁶⁴ ÖStA KA HKR Akt. 1573 October No. 43. Exp. fol. 11. A rajzot, feliratai nélkül, letisztázva l.: *Domokos* 1997b. 195. o. Az eredeti alaprajzot l.: 4. sz. rajz.

⁶⁵ A Győrről készített 1572-es jelentésben is feltehetően fedett utat említenek, de a „strada falsa” kifejezésnek nem ismerem más előfordulását. „Die Contra Scarpa von Erdt vnnd Vaschina erhöcht, soll aber noch sambt der strada Valsa vngeuerlichen Sechs schuech hoch erhebt, vnnd aussen heer beschudt worden.” ÖStA KA HKR Akt. 1572 May No. 77. Exp. fol. 3.

⁶⁶ ÖStA KA HKR Akt. 1573 October No. 43. Exp. fol. 11., uo. 1578 December No. 108. Exp. fol. 2-3. E védművek alkalmazása vízesárokban meglehetősen ritka megoldás. Igazán fontos szerepet a 17. századi erődítmények szárazárkainak védelmében kaptak, nagyrészt a bennük elhelyezett gyalogság löfegyvereire hárult az alacsony árokpásztázás.

⁶⁷ A várak vizsgálatának az írott források mellett alapvető elemét az alaprajzok adják. Bár sok esetben bizonytalan az alaprajz készítőjének személye, a rajz keletkezési ideje, és az is nyilvánvaló, hogy azok pontossága is – mai igényeinkhez viszonyítva – kívánnivalót hagy maga után, továbbá némelyikük csak terv maradt, a magam részéről, mindezek figyelembevételével, mégis nagymértékben hagyatkoztam a belőlük nyerhető információkra.

⁶⁸ Az alaprajzból következtetve Kassa védművei a XVI. század második felében épültek. Alaprajzát l.: *Gerő* 1955. 354. o., egy másik állapotot mutat: Kungliga Krigsarkivet, Stockholm, Handritade Kartverk No. 23. 37. sz. nagyméretű, színes rajza, amelyet volt szerencsém eredetiben tanulmányozni. (Köszönet a Soros Alapítvány támogatásáért.) Magyarországon kiadta: *Balla* 1994. 98. o.

⁶⁹ Patak védműveit Alessandro da Vedano munkásságának tulajdonítják. A belső és külső várból álló erősséget 1534-1563 között építették a tulajdonos Perényi Péter, majd fia, Gábor utasítására. I. Rákóczi György 1617-47 között korszerűsítéseket hajtott végre, de még mindig óolasz rendszerben. *Gerő* 1955. 361-366. o., *Gerő* 1968. 46-55. o.

⁷⁰ A sárvári vár kiépítését Nádasdy Tamás nádor kezdte meg az 1550-es évek elején, s a szabálytalan ötszögű, fül nélküli bástyás palánkvár munkálatai 1560-ra fejeződtek be. A nádor fia, Nádasdy Ferenc utasítására 1589-től,

bástyákkal, a bástyák méretéhez viszonyítva olykor rendkívül hosszú kurtinákkal. A felsorolt erődítmények esetlegesnek látszó alaprajzi elrendezését minden bizonnyal a korábbi falak és a terepadottságok is befolyásolták, kivétel a tudatos tervezést mutató, szabályos formájú Szigetvár. Valószínű, hogy Ecsed,⁷² Kisvárdá,⁷³ Szendrő⁷⁴ eredetileg szintén csak fül nélküli bástyákkal épült, majd a későbbiekben egészültek ki védműveik fülesbástyákkal, s bár alaprajzuk szabálytalan maradt, a rövid kurtinák folytán védelmi képességük mégis sokat javulhatott. A már csak fülesbástyákkal épült Győr, Kálló⁷⁵ és Komárom egyértelműen a koncepciózus tervezés nyomait mutatják, noha formájuk még mindig nem felel meg teljesen a hatékony védelem követelményeinek. Végül Eger, Érsekújvár,⁷⁶ Kanizsa,⁷⁷ Szatmár⁷⁸ és Várad⁷⁹ már a legkorszerűbb elvek irányába történő fejlődés jeleit viselik: valamennyi szabályos alaprajzú,⁸⁰ a korábbiakhoz képest megnövelt méretű, bár még mindig nem elég nagy bástyákkal.

A központi várakat, Gyula és Kanizsa palánkfalaitól eltekintve, már kőből emelték, teljes falazással.⁸¹ E munkálatok a Haditanács felügyelete alatt, az általa kiküldött, többségében itáliai mesterek irányításával, viszonylag tervszerűen folytak. A második-harmadvonalbeli erősségeket már sok esetben helyi kezdeményezésre, de mindig a Haditanács engedélyével igyekeztek megerősíteni; a pénzhiány és a bármikor várható támadások jelentette kényszer hatása alatt a hosszadalmas kőépítkezés helyett gyakran a helyi erőkkkel és eszközökkel is kivitelezhető palánkfalazást alkalmazták, ám a vár magjául minden esetben igyekeztek szilárd kőépületet (templomot, udvarházat)

Donato Grazioli vezetésével, a fa-föld szerkezetű falakat kőből építették újjá, a vár eredeti formáján mit sem változtatva. Az átépítés 1615-ben fejeződött be. *Gerő* 1975. 230-232. o. Alaprajzát l. ott.

⁷¹ *Gerő* 1975. 280-281. o.

⁷² Az ecsedi várról eddig csak Angielini felmérését sikerült megtalálnom. A Hadtörténelmi Térképtár G. I. h. 147/1. sz. alatt levő fotókópiáról készült vonalrajzot l.: *Domokos* 1977b. 191. o.

⁷³ Kisvárdát Nicolo Angielini tervezte 1570-ben, a vár azonban csak 1580-85 között készült el, palánképítéssel, hatszög alakban, hat bástyával. Azok elrendezése azonban meglehetősen furcsa, ami megkérdőjelezi azt, hogy az erősség egy időben, egységes terv szerint épült volna. *Éri* 1961. 39-40. o.

⁷⁴ Szendrőt Nicolo Angielini tervezte, a szabálytalan ötszögű kövár két füles és három fül nélküli bástyával épült meg. *Gerő* 1968. 272. Alaprajzát l. ott.

⁷⁵ Kálló szabályos négyszögű várát 1570-73 között emelték. *Csorba* 1980. 74. o. Kállóra vonatkozóan l. alább Ottavio Baldigara terveit.

⁷⁶ Egerre és Érsekújvárra vonatkozóan l. alább a Baldigara-féle terveket.

⁷⁷ Kanizsát Pietro Feraboscho tervezte 1568 körül, szabályos ötszögű formával és öt fülesbástyával, amiből azonban nagy valószínűséggel csak az 1572. évi felmérésen látható két palánképítésű bástya készült el teljesen. *Maggiorotti-Banfi* 1933. 163., 169-170. o.

⁷⁸ Szatmár szabályos ötszögű, fülesbástyás palánkvára 1569-73 között készült el. *Csorba* 1980. 63. o., *Balogh* 1982/1. 42. o. L. alább Cesaro Baldigara életrajzánál. Angielini-féle felmérését l.: *Domokos* 1997b. 199. o.

⁷⁹ Az ötszögű Várad 1569-1598 között épült erősségének tervezőjét nem ismerjük, de nagy valószínűséggel itáliai mester volt. Dolgozott a váron Domenico Rindolfi, Ottavio Baldigara és Simone Genga. *Balogh* 1982/1. 41-51. o.

⁸⁰ Eger belső vára szabályos ötszögű, csak a hozzá csatlakozó külső várral kapja szabálytalan sokszögű formáját, amely viszont egyértelműen a terepadottságokból eredő kényszer hatására alakult ki.

⁸¹ Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert fölmerült a németalföldi várépítészet magyarországi hatásának kérdése. E rendszer egyik fontos jellemzője a csak félmagasságú falazás, amit részben a magas talajvízszint és a talaj emiatti csekélyebb teherbíró képessége, másrészt az ágyútűzzel szemben sérülékeny kőfalazás jobb rejtése indokolt. A németalföldi rendszer talán legalapvetőbb elemei a nálunk szinte teljesen hiányzó elővédművek.

választani.⁸² Ez azonban nem zárta ki, hogy több esetben ezeken az erősségeken is felhasználták az olasz rendszer elemeit, elsősorban a bástyát.⁸³ Mindezekkel párhuzamosan továbbra is előfordult, hogy egy elavult védrendszerű vár veszélyeztetett pontját csupán egyetlen bástyával erősítették meg.⁸⁴

És hogy a tényleges hadieseményekben milyen szerepet játszott az olasz várépítészet? Sajnos, a korszerűbb kiépítés ellenére 1566-ban elesett Szigetvár és Gyula, a tizenötéves háború befejezéséig végleg elveszett Eger (1596) és Kanizsa (1600), időlegesen Győr is (1594-1598), az 1660-64. évi háborúban pedig Várad (1660) és Érsekújvár (1663). Nagy váraink közül egyedül Komárom maradt mindvégig keresztény kézen. A kisebbek közül jó néhány többször is gazdát cserélt a másfél évszázad alatt. Az okok teljes körű felsorolása messze túlmutat e dolgozat keretein, csak a legfontosabbakat emelem ki. Az egyik ilyen a rendszerint óriási török túlerő, emberben és tüzérezben egyaránt, amit a közismerten jól működő török logisztikai rendszer tett még hatásosabbá. A helyzetet gyakorta csak súlyosbította a nem kellően felkészített védelem: Egerben 1596-ban a védők nem rendelkeztek elegendő tüzfegyverrel, Kanizsán 1600-ban lőporhiány lépett fel, Váradot 1660-ban kis létszámú katonaság védte. A keresztény oldalon a legnagyobb hiányosságként szinte minden alkalommal a külső segítségnyújtás, a felmentő sereg elmaradását kell megemlítenem. E nélkül ugyanis a védőknek minimális esélye maradt a sikerre. Ugyanakkor akad ellenpélda is: 1556-ban a Szigetvárat vívó oszmán csapatokat az ostrom feladására készítette, hogy Nádasdi Tamás megtámadta a török kézen levő Babócsát. Összességében meg kell állapítanom, hogy csak és kizárólag a védművek hiányosságai miatt egyetlen vár sem esett el, ugyanakkor a befejezetlenség sokszor közrejátszott a vereségben. Példaként megemlíteném Győr 1594. évi ostromát, ahol – egy korabeli napló szerint – a falak tetejéről hiányoztak a mellvédek és a török tüzérség lesöpörte onnan a védőket.

Ha viszont stratégiai szinten vizsgáljuk a kérdést, azt kell látnunk, hogy az olasz rendszerű várak már kiépítettségüknél, méreteiknél fogva elrettentették a hódítókat az ostromkísérletektől, és ezzel biztosították, hogy hatalmas területek maradtak meg keresztény kézen. Pedig a bennük állomásoztatott katonaság létszáma sosem érte el a kívánatos mértéket, többnyire még akkor sem, amikor támadás fenyegetett. Az olasz rendszerű várak megvívásához azonban a magyarországi hadszíntéren állomásozó oszmán erők így sem voltak soha elegendőek, sem létszámban, sem tüzérezben. Megvívásukhoz ugyanis a magyarországi hadszíntéren állomásozó oszmán erők sosem voltak elegendőek, sem létszámban, sem tüzérezben. Ezt az állítást igazolja, hogy ezeket az

⁸² Az ilyen jellegű várépítés klasszikus forrása Martonfalvy Imre emlékirata, melyben Pápa várának és városának megerősítését írja le. Török Bálint deákjának, Martonfalvy Imrénének naplótöredéke és emlékirata. 1555, 1585. A magyar nyelvtörténet forrásai, I. Budapest, 1986. 24-25. o. A későbbiekben számos bástya és bástyás erődítmény épült ezzel a módszerrel (pl. Várad, Kanizsa, Tokaj). Az elmondottakat kitűnően illusztrálja a Giulio Turco nevéhez fémjelzett váralaprajz-sorozat, amelyben egy sor ilyen típusú erősség látható. Pl. templomra alapozott erősség Kapornak (Kriegsarchiv, Kartensammlung, G. VII. 45-100.), Keresztúr (G. I. h. 307-50.), Keszthely (G. VII. 46-150.), Zalavár (G. VII. 2420.), udvarház köré épült Csány (G. VII. 17-400.), Fonyód (G. VII. 27-700.), Molnári (G. I. h. 307-50.), korábbi vár továbbfejlesztése Palota (G. I. h. 738-001.).

⁸³ Keresztúr, Rajk (uo. G. I. h. 589-50.), Zalabér (G. I. h. 1450.) szabályos négyszög alakú erődítmények, sarkaikon kisméretű, fül nélküli bástyákkal.

⁸⁴ Országh Kristóf 1561-ben Sirok alsó várát erősíti meg egy kisméretű, fül nélküli bástyával. *Gerő* 1955. 203. o.

erősségeket csak a két birodalom közti nagy háborúk idején támadták, s akkor is mindig az oszmán főserég *teljes* ereje kellett megvételükhöz. De rendszerint ez sem ment könnyen. Több esetben az oszmánok, bár elfoglalták a megtámadott erősséget, végső soron mégis az adott hadjárat stratégiai céljainak feladására kényszerültek. Ennek egyszerűen az az oka, hogy az elhúzódó ostrom miatt túl sok időt veszítettek a rövid nyári hadjáratok időszakból és emberben-hadianyagban egyaránt súlyos veszteségeket szenvedtek. Gyula, Szigetvár, Eger, Kanizsa, Érsekújvár bevétele egyben az azévi hadjárat végét is jelentette. Győr elfoglalása után az oszmánok ugyan még megkísérelték Komárom ostromát, de próbálkozásuk a késői időpont miatt kudarcba fulladt.

A XVI. század végére kiépült török elleni végyvárrendszer összességében ellátta feladatát, a súlyos nehézségek és áldozatok ellenére feltartóztatta az oszmán hódítást. Ebben pedig nem csekély szerepet játszott a rendszer védelmi képességét jelentősen megnövelő olasz várépítészeti rendszer alkalmazása.

3. Ottavio Baldigara élete és tevékenysége

Ottavio Baldigara életrajzában, a viszonylag sok adat ellenére is, hatalmas lyukak tátongnak. Olykor évszámra nem tudjuk, hol járt és mit csinált. De még akkor is rengeteg a bizonytalanság, ha egyes időszakokról több információ áll rendelkezésünkre. Mindez alapvetően a források jellegéből fakad, mivel a rá vonatkozó adatok döntő része mutatókönyvi bejegyzés. Minthogy ezek önmagukban álló, csupán egy-két mondatos összefoglalók, a bővebb szövegkörnyezet és a bejegyzéshez kapcsolódó események ismeretének hiánya rendkívüli módon megnehezíti e szövegek fordítását, értelmezését, így az esetleges összefüggések megállapítását is. A fennmaradt hosszabb források pedig többnyire szakmai kérdésekről szólnak, belőlük csak közvetett információkat kaphatunk az iratot készítő személyére.

A források értelmezésének nehézségei ellenére az életrajzból egyértelműen látható, hogy Ottavio Baldigara jelentős személyiség volt a védelem gépezetében. Ezt nyilvánvalóan két dolognak köszönhetjük: részben szaktudásának, de még inkább annak, hogy erre a szaktudásra ott és akkor a Habsburg hadvezetésnek égető szüksége volt. Személyének fontosságát bizonyítják azok a megnyilatkozások, miszerint az építkezések jelenléte nélkül nem folytathatók.⁸⁵ Az egész életüket, vagy életük nagy részét Magyarországon töltött várépítészek között minden bizonnyal a legkiválóbbak egyikének számított, hiszen a nálánál jobbak, mint például Carlo Theti vagy Daniel Speckle csak egy-két alkalommal bukkantak fel hazánkban. Véleményem szerint Baldigarával egy szinten csupán Pietro Feraboschót⁸⁶ lehet említeni.

⁸⁵ ÖStA FHKA HKA HFU RN. 22. 1571. Konv. Mai, fol. 1. 1571. ápr. 25. Idézem a 277. jegyzetben.

⁸⁶ Életrajzát – sok hibával – l.: *Maggiorotti - Banfi* 1933. 156-173. o. Meg kell említenem, hogy Ferabosco saját nevét eredetileg, az eddigi szakirodalomban megszokott névalaktól eltérően, „h” betűvel (Feraboscho) írta. Jól azonosítható, saját kezű aláírását, egymástól évtizedes távolságban, több forrásban is megtaláltam. Pl.: ÖStA KA AFA 1564/10/5. ad 5 Litt. b., uo. HKR Akt. 1577 July Exp. No. 140. fol. 40., uo. 1578 July Exp. No. 155. fol. 3. Nehéz eldönteni, hogy az eddig általánosan elfogadott, de hibás, vagy a helyes, de eddig nem használt alak alkalmazása-e a megfelelő eljárás. Magam részéről az utóbbit tartom jobbnak.

Ottavio Baldigara tevékenységi köre, az adatok alapján, több területre terjedt ki. Egyrészt várakat tervező építésmesterként dolgozott, de ugyanakkor irányította is az építkezéseket, megszervezte a munkát, szakértőként más várakat vizsgált. Az alábbiakban tematikusan, a várfundáló mester feladatain keresztül kísérlem meg felidézni Ottavio Baldigara életútját.

3.1 „Baldigara Paumaister”,⁸⁷ az építkezések irányítója

Ottavio Baldigara életének legnagyobb részét, legkevesebb húsz esztendejét, a várépítkezések, vagyis az általa tervezett erősségek, mindenekelőtt Eger és Érsekújvár kivitelezésének irányítása töltötte ki. Ez a feladat pedig, ismerve a korabeli viszonyokat, nem akármilyen szakmai hozzáértést, szervezőkészséget, politikai érzéket, továbbá türelmet és kiváló idegeket kívánt. Elegendő itt utalni a lassan mozduló bürokráciára, az állandó pénziánnyra. Ennek folyamánként állandóan és mindent kérelmezni kellett, ugyanazt többször is, folytonos elutasítások közepette. Emellett felügyelte az építkezések szinte minden részletét: intézte pénzügyeket, szerződött a kőművesekkel, megrendelte az építési anyagokat, megtervezte a munkákat, megszervezte a robot felhasználását, szemmel tartotta beosztottait, egyszóval sok olyan dologhoz is értenie kellett, ami nem kimondottan a várépítéssel szakmai ismeretanyagába tartozik. Olykor még nevenséges lapátvásárlási ügyekkel is foglalkoznia kellett.⁸⁸ S e sokrétű tevékenység ráadásul fizikai veszélyekkel is járt: 1587 augusztusában Ferdinand Samaria érsekújvári kapitány utasítást kapott, hogy Baldigarát és az építkezést védje meg a katonák túlkapásaitól.⁸⁹

Baldigara neve alapvetően két magyarországi erődítménnyel forrott össze: Egerrel, ahol 1568-tól feltehetően 1580-ig dolgozott, valamint Érsekújvárral, ahol 1580-tól haláláig, 1588-ig tevékenykedett. Váradon először csupán egy szemleút keretében járt, amelynek folyamánként azonban több mint fél évet töltött ott, s végül jelentős módosításokat végzett az erődítményen.

3.1.1 Eger (1568-1580?)

Eger vára stratégiaián fontos helyen állt: az Alföld felől a Felvidékre, Kassára, s azon keresztül Lengyelországba vezető fontos útvonalat ellenőrizte. Nem véletlenül nevezték tehát Felső-Magyarország kapujának. Megerősítését több tényező indokolta: egyrészt 1566-ban elveszett Gyula vára, így az Alföld felől Felső-Magyarország felé irányuló bármilyen támadás elsődleges célpontja csak Eger lehetett, másrészt az 1569-ben megkötött drinápolyi béke és az 1571-ben a Habsburgok és János Zsigmond erdélyi fejedelem közt létrejött speyeri egyezmény után egyelőre nem kellett komolyabb támadástól tartani, s ez nyugodtabb körülményeket biztosított egy nagyobb mérvű

⁸⁷ ÖStA FHK A Prot. Bd. 371. Exp. fol. 521. 1582. aug. 29.

⁸⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 273. 1581. szept. 20.

⁸⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 180. Reg. fol. 101. 1587. aug. 4.

átalakításhoz, harmadrészt a vár teljesen elavult védművei már nem feleltek meg sem a kor követelményeinek, sem a vár kiemelkedő szerepének.⁹⁰

Baldigara egri tevékenységének általam ismert első jele egy 1568. július 28-i keltezésű bejegyzés. Ám abból arra lehet következtetni, hogy már egy ideje az egri építkezéseken dolgozhatott, mivel felszólították, hogy „egri építőmesteri hivatalát *újból* foglalja el” (kiemelés tőlem – D. Gy.).⁹¹ Miután már 1565-ben Tokajban tevékenykedett,⁹² valóban elképzelhető, hogy 1568 előtt is megfordult Egerben. Kinevezésére azonban bizonyosan csak később került sor, mert a Szepesi Kamarának küldött, ezt elrendelő királyi leirat 1569. április 24-én kelt.⁹³ Meglehet, a késedelem oka abban keresendő, hogy eredetileg a kanizsai építőmester hivatalát szánták neki, mivel áprilisban elején ez ügyben terjedelmes levelezés folyt.⁹⁴ A hadvezetés szándékát valami váratlan ok változtathatta meg, mivel április 23-án Felső-Magyarországra rendelték,⁹⁵ majd 24-én az Udvara Kamara is értesítette a Szepesi Kamarát, hogy Ottavio Baldigarát szerződtették az egri vár építőmesterének („pro Architecto nostro Agriam conduxerimus”), s hogy tevékenységét milyen feltételekkel kell majd ellátnia.⁹⁶ Pataki Vidor nyilván ezen adat alapján datálta egri működése kezdetét 1569 tavaszára.⁹⁷ Ám a Haditanács már kinevezését megelőzően fontosnak tartotta munkáját, mivel február 14-én utasítást adott ki, hogy Baldigarát ne tartóztassák sokáig az Udvarnál,⁹⁸ illetve biztatták a Kamarát, hogy mielőbb indítsa útnak Egerbe.⁹⁹ Hogy már kinevezése előtt ténylegesen irányította az egri vár építését, azt 1569 márciusában írott kérelme igazolja, amelyet „az egri építkezések szükségletei miatt” az Udvari Haditanácsnak küldött.¹⁰⁰

⁹⁰ L. erre Kaposy regesztáit: *Kaposy* 1956. 191. o. skk.

⁹¹ „... soll widerumb Zu seinem Pawmaister Dienst geen Erla Ziehen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 148. Reg. fol. 161. 1568. júl. 28.

⁹² *Détsy* 1995. 26. o.

⁹³ *Kaposy* 1956. 192. o. Szerepel itt egy korábbi, 1569. márc. 21-én kelt leirat regesztája, s eszerint Baldigarát küldték ki az egri építkezések irányítására.

⁹⁴ „Abschriften Octaun Waldegara Bstallung vber das Paumaister Amt Zw Canischa, ...” ÖStA FHKA Prot. Bd. 282. Exp. fol. 226. 1569. ápr. L. még: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 149. Exp. fol. 31. 1569. ápr. 5., uo. Bd. 150. Reg. fol. 46. 1569. ápr. 7., uo. Bd. 149. Exp. fol. 33. ápr. 9., uo. Bd. 150. Reg. fol. 47. ápr. 9. Lehet, hogy ezzel az esettel függ össze, hogy Franz von Poppendorf másfél év múltán újból foglalkozott Eger és Kanizsa építőmesteri hivatalával. „An Franzen von Poppndorff Per ersetzung der SuperIntendenten Amt Zu Erla Vnnd Kanischa.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 154. Reg. fol. 124. 1571. nov. 19.

⁹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 150. Reg. fol. 54. 1569. ápr. 23.

⁹⁶ Az iratban ez áll: „Accipietis ex adiecto exemplo literarum nostrarum, quibus modis Octavium Waldigaram pro Architecto nostro Agriam conduxerimus. Quare mandamus nobis benigne, ut si quando contingeret, ut ex Agria in alia loca in negotiis nostris advocaretur, sumptus in Rhedam sine Cotchium necessarii, per Provisioem suppeditentur illique tempore necessitatis, ac ubi in officio solutionum bellicarum pecunia non esset in promptu, mutui nomine nomine subinde tm: [tamen?] suggeri curetis, quo in offitio sibi commissio per severare queat. Executuri utroque mocto certam et benignam voluntatem nostram. Date ...” ÖStA FHKA HKA Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 396. (1569-1570) fol. 79-80. 1569. ápr. 24. L. még: Uo. Prot. Bd. 285. Reg. fol. 149. 1569. ápr. 24.

⁹⁷ *Pataki* 1931. 26. o. Maggiorotti is ezt az időpontot adja meg. *Maggiorotti* 1936. 215. o.

⁹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 149. Exp. fol. 10. 1569. febr. 14.

⁹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 150. Reg. fol. 25. 1569. márc. 5.

¹⁰⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 149. Exp. fol. 24. 1569. márc. 18. L. még: uo. Bd. 150. Reg. fol. 33. 1569. márc. 18.

Egy 1571 áprilisában a Haditanácstól a Kamarának küldött irat rávilágít Baldigara egri tevékenységének megítélésére. Ebben a Haditanács urai sürgették Baldigara elmaradt zsoldjának kifizetését, s legfőbb érvként szerepelt, hogy „jeleztük már, mily nagyon fontos Eger építésének támogatása, ez azonban Ottavio Baldigara jelenléte nélkül nem történhet meg, azért, mert ő ismeri a császári felség határozatát, hogy ezt az építkezést mostantól miképp kell végezni”.¹⁰¹ Ez is egyik magyarázata lehet annak a nagy szakmai sikernek, hogy az 1572 július elején született döntés szerint az Eger kiépítésére vonatkozó tervek közül az uralkodó végül Baldigaráét fogadta el.¹⁰² Nyilván érzelmi szempontból sem volt mindegy, hogy saját elképzelései megvalósítására kapott lehetőséget.

Baldigarának az építkezésekkel kapcsolatos szervezői tevékenysége jelentős részét az előljárással folytatott levelezés tette ki.¹⁰³ Ennek során a munkálatok folytatásához szükséges pénzt és építőanyagot igyekezett megszerezni. Kérelmeinek jellegzetes példája az 1573 júniusában keletkezett irat, amelyben egyrészt panaszkodott az uralkodónak, hogy nagyszámú kérelmére még választ sem kapott, másrészt pedig pénzt kért, mondván, hogy Bartolamio di Ponto kőműves mester már abbahagyta a munkát, mert nem kapott sem fizetést, sem ellátást.¹⁰⁴ Persze akad példa az ellenkezőjére is, midőn 1577 novemberében 2000 forintot utaltak ki neki az építkezésre.¹⁰⁵ Természetesen kötelességei közé tartozott részletes beszámolókat készíteni a Haditanács számára az építkezés állásáról, a pénzügyekről, mindenről, ami a munkálatokkal kapcsolatban felmerült.¹⁰⁶

Számos javaslatot is benyújtott a Haditanácshoz,¹⁰⁷ amelyek közül az 1572 novemberében keletkezett iratok fennmaradtak.¹⁰⁸ Ezek már csak azért is fontosak, mert némi fényt vetnek Baldigara gondolkodására is. Az első a Baldigara és Giacomo Loberse kőműves mester közötti egyezség tervezetét tartalmazza arról, hogy az utóbbi mennyi pénzért építené meg a város felé eső két fülesbástyát. Eszerint tehát – ellentétben pl.

¹⁰¹ „Den Herr HofCammer Rhatn, ist hieuoer angezaigt, wie hoch notwendig dem Paw Zu Erla Zubefürdern, dasselb aber one deß Octauy Baldigara gegenwurdit nit beschehen khöndt, darumb, das Er der Kayserlichen Majestät Resolution weiß, wie es mit demselben gepew, von nun an hinfür soll gehalten werden, ...” ÖStA FHKA HKA HFU RN. 22. 1571. Konv. Mai, fol. 1. 1571. ápr. 25.

¹⁰² „Mererlai guetbedunckhen vber den Paw Zu Erla, Jre Kayserliche Majestät haben Lestlich auf des Baldigara Model geschlossen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. fol. 82. 1572. júl. 9.

¹⁰³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 150. Reg. fol. 74. 1569. máj. 24., Bd. 154. Reg. fol. 97. 1571. okt. 15., uo. Bd. 155. Exp. fol. 74. 1572. jún. 29., uo. Bd. 156. Reg. fol. 95. 1572. okt. 25., uo. Bd. 159. Reg. fol. 243. 1574. okt. 1., uo. Bd. 158. Exp. fol. 233. 1574. okt. 2., ÖStA FHKA Prot. Bd. 313. Exp. fol. 4. 1575. jan., ÖStA KA HKR Prot. Bd. 161. Reg. fol. 254. 1575. márc. 5., uo. Bd. 160. Exp. fol. 286. 1575. júl. 6., uo. Bd. 161. Reg. fol. 281. 1575. júl. 6.

¹⁰⁴ ÖStA KA HKR Akt. 1573 Juny No. 20. fol. 2-3. Az olasz névalakokat az olasz nyelvű eredetik alapján használom.

¹⁰⁵ ÖStA FHKA Prot. Bd. 332. Exp. fol. 339. 1577 nov.

¹⁰⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. fol. 158. 1572. dec. 23.

¹⁰⁷ Pl. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. fol. 84. 1572. júl. 13.,

¹⁰⁸ ÖStA KA HKR Akt. 1572 November No. 93. Exp. A német fordítás utolsó lapját l.: uo. 1573 Juny No. 20. Exp. Az összetartozást az olasz eredeti igazolja. Ez a kettéválasztás abból eredhet, hogy az irat elején az 1572. nov. 1-i, a végén az 1573. jún. 20-i dátum olvasható. Ám az irat mindkét részét, továbbá a dátumokat is azonos kéz írta le. Az iratból egyébként az derül ki, hogy Baldigara az előbbi időpontban megállapodott a mesterrel, az egyezséget pedig az utóbbi napon foglalták írásba. Teljes szövegét l. a Forrásközlés II-ben.

Pataki Vidor megállapításával¹⁰⁹ – a város felőli oldalon is megkezdték a Baldigara-féle terv megvalósítását, bár az bizonyos, hogy túl sokat nem végeztek. Az iratban pontosan rögzítették a fal építéséért ölenként (Klaffter) kifizetendő összeget, 3 tallért. Az összeg magában foglalta az aknafigyelő folyosó, a lőrések és átjárók kialakításának költségét is, „ahogy ez szokásos”. Megszabta továbbá a falak vastagságát, a nyersanyagok beszerzési helyét, hogy milyen és mennyi szerszámot kell a kőműveseknek adni. Másfelől részletesen rögzítette, mit kell Lobersének, munkásainak és lovának kapnia. Kérdés most már, hogy ez az aprólékosság a két fél azon szándékából fakadt-e, hogy elkerüljék a későbbi vitákat, vagy Baldigara alaposságából eredt, netán mert a mester, tudatában lévén a szűkös anyagiaknak, spórolni akart a pontos árszabással.

A második, az uralkodónak címzett iratból sokkal érdekesebb dolgokat tudhatunk meg. Eszerint Baldigara a Lobersével kötött egyezség előtt már Bartolamio di Pontóval is megállapodott, mégpedig az Almagyari hegy felé eső egyik bástya építéséről. Csakhogy míg Ponto ölenként 3 1/2 tallérért vállalta a munkát, addig Loberse már csak 3 tallért kért. Baldigara azért sürgette tehát a Lobersével kötött megállapodás elfogadását az uralkodónál, mert így később rákényszeríthetné Pontót is, hogy olcsóbban dolgozzon. Ehhez még hozzáfűzte, hogy azért tartja szükségesnek egyszerre két kőműves mester alkalmazását, mert „akkor lesz konkurenciájuk, és rászorítják egymást, hogy jobban és gyorsabban dolgozzanak”. Érvelése meglehetősen emberismeretre vall. Az irat második részben Baldigara részletesen ismertette az uralkodóval, miért az ölenkénti fizetségben állapodott meg a mesterekkel. Kimutatta, hogy az így kiadott három-három és fél tallérral szemben, amely, mint láttuk, minden munkafolyamatot magában foglal, mennyivel többbe kerülne, ha mindent külön-külön, a kincstár terhére kellene megvenni és fizetni. Ezt követően javaslatokat fogalmazott meg arra vonatkozóan, hogy honnan lehetne az építési költségeket előteremteni. Ez pedig arra utal, hogy tisztában volt a helyi viszonyokkal, ismerte az adóztatás módszereit. Az egész iratot itt is takarékoskodás szándéka hatja át.¹¹⁰ A harmadik iratban Baldigara ismét az uralkodóhoz fordult, s kérte, hogy szólítsa fel Christoph Ungnad kapitányt¹¹¹ és a várhoz tartozó megyéket, hogy az Eger városát övező palánkot építsék újjá.¹¹²

1578 decemberében hosszú jelentést készített a Haditanács számára. A fennmaradt iratban huszonöt pontba foglalta az egri munkálatokkal kapcsolatos pénzügyi, építészeti és ellátási kéréseket és problémákat.¹¹³ Az első pont jellemző a korabeli viszonyokra, amelyek között dolgoznia kellett. Személyesen az uralkodóhoz fordult, s arra kérte, saját kezű aláírásával és pecsétjével hitelesítse az építkezéssel kapcsolatos instrukcióit.¹¹⁴ Ebből arra lehet következtetni, hogy Baldigara különböző elöljáróitól eltérő utasításokat kapott a munkálatokkal kapcsolatban, amiből a jelek szerint ugyancsak elege lehetett.

¹⁰⁹ „A belsővár nyugati három újbástyájába bele sem fogtak.” *Pataki* 1934. 28. o.

¹¹⁰ ÖStA KA HKR Akt. 1572 November No. 93. Exp. fol. 5-8. L. a Forrásközlés III-at.

¹¹¹ Christoph Ungnad Freiherr von Sonnegg 1575-ben ideiglenesen megbízott felső-magyarországi kerületi és végvidéki főkapitány, a távollévő Hans Rueber helyett. *Pálffy* 1997. 273. o. 1569-76 és 1581-87 között egri várkapitány. *Pataki* 1934. 28. o.

¹¹² ÖStA KA HKR Akt. 1572 November No. 93. Exp. fol. 9.

¹¹³ ÖStA KA HKR Akt. 1578 December No. 108. Exp. fol. 1-11. Fontosabb részeit I. a Forrásközlés V-ben.

¹¹⁴ ÖStA KA HKR Akt. 1578 December No. 108. Exp. fol. 1.

Emellett azt tudakolta, hogy a munkálatokhoz milyen anyagi támogatásra számíthat az elkövetkező években, és az építési pénzek rendszeres fizetéséért folyamodott. De nem csak a pénzben szenvedett hiányt, hanem emberekben is: még egy építőmestert kért maga mellé, ami arra utal, hogy egyedül nem győzte a szerteágazó feladatok ellátását.¹¹⁵ Szüksége volt továbbá egy felügyelőre, aki az építési anyagokra vigyáz, valamint két másikra, akik a kőépítést és a földmunkát állandóan ellenőrzik. Sürgette továbbá, hogy több kőművest alkalmazzanak. Szükségesnek ítélte, hogy az uralkodó címerét a kapu felett és a bástyákon kifaragják. Mondanom sem kell, hogy ez az egyetlen javaslata, amely mellé azt firkantotta a Haditanács írnoka, hogy „már elrendelték”. Az irat többi része az építkezés technikai vontakozásaival foglalkozik.¹¹⁶

Bár Baldigara 1580-tól kezdve főként az érsekújvári építkezésekkel volt elfoglalva, úgy tűnik, nem szűnt meg törődni az egri munkálatokkal sem. 1582-ben további tervek készített, amelyeket a Haditanács megküldött Hans Bartholomäus Kolonitsch felső-magyarországi helyettes főkapitánynak és Christoforo Stella egri építőmesternek is.¹¹⁷ Talán érzelmi kötődést is sejthetünk amögött, hogy 1583-ban, három évi érsekújvári tevékenysége ellenére, még mindig egri építőmesternek címezte magát.¹¹⁸ 1584 júniusában kelt az a levele, melyben tudatta Ernő főherceggel, hogy Stella panaszkodott neki, amiért az ottani munkákra nem adtak pénzt és kérte, Baldigara járjon közben a főhercegnél, hogy a pápai segélyből és a vármegyék e célra rendelt adójából folyósítsák az építési pénzeket. Továbbította Stella amiatti tiltakozását, hogy a Egerben a katonák házaikat olyan helyekre építik, hogy azzal akadályozzák a munkálatokat.¹¹⁹ Baldigara véleménye szerint az illetékeseknek személyesen Stellával kellene megtárgyalniuk az ügyeket, annál is inkább, mivel új kapitányt jelöltek ki a vár élére, s annak is ki kellene adni a szükséges utasításokat. Azt pedig már Baldigara tette szóvá, hogy a Debrecen városától 1569 óta salétrom vásárlására kapott pénzt valaki elsikkasztotta (Baldigara persze finomabban fogalmazott).¹²⁰ Ebből az iratból kiderül, hogy a felső vezetés még mindig őt tartotta szakértőnek az egri ügyekben, aki maga is pontosan tájékozódott az ottani állapotokról.

3.1.2 Érsekújvár (1580-1588?)

¹¹⁵ A későbbiekből kiderül, hogy Stellát rendelték mellé: „Die Zipsische Camer solle den Zwayen Pawmaisters Zu Erlaw, Also Octauio Baldigara vnnd CristoPhero Stella, wegen Jrer absentten an der besoldung biß auf weittern beschaidt nichts Zallen.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 352. Exp. fol. 204. 1579. jún. 23.

¹¹⁶ L. alább a Baldigara tervezői tevékenységét bemutató részben.

¹¹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 172. Reg. fol. 73. 1582. aug. 2. L. még: uo. Bd. 171. Exp. fol. 269. 1582. aug. 4., ÖStA FHKA Prot. Bd. 371. Exp. fol. 521. 1582. aug. 29. Hans Bartholomäus Kolonitsch 1576-80 között egri várkapitány volt, majd valamikor 1584 előtt lett felső-magyarországi főkapitány-helyettes. *Pataki*. 1934. 28. o., *Pálffy* 1997. 274. o.

¹¹⁸ ÖStA FHKA Prot. Bd. 381. Exp. fol. 317. 1583. jún. 19. Pataki egy helyütt azt írja, hogy Baldigara 1583-ig személyesen vezette az egri építkezést, de nem adja meg állítása forrását. *Pataki* 1931. 126. o. Két lappal odébb már az áll, hogy „Baldigara 1580-tól kezdve nem személyesen vezeti az egri építést, ...”! Uo. 128. o.

¹¹⁹ V. ö. Komárommal, ahol az építési jelentések többek közt hasonló problémákról szólnak. *Domokos* 1997a. 76., 77-78. o. Emiatt már Baldigara is panaszkodott 1578. évi jelentésében. ÖStA KA HKR Akt. 1578. December No. 108. Exp. fol. 1.

¹²⁰ ÖStA KA AFA 1584/6/14. L. a Forrásközlés VII-et.

Ottavio Baldigara életében új szakaszt jelentett a második érsekújvári erődítmény építkezéseinek beindulása. A korábban Oláh Miklós esztergomi érsek által építtetett négyszögletű, négy sarokbástyás palánkvár a Nyitra bal partján állt, ahol a védelem feltételei kedvezőtlenebbek voltak. Ezért az 1577. évi haditanácskozás után elhatározták annak elbontását, és hogy a Nyitra jobb partján egy új, korszerű, kőből készült erődítményt emelnek. Az 1579-ben indult építkezést¹²¹ jelentős részben a cseh-morva rendek finanszírozták, s ennek köszönhetően első kapitánya egy morva származású katona, Friedrich von Žerotin lett. A régi erődítmény bontásának valószínűleg 1581-ben fogtak neki,¹²² ami egyben arra is utalhat, hogy akkorra az új már védhető állapotba került.

Baldigara ismereteink szerint először 1580 május folyamán járt Érsekújváron, mégpedig Bernardo Magnóval, a győri vár egyik jeles építőjével együtt.¹²³ Minden bizonnyal rögvest bekapcsolódott a munkálatokba, mivel a hónap végén már engedélyt kapott építőanyag odaszállítására, majd pedig pénzt kért az építkezésre.¹²⁴ Hogy akkor valójában ki irányította az építkezést, azt nehéz eldönteni. Baldigara ugyanis nem maradt Érsekújváron, mivel június végén már ráparancsoltak, hogy térjen vissza, júliusban pedig Hans Ruebert¹²⁵ utasították Baldigara visszaküldésére, mégpedig Stellával együtt.¹²⁶ Baldigara azonban abban az évben már feltehetően nem járt Érsekújváron, hiszen Friedrich von Žerotin várparancsnok még decemberben is kérte Baldigara odaküldését. Tette ezt főleg azért, mert a jelek szerint mindaddig ott tartózkodó Magno, betegsége miatt, otthagya az építkezést.¹²⁷

Legfontosabb feladata természetesen most is a szervezés volt. Érsekújvár esetében még az egrinél is részletesebb képet kapunk feladatának sokrétűségéről. A legnagyobb gondot itt is munkálatokhoz szükséges pénz, illetve az építőanyag és az eszközök megszerzése jelentette. Ez pedig abból állt, hogy folyamatosan ostromolta kérelmeivel az illetékes kormányzerveket, s többnyire elutasító válaszokat kapott.¹²⁸ Ennek legkirívóbb példája, amikor lapátok vásárlásával kapcsolatban írt neki a Haditanács.¹²⁹

¹²¹ 1583. évi jelentésében Baldigara arra panaszkodott, hogy már négy éve épül az erődítmény és még mindig rengeteg a tennivaló. ÖStA KA HKR Akt. 1583 September No. 82. Exp. fol. 4. L. a Forrásközlés VI-ot.

¹²² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 241. 1581. márc. 18. *Kapossy* 1956. 323. o. szerint ez már 1580-ban elkezdődött.

¹²³ ÖStA FHKA Prot. Bd. 356. Exp. fol. 221. 1580. máj. 5.

¹²⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 168. Reg. fol. 250. 1580. máj. 21., ÖStA FHKA Prot. Bd. 356. Exp. fol. 238. 1580. jún. 8.

¹²⁵ Hans Rueber von Püchendorf, 1568-84 között felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány. *Pálffy* 1997. 272. o.

¹²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 168. Reg. fol. 258. 1580. jún. 25., uo. fol. 47. júl. 12.

¹²⁷ ÖStA FHKA Prot. Bd. 356. Exp. fol. 540. 1580. dec. 28.

¹²⁸ ÖStA FHKA Prot. Bd. 366. Exp. fol. 417. 1581. aug. 2., ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 35. 1581. aug. 2., uo. Bd. 172. Reg. fol. 216. 1582. ápr. 4., uo. Bd. 174. Reg. fol. 25. 1583. febr. 12., ÖStA FHKA Prot. Bd. 381. Exp. fol. 133. 1583. febr. 23., ÖStA KA HKR Akt. 1583 September No. 82. Exp. fol. 12-15. 1583. jún. 6. előtt, uo. Bd. 174. Reg. fol. 262. 1583. nov. 11., uo. fol. 173. nov. 12., uo. Bd. 175. Exp. fol. 235. 1584. ápr. 24., ÖStA FHKA Prot. Bd. 387. Exp. fol. 273. 1584. máj. 11., ÖStA KA HKR Prot. Bd. 177. Exp. fol. 204. 1585. márc. 24., uo. Bd. 178. Reg. fol. 200. 1585. máj. 23., uo. Bd. 177. Exp. fol. 219. 1585. máj. 24., uo. fol. 223. jún. 6., uo. fol. 231. nov. 13., uo. fol. 260. nov. 14., uo. Bd. 179. Exp. fol. 314. 1586. szept. 23.

¹²⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 273. 1581. szept. 20.

Itt is jelentéseket kellett küldenie a munkálatokról és a pénzügyekről,¹³⁰ s bizonygatnia, hogy becsületesen bánt az építési pénzekkel.¹³¹ A pénzügyek intézését tovább nehezítették a „különmunkák”: neki és Samaria kapitánynak kellett számot adnia arról, hogy az előző kapitány, Friedrich von Žerotin hogyan bánt az építési pénzekkel, a várhoz rendelt robottal és a robotváltság címén befolyt összeggel.¹³² Az építési tisztviselők tevékenységének felügyeletével,¹³³ fizetésével¹³⁴ és az építési írnok hűtlen pénzkezelésével is nekik kellett foglalkozniuk.¹³⁵ 1582 májusában az építési pénzek körüli bonyodalmak miatt Baldigarának és Samaria kapitánynak is igazolniuk kellett az összegek jogos felhasználását a Haditanács előtt.¹³⁶

Úgy tűnik, hogy a központilag a várhoz rendelt robot helyi megszervezése és a robotváltságból befolyt pénzek beosztása is az ő vállát nyomta.¹³⁷ E kötelezettségeket bizonyosan keményen behajtatta, mert egyszer felszólították, hogy az Érsekújvár környékén lakó, fafuvarozással és mészégetéssel tartozó alattvalókat, amennyire lehet, kímélje.¹³⁸ Mint már korábban láttuk, hozzá tartoztak az építkezés rendjével kapcsolatos ügyek: az építési rendtartás, az építőanyag őrzése.¹³⁹ Azzal is őt keresték meg, hogy az építőanyag-raktárban szorítson helyet a muníciónak is.¹⁴⁰

Mindehhez járult a tényleges építési feladatok elvégzése: foglalkoznia kellett a szabad ég alatt álló ágyúk fölé emelendő fatetőkkal, az Érsekújvárra küldendő hajókkal és híddal, a várparancsnoki szállás, a hadszertár, az óra, a malom építésével.¹⁴¹ Olykor

¹³⁰ ÖStA FHKA Prot. Bd. 366. Exp. fol. 295. 1581. máj. 27., ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 310. 1583. okt. 12., uo. Bd. 174. Reg. fol. 267. 1583. dec. 15., uo. Bd. 175. Exp. fol. 279. 1584. aug. 22., uo. fol. 274-275. aug. 23., uo. Bd. 179. Exp. fol. 299. 1586. júl. 1.

¹³¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 169. Exp. fol. 253. 1581. máj. 24.

¹³² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 124. 1581. szept. 28.

¹³³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 175. Exp. fol. 279. 1584. aug. 22.

¹³⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 174. Reg. fol. 114. 1583. szept. 10.

¹³⁵ „An Ferdinanden Samaria, Ladislaen Zelemirj vnnd Octauio Baldigara, die Inquisition wider Melchior Richter, in beisein des Herrn Vngnads, Zubefurdern.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 174. Reg. fol. 211. 1583. márc. 17.

¹³⁶ „Ferdinanden Samaria vnnd Octauio Baldigara vber 2600 gulden, so inen von TeiPrecht geben worden, die Raittung Zuuberschicken.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 172. Reg. fol. 103. 1582. máj. 28., uo. Bd. 171. Exp. fol. 103. 1582. jún. 13., uo. Bd. 172. Reg. fol. 103. 1582. jún. 13. „Ferdinand Samaria vnnd Octauio Baldigara vbergeben ir Raittung 2600 gulden. Jst dem TeiPrecht Zugestallt worden.” Uo. Bd. 171. Exp. fol. 103. 1582. júl. 17. Lehet, hogy arról a néhány nappal később megemlített összegről volt szó, amit Baldigara az építési pénzekből a hadi kiadásokra adott kölcsön és amelynek a Kamara csak egy kis részét fizette vissza. „Octauio Baldigara vnnd Georg TeiPrecht wegen beZallung das gelltt, so auß dem Paw gelltt auf etliche Notturfft Zu Vywar dar geben worden. Auf die HofCammer, Ob doch die herrn in Abschlag dessen, was auß dem Pau gelltt auf das Kriegs wesen dargelichen werden, etwas wenig Hetten dargeben, vnnd deß gePew dardurch befurdern Lassen, da solches nit beschicht ist, wol Zubesorgen, es werde Kunfftig bey der Cron Behaimb vnnd der IncorPorirten Landen, wie sy dann abberait offtermals auf diese anstaltung getrungen, Kunfftig wenig Hilff Zuerlanger sein.” Uo. fol. 261. 1582. júl. 24.

¹³⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 238. 1581. febr. 19., uo. Bd. 169. Exp. fol. 291. 1581. szept. 28., uo. Bd. 170. Reg. fol. 124. szept. 28., uo. Bd. 169. Exp. fol. 298-299. okt. 23.

¹³⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 235. 1581. jan. 26.

¹³⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 169. Exp. fol. 234. 1581. febr. 19., uo. Bd. 169. Exp. fol. 291. szept. 28., ill. uo. Bd. 170. Reg. fol. 267. 1581. aug. 15.

¹⁴⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 178. Reg. fol. 190. 1585. márc. 21.

¹⁴¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 169. Exp. fol. 298. 1581. okt. 21., uo. fol. 298-299. okt. 23., uo. fol. 302. nov. 24., uo. Bd. 174. Reg. fol. 249. 1583. szept. 6., uo. fol. 265. dec. 12.

akadt köztük olyan is, amelynek a hadiépítészet lényegéhez is köze volt, mint a vakárok építése.¹⁴² A várparancsnok szálláshelyének ügye egyébként külön figyelmet érdemel. 1582 augusztusában ugyanis Bernhardt von Hardegg, akivel a Haditanács az érsekújvári kapitányi tisztség átvételéről tárgyalt, azért nem akarta helyét elfoglalni, mert nem volt szállása.¹⁴³ Végül is Samaria maradt a kapitány. Neki nyilván volt szállása.

Ám ha mindez nem lett volna elég, 1583-ban, midőn egy útvjáról visszatérőben volt Érsekújvárra, Baldigara parancsot kapott, hogy vigye magával Ubaldino Megliorinint¹⁴⁴ is, akit tájékoztatnia kellett az erődítmény helyzetéről és a munkálatok állásáról.¹⁴⁵ Hogy a dolog mennyire nem lehetett ínyére, az kiderül Megliorini elképzeléseire adott válaszában elutasító hangneméből is. Jelentésében egyébként megfelelő érvekkel alátámasztva vitatta Megliorini elképzeléseit, amelyeket „fantáziának” titulált.¹⁴⁶

3.1.3 Várad

Baldigara neve először 1583. november 4-én került kapcsolatba Várad várával.¹⁴⁷ Akkor kelt ugyanis az a levél, amelyben Báthori István lengyel király azzal a kéréssel fordult Rudolf császárhoz, hogy engedje el Baldigarát Várad erődítéséhez. Mint írta, már évek óta nagy erőfeszítéseket tett a vár felépítésére, majd így indokolta kérését: „Mivel pedig Erdélyből történt távozásunk után megtudtuk, hogy ott sokat építettek az erődítési

¹⁴² ÖStA KA HKR Prot.Bd. 178. Reg. fol. 93. 1585. okt. 10.

¹⁴³ „Ferdinand Samaria vnnd Octauio Baldigara wegen erPauung aines Obristen Losaments Zu Vywar. In die HofCammer die herrn werden diesen vncoosten verordnen sollen. Der Hern graun Bernhart von Hardeckh der Zum Obristen dahin behandlt würdet, nit hin wöllen, da er nit ain Losament soll haben.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 171. Exp. fol. 103. 1582. aug. 16.

¹⁴⁴ Megliorini kiletének megállapításához még hiányoznak az adatok, de Baldigara alább említett jelentése alapján valamilyen szinten értett a várépítészetéhez.

¹⁴⁵ „Sacratissima Rommanea Caesarea Regiaequae Maiestas etc., dominus noster clementissima, benigne cupit, ut Dominus Megliorinus Ubaldinus, Eques Auratus, una cum suae Maiestatis Architecto Egregio Octavio Baldigara Wywarium sese conferat, illius structurae et confinium modum, situm et omnes circumstantias, pro ea, qua praeditus est, singulari industria et rerum experientia perpendat, ac suam de ea communitione opinionem ac iudicium in scripto aperiat. Quod ut facilius perficere possit, mandasse sua Maiestati Caesariae Camerae Aulicae, ut ipsi de sumptibus necessariis prospiciat. Ibi instare ac postmodo iter hoc breve conficere poterit. De reliquo suam Maiestatem ipsi benigne gratia proponam esse. Ex consilio Imperatoris bellico 25. Juny, Anno 83.” ÖStA KA HKR Akt. 1583 September No. 82. Exp. fol. 17. L. még: „Vbaldinus Megliorinus wirdet ersuecht sich mit dem Baldigara geen Vywar Zubesichtigung dasselben gePeuß Zuerfuegen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 174. Reg. fol. 234. 1583. jún. 27. „Baldigara soll Megliorinj vber das gePew Vywar guete vnnderrichtung geben.” Uo. fol. 238. 1583. júl. 13.

¹⁴⁶ ÖStA KA HKR Akt. 1583 September No. 82. Exp. fol. 1-9. (német), 20-22. (olasz), szept. 28.

¹⁴⁷ Baldigara, Pataki szerint, az általa 1578-ra datált itáliai szabadsága után vette kezébe Várad újjáépítését. Pataki 1931. 126. o. Maggiorotti szerint is (lehet, hogy adatait Patakitól vette át) Baldigara már „Nel ’78 aveva iniziata la ricostruzione di opere in Varadino e le diresse sino al ’84, ...”. Maggiorotti 1936. 109. o. Balogh Jolán, a várad vár történetének jeles kutatója szerint viszont Baldigara 1583 őszén járt először Váradon, s hivatkozik Antonio Possevio jezsuita atya Kassán, október 20-án kelt levelére, amelyben az atya arról számol be, hogy Baldigara felhívta figyelmét Várad gyenge pontjaira. Balogh 1982. I. 46. o. A Balogh által idézett Kárpáthy 1933. 191. o.-n azonban csak regesztát találunk a levélről, s ebből nem derül ki, hogy Baldigara valóban járt-e ekkor Váradon. Balogh 1982. II. 89. o. Balogh állítása ellen szól az a tény, hogy Báthori Rudolfhoz intézett levele november 4-én kelt, s az mutatókönyvekben is csak december közepétől foglalkoznak a kérdéssel (l. alább). Balogh továbbá azt mondja, hogy Baldigarát 1583 őszén Ghyczy János váradí főkaptány hívta meg, de az alábbiakból kiderül, hogy ez a levél a Haditanácshoz jóval később, 1584. április 17-én érkezett meg. L. a 156. jegyzetet.

elméletől, rendtől és szabálytól eltérően, szükséges volna azokat kijavítani, [ezért] úgy véljük, Felsőgetektől kell kérnünk, kegyelmesen engedélyezze a nemes Baldigara építómesternek, hogy útra keljen Váradra, és egy darabig ott időzzön, hogy ami a bástyákon és a többi védműveken hibázik, megfigyelje, s véleménye szerint mi módon szükséges kijavítani, velünk lehetőleg tudassa.¹⁴⁸ Rudolf december 9-i válaszában hozzájárult, hogy Baldigara két hónapot Váradon töltsön.¹⁴⁹ A Haditanács 1584 januárjának elején értesítette erről Baldigarát,¹⁵⁰ akinek azonban a szükséges útiköltséget még márciusban is kérnie kellett. A Haditanács figyelmeztette a Kamarát, hogy az út az uralkodó kívánságára történik.¹⁵¹ Ennek foganatja lehetett, és Baldigara március közepe táján végre elindulhatott Váradra, mivel pár nap múltán utasították Bernardo Magnót, hogy ideiglenesen vegye át Baldigara helyét Érsekújváron.¹⁵²

Váradról az engedélyezett két hónapnál hamarabb tért vissza, mivel április végén – május elején már ismét az érsekújvári építkezések ügyében intézkedett.¹⁵³ Rövid távolléte alatt, tekintetbe véve az utazáshoz szükséges időt,¹⁵⁴ valószínűleg nem sokat

¹⁴⁸ „Aliquot iam ab annis ad Arcem nostram Variensium muniendam incumbimus, in eamque rem magnos sumptus fecimus. Cum autem post nostrum e Transylvania discessum multa praeter artem et ordinem, muniendique normam ibi exstructa esse intelligamus, eaque corrigi necesse sit, petendum a Maiestate Vestra duximus, ut quem habet, nobilem Architectum Baldigaram, eum bona venia Varadinum proficisci permittat, ibique per aliquod tempus commorari, ut, quae in propugnaculis caeterisque munitionibus sint vitia, animadvertere, et quo pacto sententia illius corrigi debeant, nobis significare possit.” ÖStA HHStA Staatsabteilungen, Polen I. Karton 36. Konv. 1583. fol. 21. (Az irat fotómásolatát közli *Balogh* 1982. I. 102. kép, szövegéből egy részt I. uo. II. 90. Minthogy azonban a Balogh forrásközlései és azok eredeti kiadása között eltéréseket tapasztaltam, a továbbiakban, ahol lehet, az utóbbiakat használom, külön utalás nélkül. Az eredetiről készült fénymásolatot Fazekas Istvántól, a Magyar Országos Levéltár bécsi kirendeltségének vezetőjétől kaptam, akinek segítségét ezúton is köszönöm.) Kéréséről Báthori nov. 16-án tájékoztatta az erdélyi tanácsot: „Im yrtunk Romay Chazarnak, kerywk theölle egy keves [időre - V.E.] az eö fundalo mesteret Baldigarath.” *Veress* 1948. 116. o. Dec. 13-án Hieronymo Lippomano velencei követ Prágából jelentette: „Cosi quel Re sta molto travagliato et attento à casi suoi, et havendo ricercato all'Imperatore l'ingegnere Baldigara Venetiano per fiortificar Varadino, come scrissi, Sua M. Cesarea s'è risoluta di Compiacerlo et scriverà à Cassovia, dove si trova esso Baldigara, perche vadi quanto prima in Polonia per sodisfare al desiderio di quel Re, ma quanto alla ricompensa di Zatmar non se ne parla punto, et potrebbe hora andare il negocio molto alla lunga.” *Kárpáthy* 1933. 191-192. o.

¹⁴⁹ *Veress* 1944. 255. o. Veress csak pár sort idéz e fontos levélből. L. még: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 1. 1583. dec. 14., uo. Bd. 174. Reg. fol. 2. 1583. dec. 14.

¹⁵⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 175. Exp. fol. 1. 1584. jan. 4., uo. Bd. 176. Reg. fol. 203. 1584. jan. 10., uo. fol. 204. jan. 11.

¹⁵¹ „Octauio Baldigara ime auf die Raiß geen Wardein, mit Zerung Zuuersehen. Jn die HofCammer, die Kaysérliche Majestät haben gnedigist bewilligt, das er solche raiß geen Wardein, wenn der Kunig von Poln nach ime schickhen wirdet, thuen solle, die herrn haben ime Zubedenckhen, vnnd etwas Zuertailen, auf das er auch den seiner hie was Lassen vnnd auff diese raiß auch mit nemen Kunde.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 175. Exp. fol. 213. 1584. márc. 1. L. még: ÖStA FHKA Prot. Bd. 387. Exp. fol. 116. 1584. márc. 5. Febr. 26-án Báthori is tudatta az erdélyi tanáccsal, hogy „Im megh engedte Chazar hogy az ew fundatora Baldigara kett honapigh ott lehessen [ti. Váradon]”. *Veress* 1948. 145. o.

¹⁵² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 176. Reg. fol. 213. 1584. márc. 9.

¹⁵³ L. a 128. jegyzetet.

¹⁵⁴ Érsekújvártól Váradig az út, figyelembe véve, hogy meg kellett kerülni a török kézen levő Füleket, kb. 400-450 km lehetett. A Fernand Braudel által a XVI. századi átlagos napi utazási távolságra megadott úthosszak középátlagát figyelembe véve – napi 17-44 km, az átlag tehát 30,5 km – az út 13-15 napig, oda-vissza 26-30 napig tarthatott, ráadásul az út egy jelentős része hegyvidéki terepen vezetett. *Braudel* 1996. II. k. 410. o. 65. jegyz. Ha márc. 10. körülre teszem indulását (5-én érkezett meg levele Bécsbe az utazással kapcsolatban – l. a 151. jegyzetet), akkor márc. 23-25-nél előbb nem érhetett oda. Ápr. 24-én ért Bécsbe azon levele, melyben az érsekújvári építési ügyekkel foglalkozott (l. a 153. jegyzetet), tehát ápr. 20. körül már Érsekújváron kellett lennie, így Váradról ápr. 5-7. táján jöhethet el. Az ott töltött idő legfeljebb 2 hét, de feltehetően inkább kevesebb.

végezhetett Váradon, legfeljebb a vár állapotának felmérésére futhatta. Ez megmagyarázná, hogy miért szorgalmazták az erdélyiek újbóli látogatását. Feltehetően még vissza sem ért Váradról Érsekújvárra, midőn Ghyczy János váradi végvidéki főkapitány¹⁵⁵ már kérelmezte Kolonitsch felső-magyarországi helyettes főkapitánynál, hogy újból engedjék őt el.¹⁵⁶ Eközben felmerült egy újabb lengyelországi, s ezzel egybekötve egy felső-magyarországi út szükségessége is,¹⁵⁷ majd pedig Ferdinand Graf zu Nogarol felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány¹⁵⁸ sürgette Baldigara Erdélybe küldését.¹⁵⁹ Végül is a Felvidéken keresztül utazva július végén érkezett meg Váradra.¹⁶⁰

Az erdélyi tanács Báthorinak írt levelében ekképp dicsérte Baldigara tevékenységét: „[Baldigara] megh latwan az Dominicus [Domenico Rindolfi, az előző építőmester] fundalath, es megh emendalwan, anny haznot teött, hogy az menni hozzan Dominicus fundalta wolt az bastiat, Baldigara tizen kilencz eölliel hozza bellieb az oromzattiath. Az Zelessegeth egy feleöl hat eölliel hozza bellieb, mas feleöl eött eölliel, es walameniwel teöbbel. Az Dominicus fundalasa zerenth, az teöb bastiaknakis bontakozasa leött volna, ky mondhatatlan nagy karos leött volna. Az Baldigara yntezese zerenth penigh az Bastiaknak sem lezen bontakozasok, *Melly Baldigara wgy megh demonstralta az intezeseth, hogy wgyan eömagais Dominicus approbalt, es youa hatta. Ezt ez Baldigarath igen dychiri kapitan wramis* [Ghyczy], *es multis nominibus commendallia.*” (kiemelés tőlem – D.Gy.).¹⁶¹ Jelenléte igen fontos lehetett, mert decemberben Ghyczy János azért folyamodott Nogarolhoz, hogy hosszabbítsák meg váradi tartózkodását. Nogarol 1585. február 2-ig engedélyezte azt, noha kitűnik, hogy Baldigara nem nagyon

¹⁵⁵ Ghyczy János 1576-85 között töltötte be a váradi végvidéki főkapitány tisztét, majd 1585-88 között, Báthori Zsigmond kiskorúsága idején, Erdély kormányzója volt. *Pálffy* 1997. 286. o.

¹⁵⁶ „Kolonitsch – Gezy Janusch hab angemaint den Baldigara hinein geen groß Wardein Zu lassen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 175. Exp. fol. 43. 1584. ápr. 17. L. még: Uo. Bd. 176. Reg. fol. 77. 1584. ápr. 17., uo. Bd. 175. Exp. fol. 80. máj. 26., uo. Bd. 176. Reg. fol. 78. máj. 26. Ha az előbbi számítás igaz, és figyelembe vesszük, hogy Kolonitsch ápr. 17-én már a Ghyzytól érkezett kérésről értesítette a Haditanácsot, elképzelhető az is, hogy Ghyzy még Baldigara váradi tartózkodása idején küldte el levelét Kolonitschnak.

¹⁵⁷ „Octauy Baldigara Verrer SuPlicieren Per bezalung Zwaier vbernumbenen AußZug. Jtem Per dargebung Raißvncosten Zu JeZigen Jhme anbeuolchenen Raiß Nach ober Hungern Vnd Polln. ...” ÖStA FHKA Prot. Bd. 387. Exp. fol. 273. 1584. máj. 11. „Auf der KriegsRaths decret von 29 May Per Abfertigung Octauy Baldigara mit Zerung Zu den Khünig Jn Polln. ...” Uo. fol. 322. 1584. jún. 5. Elképzelhető, hogy Lengyelország említése csupán félreértés, abból adódóan, hogy a lengyel király kérte Baldigara elengedését, hiszen egyelőre semmilyen adat nem bizonyítja, hogy Lengyelországban járt volna.

¹⁵⁸ E tisztségét 1584-1588 között töltötte be, de csak ideiglenes megbízással. 1579 óta szatmári főkapitány, 1588-1590 között pedig győri végvidéki főkapitány volt. *Pálffy* 1997. 273. o. skk.

¹⁵⁹ „[Nogarol] ... den Baldigara hinein in sibenburgen Zuuerordnen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 175. Exp. fol. 45. 1584. jún. 7. L. még: Uo. Bd. 176. Reg. fol. 42. 1584. jún. 20., uo. Bd. 175. Exp. fol. 46. 1584. júl. 3., uo. Bd. 176. Reg. fol. 43. 1584. júl. 3. A jún. 7-én kelt irat fennmaradt: ÖStA KA AFA 1584/6/6. Baldigara esetleges távolmaradásának okaként Nogarol a közelebbről nem részletezett családi problémákat jelölte meg.

¹⁶⁰ Az erdélyi hármass tanács 1584. aug. 13-án, Gyulaféhvárott kelt levelében azt írta Báthorinak, hogy „Baldigara fundator adventusatis felsegednek akarok megh ielenteny, ky wgy minth három hettel ez eleöth el ywth Waradda ...”. Ez az nap pedig egész pontosan júl. 23. *Balogh* 1982. II. 92. o. A felvidéki tapasztalatairól készült jelentését, kiegészítve az egn ügyekkel, l.: ÖStA KA HKR Akt. 1584 Juni No. 117. Exp. (L. a Forrásközlés VII-ben.)

¹⁶¹ *Veress* 1948. 179. o.

akart maradni.¹⁶² Valamikor március folyamán térhetett vissza Váradról, eszerint tehát, húzódozása ellenére, kitöltötte az engedélyezett időt.¹⁶³

3.1.4 Más várak

Arra vonatkozóan, hogy a fentiekén kívül mely más várakban tartózkodott, esetleg huzamosabb ideig, egyelőre csak kevés és bizonytalan adattal rendelkezünk. Tokaj 1565-67. évi számadásai szerint 1565-ben Jakob Raminger kapitány¹⁶⁴ megbízásából épített a várban.¹⁶⁵ 1568 novemberében újból Tokajban járt, és megtekintette a Miksa király utasítására megindult építkezéseket.¹⁶⁶ Maggiorotti bizonytalan adatai szerint valamikor 1570 folyamán Munkácson járt, 1580-ban és 1585-ben Kisvárdát, ugyancsak 1580-ban Kállót erősítette, 1582-ben Kassán dolgozott.¹⁶⁷

3.2 A várfundáló mester

3.2.1 Az erődítmények tervezője

3.2.1.1 Eger

Mint már említettem, az uralkodó 1572 júliusában, több másikkal szemben, Baldigara tervét fogadta el az egri vár átépítésére.¹⁶⁸ A probléma csupán az, hogy nem lehet megállapítani, e terv az ebből az időből fennmaradt rajzok között van-e, s ha igen, melyik az.

Mielőtt rátérnék ismertetésükre, szólnom kell Eger földrajzi helyzetéről, mivel az alapvetően meghatározta a tervezést, s a lehetséges építészeti megoldásokat. A középkori vár, a későbbi belső vár egy, a 241 méter magas Almagyari hegy nyugati oldalán lévő, kb. a 200 méteres szinten elterülő platón épült az alatta vezető fontos útvonal ellenőrzésére. A plató nyugati oldala majdnem teljes félkörben meredeken

¹⁶² „Gyzi Janusch ad Comitem de Nogarol, Baldigara lengern erlaubnus Zu gross Wardein. Baldigara, Der herr Graf mag dem Gyzj Januschen hierauf in antwort vermelden, das dem Baldigara sein Erlaubnus biß auf Liechtmess erstrockht sej, doch das Er Jne vber dieselb Zeit weitten nit aufhalten, sonder wider herauß Zu seinem dienst wölle khumen lassen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 175. Exp. fol. 316. 1584. dec. 1.

¹⁶³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 177. Exp. fol. 36. 1585. márc. 11.

¹⁶⁴ 1565-67-ben szatmári és tiszántúli főkapitány, 1569-70-ben ideiglenesen helyettesítette a távollévő Hans Rueber felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitányt. *Pálffy* 1997. 272., 285. o.

¹⁶⁵ *Détsy* 1995. 26. o. L. még: *Maggiorotti* 1936. 109. o.

¹⁶⁶ *Détsy* 1995. 28. o.

¹⁶⁷ *Maggiorotti* 1936. 344., 352., 386. és 387. o. L. még: *Éri* 1961. 40. o. Itt az szerepel, hogy „Olasz hadmérnök, Nicolò Angelini mérte fel a várat, s ő tervezte az új, nagyméretű olaszbástya palánkvárat is, amelyet néhány évvel, később, a feljegyzések szerint 1580-85 között, egy másik híres olasz mérnök, Ottavio Baldigara, Eger és Gyula vár átépítőjének irányításával készítettek el.” Eltekintve a helyesírástól, Angelini neve helyesen Angielini, Baldigara tudtommal sosem dolgozott Gyulán, amit különben is Paolo Mirandola épített át, továbbá ebben a korban itáliaiakról, és nem olaszokról beszélünk, végül a hadmérnök (ingenieur) kifejezést a XVII. században kezdték használni, a XVI. században várépítő mestereknek (Baumeister) mondták őket. Ezek után az említett feljegyzések pontos forráshelyére lennék kíváncsi (lehet, hogy *Maggiorotti* 1936. 387. o.?).

¹⁶⁸ L. a 102. jegyzetet.

szakad alá a mintegy 30 méterrel lejjebb fekvő völgybe. Mindebből következik, hogy míg nyugat felől a vár jószerével támadhatatlannak bizonyult, addig kelet felől épp ellenkező a helyzet. A vár még a tűzfegyverek megjelenése előtt épült ide, amikor a hajító- és vetőgépek, csekély hordtávolságuk miatt, még nem tudták kihasználni a vár fölé magasodó Almagyari hegy és a Királyszéke magaslat nyújtotta előnyöket. Gyökeresen megváltozott a helyzet a tüzérség megjelenésével, amely a XVI. században már hathatósan tudott élni az ilyen terepadta lehetőségekkel. E fenyegetés elhárítására az egyik módszert a védelem szakaszolása jelentette, amely az erősség külső és belső várra történt felosztásával valósult meg.¹⁶⁹

Az 1568-72 közötti időszakból összesen hat alaprajz maradt fenn a bécsi Kriegsarchiv térképgyűjteményében.¹⁷⁰ Baldigara egri működése szempontjából négy tervrajz lényeges.¹⁷¹ Közülük kettő Franz von Poppendorf főhadiszertárnoktól (fol. 13. és 18.),¹⁷² kettő pedig Baldigarától származik (fol. 12. és 17.).¹⁷³ Három példányon 1572 márciusi dátum olvasható, de nagyon valószínű, hogy a negyedik is akkortájt készült. Mindegyik rajz az egri vár nagyarányú, olasz rendszerben történő korszerűsítését célzó elképzeléseket tartalmazza. Poppendorf tervei is lényegesek, mivel közte és Baldigara között a források alapján bizonyosan szorosabb munkakapcsolat állt fenn, így terveik kétségkívül hatottak egymás elképzeléseire is.¹⁷⁴ Már 1571 májusában, majd később, 1573 júliusában is elküldte véleményét Baldigarának.¹⁷⁵ Együttműködésük bizonyítéka lehet, hogy mind a ketten lényegében azonos kiinduló alaprajzot használtak (még rajzok mérete is csaknem megegyezik).

Pataki Vidor is fogalkozott a tervek kapcsolatával: „A Haditanács tagjai közül ez időben várépítésben szaktekintély Poppendorf Ferenc és gróf Salm Miklós Ferenc.

¹⁶⁹ A vár korábbi történetére l. *Pataki* 1934., *Sugár* 1971.

¹⁷⁰ ÖStA KA Kartensammlung, G. I. h. 158. Mind a hat rajz ezen az egy leltári számon található, csak foliószámozásuk alapján lehet további megkülönböztetést tenni. E foliószámokat eredeti helyükön kapták: ÖStA KA HKR Akt. 1572 May No. 77. Exp.

¹⁷¹ A másik két rajz az egri vár átépítés előtti állapotát örökítette meg. Az egyik Pietro Feraboschónak tulajdonítható, és felirata szerint 1568. február 26-án keletkezett. Az alaprajz rectóján a következő felirat szerepel: „1568 gli 26 febrario vna zobia jo gionto jn agria”. Feraboscho januárban kapott parancsot arra, hogy utazzon Egerbe, s bizonyosra vehető, hogy valóban el is ment. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 148. Reg. f. 93. és fol. 97. 1568 jan., ill. uo. Bd. 147. Exp. fol. 90. 1568 febr. A másik rajz Pataki szerint Mirandolától származik, és 1561-ben készült. *Pataki* 1934. 22. o. Felirata német: „Ain sonnder Model, wie baide daß Jnner vnnd Ausser schloß Zu Erla Pösser Zu beuesstigen, damit dan. iht die grosse Khatzen ain Jnnen schloß nicht dörfft Hinwekh geprochen werden. Jst allain von Berichts wegen Hirzue gelegen worden.”

¹⁷² Fol. 18r.: „Popendorf Modell vom Baldigera abgerissen 20 Marty 72 gehört Zu seinen lenngen discours.” Fol. 18v.: „Diß Modell der Herrn von Popndorf mainung, hat den Baldigara mit seinem discours vbergeben. 20. Marty, 72.” Fol. 13r.: „Popendorfs Modell, wie die 2 Schlösser [ti. Eger külső és belső vára] aneinander Zuhennen, Vltima Martj, 72.”, majd más kéztől: „Graf Niclasn v. Salm vnd deß v. Poppendorf Mainung.”. ÖStA KA Kartensammlung, G. I. h. 158. Hogy Salm milyen formában vett részt a tervek kidolgozásában, arról egyelőre semmi közelebbit nem tudunk. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a folioszámmal hivatkozom az egyes tervekre.

¹⁷³ Fol. 12r.: „Deß Waldigara Modell C.”, majd más kéztől: „Allerlaj Modell vber Erla”. (6. sz. rajz). Fol. 17r.: „2 schlosser aneinander, Baldigara Modell. Vltima Marty, 72.”, majd más kéztől: „A. Baldigara 2. schlösser aneinander”. Fol. 17v.: „Baldigera Modell wie das Jnner vnd ausser schloß an einander Zuhennen.” (5. sz. rajz) Uo.

¹⁷⁴ L. alább a „Kor- és munkatársak” c. fejezetet.

¹⁷⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. fol. 40. 1571. máj. 26., uo. Bd. 157. Reg. fol. 39. 1573. júl. 31.

Együtt készítenek egy tervet, ebből Poppendorf-nak egy önálló terve sarjad ki. Erre Baldigara teszi meg észrevételeit s az eddigi tervek helyett újat terjeszt fel. (»A« terv.) A Haditanács a külső várra vonatkozólag neki ad igazat, meg is bízza a terv megvalósításával, arról azonban, hogy hogyan kapcsolódják a külső vár a belsőhöz s milyen mértékű legyen a belső vár átalakítása, még 1572-ben is tárgyal a Haditanács Baldigarával. E kérdésben Baldigaranak u. n. »C« részlet terve nyeri meg a jóváhagyást.¹⁷⁶ Pataki azonban semmilyen forráshelyet nem jelölt meg ezen állításokhoz, ami pedig a tervek elfogadásával kapcsolatosan alapvetően fontos volna.¹⁷⁷ Salm és Poppendorf közös (?) terve (fol. 13.) március 31-i dátumot visel, míg a másik „kisarjadó” Poppendorf-féle terven (fol. 18.) a március 20-i dátum szerepel. E rajz versójának felirata világosan kimondja, hogy azt Poppendorf „Baldigaráról másolta” és „az ő [Poppendorf] hosszú diskurzusához tartozik”. A rectón levő megjegyzés szerint pedig Poppendorf a rajzot a hozzá tartozó vitairattal együtt átadta Baldigarának.¹⁷⁸ Miután Baldigara „A” terve (fol. 17.) szintén március 31-i datálású, feltehetően arról van szó, hogy a 20-i terv kijavítására Baldigara és Poppendorf is készített egy-egy javaslatot, mely utóbbihoz esetleg Salm is megjegyzéseket fűzött. Kérdés most már, hogy a Baldigara-féle „C” terv (fol. 12.) hol helyezkedett el a sorban.

A tervek felirataiból egyértelműen kiderül, hogy a fő problémát mindkettejük számára a belső és külső vár összekapcsolása és e pontok megerősítése jelentette, mert az valószínűleg meghatározta a többi bástya formáját is. Ám bizonyosnak látszik, hogy a meredek keleti lejtő is sok fejtörést okozott nekik.¹⁷⁹ Poppendorf a belső és külső vár összekapcsolására a déli csatlakozási ponton az ott levő kiszögellés bástyává alakításával kielégítőnek látszó megoldást talált,¹⁸⁰ az északi oldalon azonban, a vár belseje felé többszörösen megtört, hosszú falak védelméhez nem tudott megfelelő elrendezést kialakítani: korábbi, 18. számú rajzán piattaformával kísérletezett, a későbbi 13. számún pedig a meglévő védműveket (Zárkándy-bástya) toldozta. Gondolt viszont arra, hogy a külső vár elvesztése esetén a belső vár ebből az irányból is védhető legyen, ezért mindkét oldalra egy-egy befelé néző fél fülesbástyát, eléjük pedig árkot szánt. Poppendorf mindkét tervén megtartotta a vár eredeti formáját, s a külső vár északi és déli kurtinájának némi eltolását leszámítva a meglévő falak vonalvezetéséhez igazodott. Feltehetően ebből és a csatlakoztatás nehézségeiből adódott, hogy a vár sarkaira helyezett öt nagyméretű bástya formája, különösen a délkeletié, szabálytalan lett. A meredek keleti hegyoldal pedig szinte áthidalhatalan nehézséget jelentett abból a

¹⁷⁶ Pataki 1934. 26. o.

¹⁷⁷ Pataki arra hivatkozik, hogy a XVI. századi magyar várépítészeiről írott tanulmányában találhatók a pontos hivatkozások. L. Pataki 1931. 126-127. o. A kritikus állításokra azonban ott sem található forrásmegjelölés, néhány jelzetet pedig a bécsi visszaellenőrzéskor sem találtam. L. a 4. jegyzetet. Sajnálatos módon Pataki tévedéseit átvette az utókor is. L. pl.: Kozák 1968. 122-123. o.

¹⁷⁸ L. a 172. és 173. jegyzetet. Feltehetően a Poppendorf március 20-i keltezésű rajzához készült az az irat, amelynek ismeretlen szerzője, esetleg maga Poppendorf, szakmai szempontú kritikai észrevételeket tett Baldigara egri terveivel kapcsolatban, összevetve azokat Poppendorf elképzeléseivel. ÖStA KA HKR Akt. 1572 May No. 77. Exp. fol. 15-16. Az erősen sérült és nehezen olvasható irat töredékes szövegéből nehéz komolyabb következtetéseket levonni.

¹⁷⁹ Poppendorf a 13. foliószámú tervre rá is írta ezt a két nyugati kurtina mellé.

¹⁸⁰ Jóllehet épp ezen ponttal kapcsolatban jegyzi oda saját kezűleg a 13. foliószámú tervre: „Aber Jch khan diseses forhaben durchaus nit loben, Es khan auch mit khainer Sicher Hait gemacht Werden. Poppndorff”.

szempontból, hogy az oda tervezett bástyák torka a plató tetejére esett, csúcsuk pedig a mintegy harminc méterrel alacsonyabban fekvő völgybe került.

Baldigara két terve lényegesen különbözik egymástól. A Poppendorféval egyidőben készült darab („A”, fol. 17.) szintén a vár sarkaira helyezett öt bástyát mutat, és úgy tűnik, a fent elmondottakkal megegyező problémákkal küzdött. Az északi csatlakozási ponton látszólag nem talált megoldást, a délin pedig egyszerűen megtoldotta a fal kiszögellését egy félbástyával. Itt is megtalálható a külső vár belseje felé néző két félbástya az előttük húzódó árokkal. A keleti oldal bástyáinak problémáját úgy igyekezett megoldani, hogy teljesen a völgybe telepítette azokat, a szárnyak tövét pedig összekötötte a magaslaton levő régi falakkal. Baldigara minden bástyáját fülekkel tervezte. A bástyasárnyak kialakításánál ügyelt arra, hogy az ott elhelyezendő lövegek a szomszédos bástyák homlokvonalaikat teljes egészükben végigpásztázhassák.

Midőn ezt a tervet eredetiben tanulmányoztam, feltűnt, hogy számos vonalat csupán valamilyen kemény, hegyes eszköz használata nyomán keletkezett, mindenféle színezés nélküli, vékony bemélyedés jelöl. Nem tudtam eldönteni, hogy e vonalakat törölték vagy szándékosan ilyen formában vitték fel a papírra (szerkesztővonal?). E nyomok és körző ütötte lyukak segítségével fénymásolaton helyreállítottam a rajzot, s az eredmény nagyon érdekes lett. Ebből ugyanis nagy vonalakban annak a tervezetnek a képe bontakozott ki, amelyről Pataki azt állította, hogy később megvalósult.¹⁸¹ A helyreállított rajzon a három nyugati bástya már a „végleges” helyére került, már látszik a belső vár szabályos ötszögű erődítése a hegy tövében húzott kurtinákkal. A külső és belső vár csatlakozási pontjainál megjelent Baldigara zseniális megoldása: a belső vár északkeleti és délkeleti bástyája kifelé néző homlokvonalaikat meghosszabbítása. Így az északkeleti bástya északi homlokvonala és annak folytatása lett a külső vár északi kurtinája, a délkeleti bástya déli homlokvonala pedig a déli csatlakozási pontra helyezett, délre néző hatalmas bástya hosszabbik homlokvonala részévé lett. Ez az elrendezés bizonyos mértékig igazodott a régi fal vonalvezetéséhez.

A terv további érdekessége, hogy Baldigara a tipikusan az ólasz rendszerre jellemző mellékszárnyat alkalmazta, nyilván azért, mert úgy vélte, hogy ezáltal a keresztűzhöz nagyobb számú fegyvernek lehet helyet biztosítani.¹⁸²

Baldigara datálatlan, de bizonyosan a másikkal közel egyidőben szerkesztett rajzának („C”, fol. 12.) különlegessége, hogy számos német nyelvű magyarázó megjegyzést

¹⁸¹ Pataki 1936. 7. sz. képe ennek vonalrajza. Ezt újból kiadtam: Domokos 1997b. 192. o.; bizonyosan azon a rajzon alapul, amelyet Kozák Károly is közölt a bécsi Nationalbibliothek 8609. sz. kódexéből. Kozák 1968. 35. sz. kép. Ezen a rajzon a két keleti bástya szabályosabb formát kapott, továbbá a belső vár északkeleti bástyájának és a külső vár északi falából képezett félbástya északi füle már nem esett egybe.

¹⁸² Mellékszárny akkor keletkezett, amikor egy adott bástya homlokvonalaikat meghosszabbítása nem pontosan a kurtina és a szomszédos bástya szárnyának csatlakozási pontjára mutatott, hanem attól arrébb, a kurtinát metszette. Kialakulása Zastrow szerint abból ered, hogy az olasz rendszerben a bástyasárnyak a kurtinára merőlegesen álltak, s emiatt az árkot pásztázó ágyúknak a szárny mellvédjére nem merőlegesen, hanem ferde szögben kellett löniek, amelynek szögét viszont az őket fedező bástyafül korlátozta. Ezért gondoltak arra, hogyha a bástyák homlokvonalaikat hátrébb húzzák, akkor a mellékszárnyon álló gyalogság lőfegyvereinek szintén ferde szögben leadott tüze kiegészíti a szárny lövegeinek hatósávját. A tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy a mellvéd mögött lapuló katonák mindig a mellvédre merőleges szögben lőttek, majd gyorsan visszabújtak a fedezék mögé. Az újolasz rendszerben ennek a megoldásnak már nincs nyoma, helyette a szárnyak méretét növelték, és az elővédműveket alkalmazták. Zastrow 1835. 44-46. o.

vezettek rá. Minthogy ez csupán a belső vár megerősítésnek módját tartalmazza, Pataki részlettervként aposztrofálta.¹⁸³ A feliratokból azonban úgy tűnik számomra, mintha Baldigara ezen tervéből eleve elhagyta volna a külső várat.

A feliratok pontosan mutatják, milyen szempontokat vett figyelembe terveinek elkészítésekor, továbbá sokhelyütt rögzítik az elvégzendő feladatokat. Egyértelműen látszik, hogy terep és erődítmény szoros összefüggésében gondolkodott, pontosan látta, hogy az egyes védművek honnan támadhatóak. A három nyugati bástya ezen a terven is teljes terjedelmében a völgyben fekszik a köztük levő két kurtinával együtt. E megoldás nyilván figyelembe vette a hegyre felfutó bástyák építésének nehézségeit, s azt, hogy ki vannak téve a keleti magaslatokon felállítható ágyúk tüzének. Ugyanez állt egyébként a délkeleti bástyára is. Az északkeleti bástyát, mivel az részben a külső és a belső vár közti mélyedésben áll, illetve kinyúlik a völgy fölé, a szokásosnál jóval magasabbra szándékozott építeni, hogy uralja a terepet. A belső vár meglévő falait erősnek ítélte, csak földtöltést szándékozott mögéjük emelni, ahol nem a hegyoldalra támaszkodtak.

A külső vár falát, a Szentély- és a Zárkány-bástyát feliratuk szerint el kellett volna bontani, a belső vár területén levő jegyzet pedig azt mondja, hogy azt a területet át kellene engedni az ellenség ágyúinak. A külső vár árka az ellenség rejtett állásául szolgálhatna. Mindebből úgy vélem, hogy Baldigara itt valóban nem tervezte a külső várnak az erődítménybe integrálását. Lehet, hogy a belső vár két keleti bástyájának tűzerejében bízott, amelyek a külső vár helyén levő egész területet végigpásztázhatták, továbbá abban, hogy a belső vár elég messze van a magaslatoktól, s az ellenség esetleg közelebb és lejjebb hozza ágyúit, a keleti bástyák uralta területre.

Baldigara egri terveiben a belső vár ötszögű, nagyméretű bástyákkal történő megerősítését már a korszerű elképzelések közé kell sorolnunk. Ugyanakkor ezek ötvöződtek a kényszer szülte megoldásokkal, mint a korábbi falak nyomvonalának megtartása, vagy a külső és belső vár csatlakozásának kialakítása, amely azonban a maga módján elmésnek és hatékonynak mondható, különösen, mivel igyekezett figyelembe venni a terepadottságokat is.

Korábban már említett, 1578 decemberében a Haditanács számára készített hosszú, huszonöt pontot tartalmazó jelentésében Baldigara alapvetően az egri építkezés technikai vonatkozásaival foglalkozott, miközben számos, a tervezéskor irányelvként követett tézist is megfogalmazott. A benne foglaltak arra mutatnak, hogy a korábban elfogadott tervben csupán a legfontosabb alapvonásokat tisztázták, s így számos, külön-külön is lényeges részletet utóbb kellett kidolgozni, jobb esetben finomítani. Az irat értékét növeli, hogy a hozzá mellékelte rajzok egyike is túlélte az évszázadokat, bepillantást engedve a Baldigara elképzeléseinek részleteibe.¹⁸⁴

A jelentés huszonöt pontjából tizennégy foglalkozik konkrétan az egri vár építészetével (5-6., 8-19.).¹⁸⁵ Az első pontokban Baldigara a város felé eső három bástya szárnyainak méreteit, valamint falainak, támasztóbordáinak (*contraforti*) vastagságát

¹⁸³ Ezt a tervet Pataki is kiadta. *Pataki* 1931. 128-129. o. között. A kép mellett közli a feliratok fordítását is, amely azonban hiányos, s ami sokkal nagyobb probléma, hibás is.

¹⁸⁴ ÖStA KA HKR Akt. 1578 Dezember No. 108. Exp. fól. 1-11. A rajzot kiadta: *Pataki* 1934. 8. kép.

¹⁸⁵ A legfontosabb pontokat I. a Forrásközlés V-ben.

adta meg, külön meghatározva azt az alapoknál és bizonyos magasságban is. A vár köré szárazárkot tervezett, hiszen a hegyi terepen vizesárkot nehéz lett volna építeni. Annak közepén húzódná egy keskenyebb vakárok, melynek aljába sakktablaszerűen mélyedéseket vágnának. Az árok belső védelmét a contrascarpába süllyesztett árokoldalvédekkel kívánta javítani. A bástyákkal kapcsolatos további javaslatai a külső vár már épülő (vagy megépült) keleti bástyáira vonatkoznak. Külön foglalkozott a bástyafülek, a kazamaták, a lőrészek elrendezésével. Először is javasolta, hogy az addig lejtős tetővel tervezett bástyafüleket a bástyák járószintjéig emeljék fel, mert annak védelmében lehetővé válik egy felső ütegállás kialakítása, amely szintén képes az árkot és a szomszédos bástya homlokvonalát pásztázni. A szárnyak lőrészeinél pontosan meghatározta, hogy melyikből mekkora területet kell majd tűz alatt tartani. Ehhez fontosnak tartotta hozzátenni, hogy a bástyák ne legyenek túl hegyesek, mert ez a forma biztosítja a megfelelő pásztázhatóságot, s hogy a bástyafüleknek kifelé keskenyedő formájúaknak kell lenniük, mert így a szárnylővegek nagyobb kilövési szöveget kapnak. Hosszan értekezett a szárnyak lehetséges elrendezéséről. Nyitott lövegállásokat tervezett, olyanformán, hogy az alsó állás mellvédeinek a felsőt is takarniuk kellett. Itt is fontosnak tartotta a fül előbb említett formára alakítását, mert ez megengedte, hogy a lövegállásokat jobban hátravonják. Elképzelhetőnek tartotta továbbá, hogy a bástya méretének növelése nélkül egymás fölött két, vagy akár három lövegállást létesítsenek. Felbukkan elképzelései közt az ún. *fausse braie* (vagy ahogy a forrásban szerepel, „fosa brea”), a falak tövében körbehúzódnó lövészállás is, amely az alacsony árokvédelme, és a falak tövének az ágyúzástól való fedezésére szolgált. A kazamaták megközelítésére és egymás közti összeköttetésére a bástyafalba belső folyosókat tervezett, mondván, hogy így könnyebb az átcsoportosítás, és az ellenség sem tudja a védők mozgását figyelni.

A felsorolt elképzelések, a jelentésben szereplő indoklások tükrében, a legteljesebb tudatosságot mutatják, azt, hogy Baldigara alaposan és összefüggéseiben gondolta végig terveit. Ugyanakkor keveredni látszanak a régebbi és az újabb eljárások. A bástyák kialakításában már a szárny és a szomszédos bástya homlokvonalának viszonya került előtérbe, és nagy figyelmet szentelt a bástya formájának. Előrelépésnek kell értékelni a többszintes kazamaták alkalmazását is. Másrészt viszont Baldigara azt írja, hogy a bástyák homlokvonalát a szárnyakról (Streichwehr) és a kurtináról is pásztázni kell, ami arra utal, hogy itt is az 1572. évi terveknél már jelzett mellékszárnyról van szó, ami tipikus ólasz megoldás.¹⁸⁶

3.2.1.2 Kálló

Minden valószínűség szerint Baldigara nevéhez fűződik a kállói vár 1573-ban keletkezett, bőséges magyarázattal ellátott tervrajza (4. sz. rajz.). Noha feltűnő, hogy erről a ténnyről Baldigarával kapcsolatban minden más forrás hallgat, a mondott olasz

¹⁸⁶ L. a 182. jegyzetet.

nyelvű tervezet kézírása határozott azonosságot mutat Baldigara 1572 novemberében és 1573 júniusában íródott, szintén olasz nyelvű, szignált jelentéseinek kézírásával.¹⁸⁷

A külső bizonyíték mellett az irat tartalma is alátámasztani látszik e vélekedést. Több azonosság figyelhető meg e terv és az imént elemzett, 1578-ban keletkezett egri jelentés elképzelései közt. Ilyennek tűnik a fausse braie, a sakkáblaszerűen lyukakkal tűzdelt vakárok és az árokban elhelyezett lövészállások alkalmazása. Úgy tűnik, hogy itt kezdte kidolgozni a később Egerben is használt megoldásokat. Viszont az 1572. évi egri terveken bukkan fel először az a megoldás, hogy a külső vár falát a belső vár arra néző bástyáinak kifelé eső homlokvonalaiból indítja.

A kállói tervek egyik legérdekesebb vonása a négybástyás alaprajzi elrendezés, amelyet többnyire azért nem tartottak előnyösnek, mert a tervezési sajátságokból adódóan túl hegyes bástyák keletkeztek. Ezek jobban előrenyúltak az előterep felé, s ezáltal még inkább ki voltak téve az ostromlók ágyútüzének. Nem tudom elképzelni, hogy az egri belső vár korszerű terve után miért fordult e kissé elavult elképzeléshez.

Non e' stato die Como v. c. m^{ta} si volano di unio fortifiaçã, e gia con
 luno per suo sermto rromva infirma modi de farlo con suo gran
 comodo: col' trogo et sig^{no} idio la confermi et agnoscere con tutto la
 sua felice casa
 Di v. s. c. m^{ta}

Humilissimo et fidel' sermto

Johani Baldigara

questa gratia; e so qui in meno con mio grande interese: pero sospetto
 a v. c. m^{ta} per suo sermto e Clementia die quarto primo mi faccia gra-
 tia che sia spedito et poi andavmi. bologno et sig^{no} idio la confermi
 et agnoscere con tutto la sua felice casa. e li bacio la sacra mani
 Di v. s. c. m^{ta}

Humilissimo et fidel' sermto

Johani Baldigara

¹⁸⁷ ÖStA KA HKR Akt. 1572 November No. 93. Exp. fol. 5-6., uo. 1573 Juny No. 20. Exp. fol. 3., ill. uo. 1573 October No. 43. Exp. fol. 7-8. A magyarázat szövegét l. a Forrásközlés IV-ben. Maggiorotti szerint Baldigara 1580-ban dolgozott Kállón. Maggiorotti 1936. 386. o.

H. Banchetta dentro del parapeto larga piedi 3. deve esser alta piedi $1\frac{3}{4}$ dal soldato sopra montar et tirar fora con archibugi da mano et da sotto banchetta il parapeto; Per li buchi che farano nella siepe dicono che de esser più alta del parapeto piedi 2, over 2 $\frac{1}{2}$, per cubrir el soldato dal inimico quando el monta sopra banchetta como la banchetta et fatto adli banchetti dei Beluardi et come in l'anonar; Per li urghiarra boi sopra de l'opera di terra far cammiera con sua ragione over acomodar ponti da terra a darba sopra il parapeto; et far buchi in detta siepe piedi 2. quadri

Feltehetően az erődítmény és a bástyák kis méretének tulajdonítható, hogy Baldigara nem hátravont szárnyat alkalmazott, hanem a bástyaszárny kurtina felé eső darabját súllyesztette le a bástyaszint alá, s az eredeti magasságban megmaradt rész lett a tulajdonképpeni bástyafül. A nyitott, ún. félkazamatákban csupán egy-egy lövegnek jutott hely, ami bizonyára kevésnek tűnt Baldigara számára, ezért felettük és mellettük a bástyafülek tetején, valamint felettük és mögöttük a bástyák torkában alakított ki két-két további lövegállást. Ezzel biztosította a többszintes árokpásztázás lehetőségét és az ehhez szükséges tüzerőt. A kazamatákhoz vezető folyosók közvetlenül a várudvarról nyílnak, ami nagyon megkönnyítette a lövegek mozgatását.

Az árok közepére Baldigara egy vízzel borított vakárkot tervezett, az alján saktáblaszerű mélyedésekkel, hogy az átkelő támadók belemerüljenek, és lőfegyvereik használhatatlanná váljanak. Az árok belső oldalát magasabbra emelte, hogy a palánképítésű várfalak tövét a víztől óvja, s hogy a szétlőtt fal réséből kidőlt földet el lehessen takarítani. A megemelt részt a vakárok felől lörésekkel ellátott karosorral támasztotta meg, majd amögött valamivel magasabban egy másik hasonló védművet épített, amelyek így együtt *fausse braie*-ként szolgáltak. Az árok belsejének védelmét tovább fokozták a contrascarpához támaszkodó árokoldavédek. Az árok külső oldalán fedett út húzódott, lövészpaddal és a kurtinák előtt egy-egy kis fegyvertérrel, hogy az abban elhelyezett gyalogság lőfegyverei megvédjék a contrascarpát. A külső várat csupán egyszerű palánk övezte.

Összességében Baldigara kállói terve – ha valóban az övé – visszalépést jelent a korábbiakhoz képest, és alapvetően az ólasz rendszer jezeit hordozza.

3.2.1.3 Érsekújvár

Arra vonatkozólag, hogy Érsekújvár erődítményét Baldigara tervei alapján építették volna, valójában egyelőre nem rendelkezünk közvetlen bizonyítékkal. Jószerével csak Pataki és Maggiorotti közlése ezen állítás alapja.¹⁸⁸ Ugyanakkor az 1583-ból fennmaradt jelentések és rajzok arra mutatnak, hogy Baldigara töviről hegyire ismerte az

¹⁸⁸ Pataki 1931. 125. o., Maggiorotti 1936. 108., 316-318. o.

erődítményt, s bizonyos utalásaiból valóban arra lehet következtetni, hogy ténylegesen részt vett a tervezésben.

Ez az 1583. szeptember 28-án kelt feljegyzés a korábban már említett Megliorini ottjárta után készült. Szeptember 16-án ugyanis kézhez kapta Ernő főherceg felszólítását, hogy számoljon be az érsekújvári építkezések állásáról. Ehhez mellékeltek számára Megliorininek az erődítmény védműveinek átalakítására tett javaslatait.¹⁸⁹ Ernő főhercegnek címzett válaszában Baldigara alaposan és érvekkel alátámasztva vitatta Megliorini elképzeléseit, amelyeket „fantáziának” titulált. Nehéz eldönteni, hogy a szót egyszerűen az „elképzelés” szinonimájaként, vagy pejoratív értelemben használta.¹⁹⁰ Mindenesetre elképzelhető, mit érezhetett Baldigara, amikor egy kívülálló véleményezte a munkáját. Emellett azonban keményen védte saját álláspontját. Jellemző például az a megjegyzése, hogy Megliorininek semmiféle alapja nincs Érsekújvár fekvését kritizálni, hiszen még sosem járt a végeken. Tulajdonképpen ezzel az egész irat hangnemét is megadta.

Baldigara először is kiállt a hatbástyás alaprajz mellett, amely szerinte elegendő helyet biztosított a védelemhez szükséges őrséglétszámhoz. Megliorini viszont még nagyobb létszámú őrségnek akart szállást biztosítani, ezért a kurtinák meghosszabbításával növelni akarta az erősség méreteit. Baldigara ezért pontosan megadta a méreteket, és hozzátette, hogy azokat a terepadottságok, valamint az építkezéshez szükséges anyagok, elsősorban a töltésekhez szükséges föld hiánya miatt nem lehet megváltoztatni. Ugyanakkor azonban elviekben egyetértett a kurtinák meghosszabbításával. Megliorini a bástyaszárnyak kiépítettségét elégtelennek találta. Baldigara erre azt válaszolta, hogy azért készültek a szárnyak egyelőre csupán földből, mert a kőépítés nagyon lassú, s így az erődítmény jóval később került volna védhető állapotba. Megpróbálta továbbá megértetni Megliorinivel, hogy a szárnyakat legjobban a contrascarpa védműveinek (fedett út, vársík) kiépítésével lehet megvédeni. Megliorininek a contrascarpával kapcsolatos elképzeléséről pedig kerekén kimondta, hogy azokat nem érti, és nem is akarta megcsinálni. Megliorini hiányolta továbbá a kőfalazást, mondván, hogy a rendelkezésre álló föld nem felel meg a töltésekhez. Baldigara általános érvénnyel állapította meg, hogy akármilyen is a föld, az alapozást és egy bizonyos magasságig a falat mindenképpen kőből kell elkészíteni, ám mire annak nekifognak, addigra a földtöltéseknek védhető állapotba kell kerülniük. Mindehhez ismételtelen pontos méreteket adott, továbbá a Haditanács megbízottai kérésére a költségeket is megbecsülte.

Az iratok mellett három terv is fennmaradt. Az egyik alaprajzra 1580. június 12-én azt vezették rá, hogy az uralkodó és Ernő főherceg ezen terv mellett döntöttek, midőn Érsekújvár új erődjének terveiről határoztak. Ennél azonban semmi nem utal arra, hogy Baldigarától származna. A másik, részletes felirattal ellátott alaprajz, ismét a kézírás alapján azonosítva, minden bizonnyal Baldigaráé. Ez nem csak az új, hanem a régi erődítményt is ábrázolja, a közvetlen földrajzi környezettel együtt (7. sz. rajz). A harmadik rajz ez utóbbihoz tartozik, a falak keresztmetszetét mutatja, vársíkkal, fedett

¹⁸⁹ ÖStA KA HKR Akt. 1583 September No. 82. Exp. fol. 1-9. (német), 20-22. (olasz), szept. 28. Mellékelve három darab rajz. A szept. 16-i időpontot Baldigara említi feljegyzése elején. L. a Forrásközlés VI-ot.

¹⁹⁰ Mind az olasz, mind a német szövegben ez a kifejezés szerepel. Uo. fol. 1., 20.

úttal, fausse braie-val és cavalier-vel. Ez utóbbiak a Baldigara-féle alaprajzon is szerepelnek, a későbbi ábrázolások szerint azonban nem épültek meg.

A jelentésben a Megliorini véleményére adott válaszok mellett több általános érvényű, Baldigarának az erődépítéssel kapcsolatos nézeteit tartalmazó megállapítás szerepel. Ezek is azt igazolják, hogy tökéletesen tisztában volt a magyarországi lehetőségekkel. Így többek között azért is ellenezte az erőd méreteinek megnövelését, mert az építkezés négy esztendeje alatt még az eredeti tervet sem tudták befejezni, nem hogy egy nagyobb művet. A kőépítés előnyeit pontosan látta, de azt is, hogy annak költségei hatalmasak, s emiatt takarékoskodni akart, hogy ahol szükséges, ott valóban kőfalakat lehessen emelni. Tudatában volt annak, milyen nehéz dolog a munkálatokhoz szükséges pénzt megszerezni, hogy abból mi mindenre kell költeni, s végül, hogy mindez mennyire lassítja az építkezést.

A jelentés képet ad arról is, miképpen zajlottak a tervezési műveletek, a szakmai megbeszélések. Baldigara ugyanis már feljegyzése elején arra kérte Ernő főherceget, utasítsa Megliorinit, hogy ne csak szóban adja elő, hanem térbeli modellen is mutassa be elképzeléseit, hogy a főherceg és a Haditanács urai kellő ismeretek birtokában dönthessenek, mert nem engedhetik meg maguknak az esetleges rossz döntésből származó anyagi veszteséget. Ez persze megint rávilágít arra, hogy Baldigara mennyire jól ismerte a hadügyigazgatás működését.

Baldigara érsekújvári terve nemcsak az ő életének, de a XVI. századi magyarországi olasz rendszerű várépítészetnek is a csúcspontját jelentette. Már Egerben is próbálkozott a szabályos forma kialakításával, de ott a meglévő várfalak és a terep megkötötte a kezét. Kálló esetében egy kevésbé korszerű terv keretében megvalósult a szabályos négyszögű alaprajz. Az igazi lehetőséget azonban a teljesen újonnan építendő érsekújvári erődítmény kínálta, Baldigara élt ezzel, és a kor színvonalán álló, szabályos hatszögű erődítményt alkotott. Nyilvánvaló, hogy hatottak rá az új elképzelések, melyekről korábban írtam, továbbá a konkrét példák, elsősorban a minden bizonnyal szintén akkoriban tervezett és épített Palmanova, esetleg a korábban elkészült Torino. Ugyanakkor Érsekújvár bástyái sem elég nagyok, s itt is előkerült a mellékszárny.

3.2.2 A hídépítő

A XVI. századi várépítő mestereknek a haditechnikával összefüggő egyéb szakterületekhez is érteniük kellett.¹⁹¹ Ez Baldigaránál is megfigyelhető, hisz neve számos alkalommal szerepelt hidakkal kapcsolatban. A hidak akkoriban elsődlegesen katonai objektumok voltak.¹⁹²

Először 1570-ben Andrea Salvagnóval¹⁹³ együtt készített tervet egy Tokajnál a Tiszán átívelő hídról, miként azt egy 1578-ban keletkezett leveléből megtudhatjuk.¹⁹⁴

¹⁹¹ L. erre Hale 1977.

¹⁹² L. pl. Dilich átfogó művét, amely behatóan foglalkozik e kérdéssel. *Dilich, Wilhelm: Krieger-Schule. Franckfurt am Mayn, 1689. (Facsimile Ausgabe ohne Kürzungen in 2 Banden 1. Auflage, Magstadt, 1967.)*

¹⁹³ 1569-ben ő a felső-magyarországi hajóhídmaster, s 50 új hajót készített, elképzelhető, hogy a tokaji hajóhíddal. *Pálffy* 1995. 208. o. Salvagno Giulio Baldigarával is együtt dolgozott. L. a 402. jegyzetet.

Egy esztendővel később Prágában személyesen mutatta be az uralkodónak a korábban elkészített terveket.¹⁹⁵ A hidat el is kezdték építeni, s az ügyet támogatta az uralkodó, a szepesi kamara és Rueber felső-magyarországi főkapitány is, de a tokaji várnagy az odaszállított faanyagot a saját céljaira használta fel.¹⁹⁶ 1574-ben ismét a tokaji híddal kapcsolatban merült fel a neve, s kiderül, hogy a híd még mindig csak tervekben létezett.¹⁹⁷ Végül 1578 júniusa elején újból megbízást kapott, hogy vizsgálja meg a Tisza-híd 1570-71-ben már egyszer elhatározott megépítésének lehetőségeit. Baldigara állandó hidat akart verni a meglévő hajóhíd helyén.¹⁹⁸ A munkálatok feltételeit kedvezőnek ítélte, mondván, hogy alacsony vízállásnál (2 Klaffter \approx 3,8 m) az ott még keskeny folyó (80 Klaffter \approx 150 m) nem jelenthet akadályt, s külön kiemelte, hogy a folyófenék is megfelelő. Hivatkozott arra, hogy Szolnoknál a törökök szélesebb medret is át tudtak hidalni. A hídnak a tokaji erődítményhez közelebb eső oldalán felhúzható csapóhíd-szakaszt képzelt el, amelyet három bástya és két kurtina ágyúí fedeztek volna.¹⁹⁹

Másik jelentős feladatát e téren a Tabornál és Wolfsbrucknál építendő hidak jelentették. Először 1577 november közepén kellett megszemlélnie a Dunát, s ez ügyben terveket készítenie.²⁰⁰ Lehet, hogy ezzel függött össze az a felkérés, midőn 1577 decemberében Feraboschóval és Poppendorffal tanácsadóként szerepelt az egyik Bécs melletti Duna-szigettel, feltehetően annak megerősítésével kapcsolatban.²⁰¹

1579 április közepén itáliai útvjáról visszatérve épp Bécsben tartózkodott, amikor régi „munkatársa”, Franz von Poppendorf, aki akkor már a gráci Haditanács elnöke volt, felkérte az eredetileg kirendelt, de távol levő Feraboscho helyett, hogy vegyen részt a

¹⁹⁴ ÖStA KA HKR Akt. 1578 July No. 154. Exp. fol. 2.

¹⁹⁵ „Im 70isten Jar hab Er vnd Weylandt Andre Saluagno ain Modell gemacht, Wie dise Prugg Zuegericht vnd gemacht werden sollen, Wölches Er Zu Praga Jm 71isten Jar hernacher der Khayselichen Majestät selbst Zuegestelt, ...” ÖStA KA HKR Akt. 1578 July No.154. Exp. fol. 2. s adatunk van rá, hogy erre az útra költségtérítést kapott. *Boeheim* 1888. 146 p. CXLVI. No. 5241. Hofzahlams-Rechnung 1571, Fol. 200v. 1571. máj. 18. Feltehetően ehhez kapcsolódik a néhány nappal korábbra datált, azonos tartalmú, de az úticélt nem jelölő bejegyzés is. Uo. No. 5240. Hofzahlams-Rechnung 1571, fol. 159. 1571. máj. 7. Pataki szerint ekkor az egri vár terveit mutatta be. *Pataki* 1931. 126. o. Elképzelhető, hogy mindkét tervet előadta.

¹⁹⁶ „... ist dasselb so wol vom herrn Rueber vnd der Zipserisch Camer, als von Jrer Majestät approbir worden, Wie dan Jr Majestät der Camer, das man gemelte Prugg Zuerichten solle, auferlegt, vnd etliche Paumb daZue Zuegefuert, hernacher aber dieselben von dem hofrichtern Zu Jren aigen sachen gebraucht, vnd dardurch das angefangene werch nüe ins werch gebracht worden.” ÖStA KA HKR Akt. 1578 July No.154. Exp. fol. 2.

¹⁹⁷ ÖStA FHKA Prot. Bd. 311. Reg. fol. 318. 1574. aug. 11.

¹⁹⁸ Ezt megerősíti, hogy egy 1571. aug. 16-án kelt királyi rendelet szerint Tokajnál állandó hidat kell verni a Tiszán. *Kapossy* 1956. 195. o. Ezt egy 1574. aug 13-án kelt rendelet, hivatkozva a víz mélysége okozta nehézségekre és költségekre, Baldigara véleménye ellenére, megváltoztatta, s hajóhíd építését parancsolta meg. Uo. 318. o.

¹⁹⁹ „Sein des Baldigara mainung ist, das man gedachte Prugg mit khlainen vncossten, doch auf vill Jar werhafft Zuerichten müge, mit ainem aufZug Pruggl, dermassen nachenst Zu der vessten, das man dieselb von 3 pasteien vnd 2 Cortinen versichern müge. Die Tieffe des Wassers, da die Schöff Prugg ist, wan es khlain, ist es nit mehr als 2 khlaftern, die Praitter helt 80 khlafter, vnd hat ain gutten grund, haben die Thürckhen bey Solnock ain Prugg Zuerichten lassen khünnen, da die Teissa grösser, wirdt bey Tokhay, da das wasser vill khleiner, vill Pesser aine Zuegericht khünnen werden.” ÖStA KA HKR Akt. 1578 July No.154. Exp. fol. 2.

²⁰⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 165. Reg. fol. 195. 1577. nov. 18.

²⁰¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 165. Reg. fol. 201. 1577. dec. 15. A *Memoires*, 28/1334. szerzője szerint a megjelölt hely a mai Franz Josef Kai környékén lehetett.

nußdorfi gát, valamint a wolfsbrucki és tabori hidak építkezéséhez kapcsolódó terepszemlén.²⁰² 1580 márciusában a Haditanács Baldigara újabb hídterveit küldte meg az uralkodónak, feltehetően akkor is a Tabornál és Wolfsbrucknál építendő hidakról volt szó.²⁰³

3.2.3 Polgári feladatok

Viszonylag ritkán, de előfordult, hogy a katonai feladatokkal „agyonterhelt” Baldigara a polgári építészetben is jeleskedett. 1572 novemberében egy Felnémetiben építendő malomról tett jelentést, decemberben pedig Szatmárban akart egyet építeni.²⁰⁴ 1573 július végén egy fűrészmalom építésével kapcsolatban hallunk róla.²⁰⁵ 1583 márciusában egy másik itáliai, Giulio Ferrari bányavidéki főépítőmester által Bakabányán építendő templomról mondott véleményyt.²⁰⁶

3.3 A szakértő

Bizonyos értelemben tervezői munkájához kapcsolható szakértői működése is. Baldigara már tevékenységének ma ismert kezdeti időpontjától ellátott ilyen feladatokat. Ide sorolhatók a szemleutak és a szervezési feladatok is, amelyek révén számos, a hadvezetés és hadügyigazgatás területén működő személlyel került kapcsolatba.

3.3.1 Szemleutak

Lehet, hogy Baldigara korán megszerzett jó szakmai hírnevének kell tulajdonítani, hogy már szakmai működésének kezdetén szakértői feladatokkal bízták meg. Már egri építőmesteri kinevezésében is szerepelt ez a feladatkör.²⁰⁷ Első ilyen szemleútja Eger körül fekvő három fontos erősségbe vezetett: az egri váron kívül Kassa, Tokaj és Szendrő állapotát vizsgálta meg. Mindez természetesen a téli, építkezésre kevésbé alkalmas időszakban történt, s erről 1569. február 6-án tett jelentést,²⁰⁸ amiért is, mint utóbb kiderül, Bécsbe utazott.²⁰⁹ Feltehetően elégedettek lehettek munkájával, mert az uralkodó felső-magyarországi építőmesternek („Vnnsere Pawmaister in Oberr Craiß Hungern”) nevezte ki.²¹⁰ Érdekes módon Baldigara ezen a címen csak ezen egy alkalommal szerepelt.

²⁰² ÖStA KA HKR Akt. 1579 April No. 1. Exp. fol. 1.

²⁰³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 168. Reg. fol. 3. 1580. márc. 9. L. a 200. jegyzet.

²⁰⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. fol. 147. 1572. nov. 30., uo. fol. 149. dec. 9.

²⁰⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 157. Reg. fol. 231. 1573. júl. 28.

²⁰⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 214. 1583. márc. 8.

²⁰⁷ L. a 96. jegyzet.

²⁰⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 149. Exp. fol. 8. 1569. febr. 6.

²⁰⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 149. Exp. fol. 10. 1569. febr. 14., uo. Bd. 150. Reg. fol. 25. 1569. márc. 5.

²¹⁰ „Octauiano Boldagara 50 gulden Reinisch Monatlicher besoldung Zuraichen. Wasmassen wir anJezo, vnnsere getrewen lieben Octauum Boldagara von newen Zu Vnnsere Pawmaister in Oberr Craiß Hungern mit

Felső-magyarországi tevékenységében kiemelt helyet kapott Szatmár vára, amelyet Cesaro Baldigara tervezett, és amelynek építésében részt vett testvére, Giulio.²¹¹ Elképzelhetőnek tartom, hogy szakértelme mellett e kapcsolatok is közrejátszottak abban, hogy többször is odahívták segíteni. Először 1572 decemberében járt ott, miután Christoph von Teuffenbach szatmári kapitány²¹² kérte, hogy rendeljék Baldigarát az ottani építkezés segítségére,²¹³ tudomást szerezve arról, hogy felsőbb utasításra az ősz folyamán Felső-Magyarországon járt.²¹⁴ Hogy valóban szükség volt segítségére, arra következtetni lehet abból, hogy 1573 júliusában a Haditanács felszólítására ismét Szatmárra utazott tanácsot adni, „... miként lehetne újból segíteni a beomlott szatmári kurtinán.”²¹⁵ Alig ért oda, már megkapta az újabb feladatot. 1573 július közepén a Haditanács megparancsolta Ruebernek, hogy más hozzáértőkkel együtt (*neben anndern Paw verständig*) Baldigarát is küldje Ónod megerősítéséhez, nyilvánvalóan ismét tanácsadói feladattal.²¹⁶ Ezt követően csaknem tíz évi kihagyás után, 1581 júliusában fordult meg Szatmáron,²¹⁷ majd pedig valamikor 1582-83 telén. Az ott folyó munkálatok hiányosságairól 1583 márciusában tett jelentést.²¹⁸ Ennek az lehet a magyarázata, hogy az elkészült erődítményen csak kisebb karbantartási munkákat végeztek, amelyhez szükségtelen volt komolyabb szakértő jelenléte.

Területi szempontból illetékességi körén messze kívül esett Kanizsa, ahová 1569 áprilisában ugyan egyszer már kinevezték a vár építőmesterének hivatalába,²¹⁹ de az állását minden valószínűség szerint soha nem foglalta el, mivel újból Felső-Magyarországra rendelték.²²⁰ Ennek ellenére ismernie kellett az ott folyó munkákat, mert 1577 áprilisának végén a Haditanács, Pietro Feraboschóval együtt, az építkezések meg szemlélésére rendelte ki.²²¹ 1580 januárjában újból napirendre került egy kanizsai

Monatlichen funfzig gulden Reinisch besoldung an vnnd aufgenumen haben. ... An Peter Gannser.” ÖStA FHKA Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 396. (1569-1570) fol. 80. 1569. ápr. 26.

²¹¹ A rokoni viszonyokra l. alább az „Ottavio Baldigara családja” c. fejezetet.

²¹² Christoph von Teuffenbach zu Mairhofen 1570-79 között szatmári és tiszántúli főkapitány, 1568-70-ben és 1574-75-ben ideiglenesen megbízott felső-magyarországi kerületi és végvidéki főkapitány, a távol levő Hans Rueber helyett, 1592-98 között tényleges főkapitány. *Pálffy* 1997. 272-273. o.

²¹³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. fol. 150. 1572. dec. 9. Mint már korábban említettem, Baldigara előzőleg Szatmáron dolgozó testvére, Giulio, 1571. máj.-ban kilépett a szolgálatból. L. a 403. és 404. jegyzetet.

²¹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. fol. 124. 1572. okt. 14., uo. fol. 139. nov. 6., uo. fol. 144. nov. 18. A felső-magyarországi utazást megtörténtét igazolja az arról készített jelentés Bécsbe küldése: Uo. fol. 145. nov. 22.

²¹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 157. Reg. fol. 354. 1573. jún. 15. „An Octavian Baldigara, das Er soll Helffen beratschlagen, wie der eingefallnen Cortina Zu Sackhmar widerumb möcht geholffen werden.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 157. Reg. fol. 36. 1573. júl. 13. Minderről Maggiorotti azt írja, hogy Baldigara ellenőrizte és felavatta az építményt. *Maggiorotti* 1936. 364. o.

²¹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 157. Reg. fol. 331. 1573. júl. 28. Az ónodi tervekre l.: Kungliga Krigsarkivet, Stockholm, Handritade Kartverk No. 23. 31. sz. Kiadva: *Balla* 1996. 93. o. A dolog érdekessége, hogy Ónodot Christoph Ungnad vette bérbé 30000 forintért, 8 évre. ÖStA FHKA HKA HFU RN. 24. 1572. Konv. Juli. fol. 55-58. 1572. júl. 26. Copia Transactionis Svper Arce Onod Magnifico Christophoro Vngnad data.

²¹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 169. Exp. fol. 272. 1581. júl. 8., uo. Bd. 170. Reg. fol. 48. 1581. júl. 8.

²¹⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 220. 1583. márc. 15.

²¹⁹ L. a 94. jegyzetet.

²²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 150. Reg. fol. 54. 1569. ápr. 23.

²²¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 165. Reg. fol. 146. 1577. ápr. 27. Elképzelhető, hogy küldetésük összefüggött az 1576-77. évi, a török elleni háború további stratégiáját meghatározó hadi tanácskozásokkal. Ottjártáról tanúskodik

küldetés,²²² de nem tudjuk, hogy elment-e. Nyilván a két erődítmény közelsége folytán márciusban már a Petauban (ma: Ptuj, Szlovénia) folyó építkezésekkel kapcsolatban merült fel neve.²²³ A kanizsai építkezésekkel kapcsolatban ezután már csak az 1583-ban keletkezett, fennmaradt feljegyzését ismerjük. Ennek fontosságát bizonyítja, hogy „gyorsan továbbítandó” megjegyzéssel küldték el.²²⁴ A forrásokban szereplő időpontok alapján valamikor április eleje és június vége között járhatott Kanizsán.

Az a körülmény, hogy 1580-tól Eger helyett Érsekújvár lett Baldigara elsődleges „munkahelye”, változást hozott a szakmailag felügyelt területben is. 1583 elején ugyanis már a bányavidéki főkapitányság várainak megszemlélésére rendelték ki.²²⁵ Ottjártáról ő maga számolt be egy 1584-ből fennmaradt jelentésében.²²⁶ Az út előtt kérvényezte, hogy egy festőt (*Maler*) vihessen majd magával.²²⁷ Ezzel kapcsolatban a Haditanács azt írta a Kamarának, hogy „nagy szükség van arra, hogy egyet [ti. festőt] magával vigyen, aki a tájat le tudja rajzolni”. A Kamara meghajolt az érv előtt.²²⁸

Ismét csak szakmai tekintélye mércéjeként kell értékelni, hogy 1583 január végén Pietro Feraboschóval és Bernardo Magnóval a kiemelten fontos Bécs megrongálódott bástyáinak megszemlélésére küldték ki.²²⁹ 1584 májusában Korpona építéséről készített jelentést,²³⁰ 1585-ben pedig három különböző helyen is megfordult szakértőként:

az a rövid jelentés, amelyet Feraboscho Kanizsa állapotáról írt a Haditanácsnak, s amelyet Feraboscho mellett Baldigara és Nicholo Angielini írtak alá, s amely a Haditanácsnál rávezetett megjegyzés szerint jún. 25. előtt keletkezett. Ugyanakkor ez a dátum ellentmond a korábbi események időbeosztásának. Elképzelhető, hogy az iktatókönyvi bejegyzések nem az irat keletkezései, hanem beérkezési dátumát adják meg, ami több napos eltérést jelenthet. L. még Sigismondo di Cavalli velencei követ jelentését Bécsből, 1577. aug. 31-én: „Sono stà espediti di quà certi deputati con il Badogara inzegniero per poner immediatè mano et continuar continuar [sic!] con diligentia, quanto è stà risolto di farsi alla fortezza di Canisia.” *Kárpáthy* 1933. 129. o.

²²² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 168. Reg. fol. 171. 1580. jan. 5. Erre az útra az alsó-ausztriai rendektől kértek 50 tallért a kanizsai építkezésre megszavazott ötvenezer forintból, ám a rendek megtagadták a kérést. NÖLA Ständisches Archiv, Ständische Akten, Kasten A. Fach 8. No. 1. fol. 427-429.

²²³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 168. Reg. fol. 233. 1580. márc. 15. A petauai építkezésekről hatalmas mennyiségű irat maradt fenn a FHKA HKA Hoffinanz Österreich anyagában.

²²⁴ ÖStA KA HKR Akt. 1583 Juli No. 83. Exp. fol. 1-3. 1583. júl. 12.

²²⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 174. Reg. fol. 204. 1583. jan. 25., ÖStA FHKA HKA Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 402. (1583) fol. 12. 1583. jan. 28., uo. Prot. Bd. 381. Exp. fol. 67. 1583. jan. 29., uo. fol. 146. márc. 7.

²²⁶ „Was an befestigung der hungarischen Gränizen gelegen, Mit was grossen vncossten Jungst verschines Jars die Kayserliche Majestät furnembe Commissari, mit welchen Jch damals gleichfals gewest, Zu besichtigung derselben abgefertigt worden, darüber auch mein guetachten mundtlich, schriftlich vnd in abriß geben hab, tragen Eur Fürstliche durchlaut gnedigistes wissen.” ÖStA KA HKR Akt. 1584 Juny No. 117. Exp. fol. 1. Maggiorotti szerint ez évben járt Kassán, s idézi Lippomano velencei követ jelentését. *Maggiorotti* 1936. 344. o.

²²⁷ E „festő” jelenléte arra utal, hogy a Haditanács szükségesnek látta, hogy pontos információkkal rendelkezzen a végvidék terepviszonyairól. L. erre – elsősorban a kanizsai végvidék kapcsán – *Kelenik* 1995. 163. o. skk. De már az imént említett úttjáról, a bányavidéki főkapitányság várainak megszemléléséről is rajzokat adott a Haditanácsnak. L. az előző jegyzetet.

²²⁸ „Octauio Baldigara, wegen des Vncosstens auf ein Maler Zur Pergstetterischen graniz beraitung. In die HofCammer, Es ist ein Notturfft, das ainer also mitgenumen werde, Der die Landtschafft kunde abreissen. Wer yezo vmb die 10 f Zuthuen, wann die sunst nit verhanden kunden, die auß dem Paw gelltt genumen werden.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 216. 1583. márc. 14. „Auf Octauy Baldigara SuPlicieren, So mit des KriegsRaths aufgeschriben decret von 14 Marty herüber khumbe, verordnung gelllds, damit Er auf die Jhme anbeuolchenes Commission, mit ain Maler desto Beßer fortkhumben khüne. Seint Jhme 10 f gen KriegsZalmabt angeschafft.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 381. Exp. fol. 159. 1583. márc. 15.

²²⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 174. Reg. fol. 204. 1583. jan. 30.

²³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 175. Exp. fol. 173. 1584. máj. 24.

áprilisban Boroszló városa kérte látogatását, igaz, nem tudjuk, elment-e,²³¹ június elején pedig a tokaji építkezést szemlélte meg szakértőként, David Ungnaddal, a Haditanács elnökével, Andreas Kielmannal és Pietro Cataneo építésszel együtt;²³² júliusban engedélyt kapott, hogy Stellával együtt Grazba utazzon, feltehetően ez is szemlélet lehetett.²³³

Láttuk tehát, hogy többször küldték ki a felső-magyarországi várak vizsgálatára (főként Szatmárba), s ebből úgy tűnik, hogy alapvetően e terület tartozott szakmai felügyelete alá, noha felső-magyarországi építőmesterként csupán egy alkalommal említik. Az említett helyeken kívül bizonyára másutt is megfordult, amelyekről nem szólnak a fennmaradt források. Láthatóan élete jelentős részét úton töltötte. E küldetések gyakorisága azonban egyben szakmai tekintélyének is egyik mércéje lehet, amit megerősít, hogy Báthori István éppen őt hívta meg Váradra, vagy hogy Poppendorf is több esetben hozzá fordult építési ügyekben. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az ezzel járó felelősség sem, hiszen tanácsai és jelentései nyilván hatással voltak az építkezések menetére. Baldigara gyakori szemléltői továbbá azt bizonyítják, hogy a Haditanács vagy nem rendelkezett elegendő, megfelelő szakértelmű és tekintélyű várépítésszel, vagy kifejezetten őt tartották megbízhatónak e fontos feladatkör ellátására.

3.3.2 Szervezés

Baldigara – és minden bizonnyal nem csak ő, hanem több más várépítész is – a pusztá tervezésen túl szélesebb körű irányítói-szervezői tevékenységet is folytatott. Ennek első jele, hogy már 1569 márciusában javaslatot készített a Haditanács számára az építési rendtartásról (*Bauordnung*), amelynek eredetijét Hans Rueber felső-magyarországi főkapitánynak küldték tovább. Ebben nyilvánvalóan a felső-magyarországi építkezések körüli pénzügyi, adminisztrációs és szervezési kérdéseket tárgyalta. A tervezetet a Haditanács a Magyar Kamarának is megküldte, ami arra utal, hogy legalábbis foglalkoztak vele.²³⁴ Valószínű, hogy ekkor nem fogadták el, mivel Baldigara két esztendő múltán újból elővette a rendtartás ügyét, s azt Poppendorfnak juttatta el. Úgy tűnik, ezúttal sem felsőbb utasításra, hanem saját kezdeményezéséből foglalkozott a kérdéssel.²³⁵ Ez arra utalhat, hogy az építkezések körüli problémákra igyekezett érdemi megoldást találni. Tulajdonképpen hasonló kérdésekkel foglalkozott az 1578 decemberében a Haditanács számára készített hosszú jelentésében is.²³⁶

²³¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 177. Exp. fol. 211. 1585. ápr. 16., uo. Bd. 178. Reg. fol. 194. 1585. ápr. 16.

²³² ÖStA KA AFA 1585/6/2.

²³³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 177. Exp. fol. 228. 1585. júl. 2., uo. Bd. 178. Reg. fol. 208. 1585. júl. 2.

²³⁴ „An Rueber per beratschlagung ainer Paw ordnung in Oberr Craiß Hungern, Hat Waldigara gemacht, vnnnd das original dem Rueber Zuegeschickht worden.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 150. Reg. fol. 36. 1569. márc. 23. „An die Hungrisch Camer Zu Cascha per beratschlagung der Paw ordnung so der Waldigara gemacht.” Uo. 1569. márc. 24.

²³⁵ „Franzen von Poppendorff bericht ... vber Ains des Baldigara anzaigen Von Ainer Pösen ordnung der ober Vngerischen gepeü sachen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. fol. 65. 1571. júl. 25.

²³⁶ ÖStA KA HKR Akt. 1578 Dezember No. 108. Exp. fol. 1-11.

3.3.3 Kortársak és munkatársak

Baldigara munkája, utazásai során több hivatallal és rendkívül sok különböző rendű és rangú emberrel került kapcsolatba. Egyesek a hadügyigazgatásban való részvételük folytán, míg mások a konkrét várépítészeti kapcsán dolgoztak vele. Többeket név szerint is ismerünk.

A katonai igazgatási szervek közül mindenekelőtt az Udvari Haditanáccsal, a pénzügyi hivatalok közül pedig főként az Udvari Kamarával, a Magyar és a Szepesi Kamarával volt dolga.

Baldigara, mint a felső-magyarországi területek építkezéseinek egyik fontos szereplője, bizonyára szoros kapcsolatban állt a mindenkori felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitánnyal, jóllehet, az erre vonatkozó fennmaradt adatok esetlegesen. Kezdetben Lazarus von Schwendi²³⁷ volt az előjárója (tisztét 1565-68 között töltötte be), aki Baldigara kanizsai kinevezésében játszott (egyelőre meghatározhatatlan) szerepet,²³⁸ s akitől egy alkalommal pénzjutalmat kapott.²³⁹ Legtöbbször említett felettese Hans Rueber (1568-84), aki, úgy tűnik, adminisztratív szempontból felügyelte munkáját.²⁴⁰ Baldigara már 1569-ben elküldte neki építési rendtartás-tervezetét,²⁴¹ 1576-ban viszont komoly ellentétbe került vele.²⁴² Rueber tényleges és ideiglenes helyettesei közül Tokajban Jacob Raminger, Szatmárban Christoph von Teuffenbach mellett dolgozott, Ferdinand Graf zu Nogarol és Hans Bartholomäus Kolonitsch váradi utazásainál működött közre. Christoph Ungnaddal nemcsak illetően minőségében, hanem mint egri kapitánnyal is kénytelen volt együtt dolgozni. Ungnad eleinte Baldigara támogatójaként lépett fel,²⁴³ de Baldigara később hosszas viszályba keveredett vele, s rajta keresztül Rueberrel is.²⁴⁴ Tulajdonképpen ehhez a katonai vezető körhöz tartozik még David Ungnad, a Haditanács elnöke és Niclas Graf zu Salm; valamint Andreas Kielman kanizsai,²⁴⁵ továbbá Friedrich von Žerotin és Ferdinand Samaria érsekújvári kapitány is. A Habsburg-ház tagja közül Ernő és Károly főherceg támogató hozzáállásáról szólnak a források.²⁴⁶

²³⁷ A magyarországi hadak főparancsnoka (*Obristen Feldhauptmann in Ungarn*), 1565-68 között felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány. *Pálffy* 1997. 272. o. Személyére l. pl.: *Janko* 1871., *Jähns* 1889. 535-542. o.

²³⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 149. Exp. fol. 31. 1569. ápr. 5., uo. fol. 33. ápr. 9., de már 1567-ben is volt valamilyen közös ügyük, ám a forráshely egyelőre értelmezhetetlen. uo. Bd. 148. Reg. fol. 34. 1567. jún.

²³⁹ L. a 271. jegyzetet.

²⁴⁰ L. pl.: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 154. Reg. fol. 97. 1571. okt. 14. Ruebertől kapott pl. engedélyt, hogy házasságkötése miatt szolgálati helyét elhagyhassa. Uo. Bd. 157. Reg. fol. 16. 1573. ápr. 8.

²⁴¹ L. a 234. jegyzetet.

²⁴² L. a 306-316. jegyzeteket.

²⁴³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. fol. 15. 1571. márc. 8., uo. fol. 164. dec. 3.

²⁴⁴ L. a 306-316. jegyzeteket.

²⁴⁵ Andreas Kielman von Kielmansegg, kanizsai végvidéki főkapitány 1577-1580 között, előtte 1566-tól, utána pedig 1584-ig komáromi főkapitány, 1588-90 között ideiglenesen megbízott felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány. *Pálffy* 1997. 273., 279., 284. o.

²⁴⁶ ÖStA FHKA Prot. Bd. 334. Reg. fol. 95. 1577. ápr. 21., uo. Bd. 339. Exp. fol. 109. 1578. márc. 17. Ernő főherceg a magyarországi, Károly főherceg a horvát-szlavón területek hadügyeivel foglalkozott.

A katonai vezetők közül külön figyelmet érdemel Franz von Poppendorf főhadiszertárnok, akivel Baldigara a többiekénél minden bizonnyal szorosabb munkakapcsolatba került. Mint azt már korábban láttuk, Poppendorf élénk érdeklődést tanúsított egri tervei iránt.²⁴⁷ Ezen kívül Baldigara másodjára neki küldte el építési rendtartás-tervezetét.²⁴⁸ 1577 decemberében együtt szerepeltek tanácsadóként az egyik Bécs melletti Duna-szigettel, feltehetően annak megerősítésével kapcsolatban, 1579 április közepén pedig Poppendorf, ekkor már a gráci Haditanács elnökeként, felkérte Baldigarát, hogy vegyen részt a nußdorfi gát, valamint a wolfsbrucki és tabori hidak építkezéséhez kapcsolódó terepszemlén.²⁴⁹

Az építészek közül kétségkívül Feraboscho volt Baldigara a legjelentősebb kor- és munkatársa, aki közvetlen előtte viselte az egri építőmesteri hivatalt.²⁵⁰ Többször vettek részt közös szemleutakon, így 1577 áprilisában Kanizsán, 1577 decemberében az egyik Bécs melletti Duna-szigetnél, 1583 január végén, Bernardo Magnóval együtt, a megrongálódott bécsi bástyáknál.²⁵¹ Bernardo Magnóval, a győri vár egyik jeles építőjével, Érsekújvár építkezéseinek kezdetén is együtt dolgozott.²⁵² Rajtuk kívül meg kell még említeni Asuerus Rotenbergert,²⁵³ Giulio Ferrarit,²⁵⁴ Ubaldino Megliorinit,²⁵⁵ Pietro Cataneót²⁵⁶ és Christoforo Stellát.²⁵⁷ Nem hagyható ki a sorból a hídépítő Andrea Salvagno sem, akivel a tokaji híd építésénél találkozott.²⁵⁸ Közvetlen munkatársai közül ismerjük még Jacopo Lobrese és Bartolamio di Ponto kőműves mestereket.²⁵⁹

3.4 Egy várfundáló mester hétköznapjainapjai: pénzügyek, utazások, viták

Már az eddig elmondottakból is kitűnt, hogy Baldigara élete meglehetősen mozgalmas lehetett. Az építkezések irányítása és a gyakori utazások bizonyosan rengeteg problémával és elfoglaltsággal jártak. Ám mindezek mellett számos, a mindennapok részét képező, apróbb-nagyobb bonyodalom is adódott. Ezek jelentős részét a fizetése körüli örökös huzavona tette ki, amely bizonyos vonatkozásokban összekapcsolódott az utazások körülményeivel, illetve ide sorolhatók a közte és más személyek közti viszályok is.

²⁴⁷ L. az „Az erődítmények tervezője” c. alfejezetben az Egerről szóló részt.

²⁴⁸ L. a 235. jegyzetet.

²⁴⁹ L. a 201. és 202. jegyzetet.

²⁵⁰ L. a 171. jegyzetet.

²⁵¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 165. Reg. fol. 146. 1577. ápr. 27.

²⁵² ÖStA FHKA Prot. Bd. 356. Exp. fol. 221. 1580. máj. 5.

²⁵³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 168. Reg. fol. 171. 1580. jan. 5.

²⁵⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 214. 1583. márc. 8.

²⁵⁵ Megliorinira I. az Érsekújvárral foglalkozó részeket.

²⁵⁶ ÖStA KA AFA 1585/6/2.

²⁵⁷ L. a 333-336. jegyzetet.

²⁵⁸ L. a 193. jegyzetet.

²⁵⁹ L. Baldigara egyezségét Lobresével az egri építkezések irányításáról szóló részben.

Baldigara, mint „udvari művész” (*Hofkünstler*)²⁶⁰ rendszeres havi fizetésben részesült az Udvartól, amelyet azonban rendszeresen késve kapott kézhez, többszöri sürgetés után. Az összeg nagyságáról kevés konkrét adatunk van. 1564-ben 10 forint havi zsoldot kapott, de hogy akkor milyen szolgálatot látott el, nem derül ki.²⁶¹ 1569 márciusában, tehát nagyjából egri építómesteri kinevezése idején, korábbi 49 forintos fizetését „kegyesen” (*auf gnaden*) 50 forintra emelték, amit nem akart elfogadni.²⁶² Talán kevesellte az egy forintos fizetésjavítást. Áprilisban azonban, két nappal kinevezése után, ismét 50 forint fizetést állapítottak meg neki.²⁶³ Ez az összeg, úgy tűnik, a későbbiekben sem változott.²⁶⁴ Ám az korántsem volt mindegy, hogy zsoldját magyar, avagy rajnai forintban számították-e ki. Váradi útja idején pedig a körmöcbányai pénztár épp ezen problémázott, s a határozat szerint a magyarnál kisebb értékű rajnai forintban számolták ki járandóságát.²⁶⁵

Baldigara zsoldját a legkülönbözőbb helyekről kapta: 1569-ben Peter Ganser felső-magyarországi hadi fizetőmester (*Kriegszahlmeister in Zips*),²⁶⁶ 1571-ben a Szepesi Kamara²⁶⁷ utalta ki. 1581-ben Žerotin érsekújvári kapitány az építési pénzekből fizette ki.²⁶⁸ 1583 novemberében az Udvari Kamara úgy rendelkezett, hogy addigi zsoldját, vagyis hátralékát az Alsó-Ausztriai Kamara rendezze, 1584 elejétől pedig a körmöcbányai pénztár fizesse azt.²⁶⁹

A források gyakran szólnak a Kamara vele szemben fennálló hátralékairól, s a korabeli viszonyok ismeretében ez egyáltalán nem meglepő. Még ki sem nevezték egri építómesternek, már 1568 augusztusában is több mint egy havi járandóságát kitevő hátralék kiutalását rendelték el a Kamaránál.²⁷⁰ Azt az 50 tallért is, amelyet korábban Schwendi „vigasztalásul” adott neki, csak egy év elteltével, külön kérelmére és a

²⁶⁰ Ezt a kifejezést Podewils használja. *Podewils* 1992. 156. o.

²⁶¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 143. Reg. fol. 31. 1564. márc. 27.

²⁶² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 149. Exp. fol. 29. 1569. márc. 28.

²⁶³ L. a 210. jegyzetet. L. még: ÖStA FHKA Prot. Bd. 285. Reg. fol. 149. 1569. ápr. 26.

²⁶⁴ L. a 265. és a 269. jegyzetet.

²⁶⁵ „Einnembers Zur CremniZ, Georgen Eggerß bericht von 25 Marty auf den Fürstlichen Durchlout an Jhne von 5 diz monats erfolgen beuelch, Alleß des Octauy Baldigara Monatliche besoldung den 50 f derselben Raichung, Item ob es hungerisch oder Reinisch sein sollen, betreffend. Auf die Niderösterreichischen Camer, die solle Einnemben Zue Cremniz erJndern, Es seien Reinisch vnnd nicht vngerisch gulden.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 387. Exp. fol. 167. 1584. márc. 22. Az magyar vagy rajnai forint ilyen esetekben valóban csak számolási egységet jelentett, amelyet azután a vert pénz értékére számoltak át.

²⁶⁶ L. a 263. jegyzetet.

²⁶⁷ L. a 277. jegyzetet.

²⁶⁸ L. a 280. jegyzetet.

²⁶⁹ „Jdem [Baldigara] per abraitung seine bsöldung mit dem FeldZalmaister in Ober Hungarn. Jn die HofCammer, die Herr mügen die Abraitung alhie oder aber Zu Cascha Zumachen beuelhen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 241. 1583. máj. 27. „Octauio Baldigara vmb gewisse verordnung seiner bsoldung. Jn die HofCammer, die herrn haben Zubedenckhen vnnd die Kaiserliche Majestät vnbeschwert Zuberichten, woher ime geholfen werden möchte.” Uo. fol. 306. 1583. okt. 2. „Die Niederösterreichische Camer soll verordnen, das Octauio Baldigara sein besoldung, der Monatlich 50 f, Hinfüro vnnd von Anfang des 84 Jars auß dem Einnemberambt Zur Crembniz geraicht werden.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 385. Reg. fol. 356. 1583. nov. 17., ill. Uo. HKA Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 402. (1583) fol. 260. 1583. nov. 17. L. még a 265. jegyzetet.

²⁷⁰ ÖStA FHKA Prot. Bd. 277. Exp. fol. 385. 1568. aug. Októberben apjával és Giulióval együtt kérelmezték zsoldjukat. Uo. fol. 483. 1568. okt.

Haditanács által a Kamarának küldött felszólítására fizették ki.²⁷¹ Zsoldhátralékának kiegyenlítésére más módot is találtak. Miután 1569 áprilisában csak 100 forintot tudtak neki megadni, megparancsolták a Szepesi Kamarának, hogy birtokadománnyal kárpótolják.²⁷² 1571 decemberében Christoph Ungnad kért számára birtokot. Lehetséges persze, hogy Ungnad ezt valamiféle jutalomnak szánta, de valószínűbb, hogy most is birtokkal akarták kifizetni zsoldja fejében.²⁷³ Ez sem ment azonban bonyodalmak nélkül, mivel Baldigarának még 1572 májusában is kérelmeznie kellett az erre vonatkozó adománylevelet.²⁷⁴

Ezek a késedelmes kifizetések bizonyos vonatkozásban szoros összefüggést mutatnak Baldigara utazásaival. Mint arról már szóltam, más irányú kötelezettségei miatt gyakorta ott kellett hagynia az általa vezetett építkezést, ami a Haditanács visszatérést sürgető felszólításaiból ítélve rossz hatással volt a munkálatok menetére. Úgy tűnik, Baldigara igyekezett a saját hasznára fordítani azt, hogy személyes jelenlétét ennyire fontosnak tartották. Többször megtörtént ugyanis, hogy mindaddig vonakodott visszatérni állomáshelyére, amíg hátralékos zsoldját, vagy legalább annak egy részét meg nem kapta. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy az ilyen hivatalos utakra költségtérítés is járt.²⁷⁵ Mindezt azonban csak a Kamarától lehetett igényelni, mivel a Haditanács a pénzügyek felett csak korlátozottan rendelkezett. A Kamara azonban, mint az a korábbiakból már kiderült, nem siette el dolgokat. Ennek eredményeképpen a két testület között hosszas levélváltásokra került sor, minden bizonnyal nem csak Baldigara esetében.

Az ilyen ügyek olykor egészen elfajultak, s az uralkodónak kellett beavatkoznia. Ez történt 1571 áprilisában, amikor Baldigarának Egerbe kellett volna elindulni,²⁷⁶ ám arra azután sem volt hajlandó, hogy az uralkodótól megkapta az építkezések folytatásával kapcsolatos utasításokat. Amikor kérdőre vonták, azzal védekezett, hogy nem kapott választ a Kamarától kérelmére, amelyben „megszolgált zsoldjának hátralékából” 600 forint kifizetéséért folyamodott. Az uralkodó erre megparancsolta, a Haditanács hívja fel a Kamara figyelmét, hogy Baldigarát „az említett építkezésre nézve oly nagyon hátrányos halogatással semmiképp se tartsák fel”, s kérését végre teljesítsék. A Kamara végre hatszáz forintos hátralékából háromszázat kiutalt.²⁷⁷

²⁷¹ ÖStA FHKA Prot. Bd. 295. Exp. fol. 112. 1571. ápr., uo. Bd. 298. Reg. fol. 127. 1571. ápr. 20. L. még: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 154. Reg. fol. 28. 1571. ápr. 14., uo. fol. 33. ápr. 25., *Kapossy* 1956. 195. o.

²⁷² „Kriegs Rāth Ratschlag, das mit Octauium Waldegar seines Alten Ausstandts halben ordenlich abgerait werden soll, vnd das im 100 f gnaden gelt bewilligt worden. Daneben der Camer Zu Caschaw Zubeuolhen, wan im Veldt Zalmaister Ambt khain gelt verhandden, das Sy die Camer Jne mit lehen versehen, ist dem KhriegsZalmaister sol hierauf arbaitten, vnd die schriffthen alle wider auf die Camer vbergeben Zuegesteldt worden.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 282. Exp. fol. 24. 1569 ápr.

²⁷³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. fol. 164. 1571. dec. 3.

²⁷⁴ „Octauy Baldigara Supplication, Jme den Gabbrief, so Jme herr Christopf Vngnad vber ain stuckh Erdtrich bey Erla, darauf Er ain Mül vnd Sagmüll bauen will, geschenckht, Zu ratificiern. Jst der Camer in Zipps Zuegeschickht worden.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 300. Exp. fol. 238. 1572 máj. L. még: *Kapossy* 1956. 196. o.

²⁷⁵ *Podewils* 1992. 110-111. o.

²⁷⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 154. Reg. fol. 31. 1571. ápr. 25., ÖStA FHKA Prot. Bd. 295. Exp. fol. 144. 1571 máj.

²⁷⁷ „Den Herr HofCammer Rhatn, ist hieuoer angezaigt, wie hoch notwendig dem Paw Zu Erla Zubefurdern, dasselb aber one deß Octauy Baldigara gegenwurdit nit beschehen khöndt, darumb, das Er der Kayserlichen Majestät Resolution waiß, wie es mit demselben gepew, von nun an hinfür soll gehalten werden. So nun aber Jr

Feltehetően ugyanez lehetett a helyzet 1580 májusában, midőn Érsekújvárra rendelték, mert a Kamara utasította Zeleméry Lászlót, az érseki jövedelmek adminisztrátorát, hogy Baldigara zsoldhátralékából 200 forintot fizessen ki.²⁷⁸ 1580-1581 fordulóján is érsekújvári utazása körül folyt a huzavona közte, valamint a Haditanács és Žerotin kapitány között. Žerotin ez ügyben írt levelében kereken kimondta, Baldigara a neki fizetendő pénzt kevesellte vagy hiányolta, s azért nem akart mozdulni.²⁷⁹ Amikor a Haditanács mindezt meguntta, nem a Kamarával kezdett el levelezni, hanem egyszerűen ráparancsolt Žerotin kapitányra, hogy az érsekújvári építési pénzekből fizesse ki a mester havi zsoldjának felét.²⁸⁰ Összességében nehéz eldönteni, hogy Baldigara jogos igényekkel lépett fel az akadozó zsoldfizetés miatt, vagy egyszerűen csak szerette a pénzt.

Az utazások másik érdekes vonatkozása, hogy Baldigara az utazásokra járó, fent említett költségterítést, valamint utazókocsit hogyan és milyen körülmények között kapta meg. 1577 áprilisának végén a Haditanács Pietro Feraboschóval Kanizsa építkezéseinek meg szemlélésére rendelte ki.²⁸¹ Minthogy azonban sokáig semmi sem történt, június végén Andreas Kielman kanizsai kapitány intézkedésre kérte a Haditanácsot ez ügyben.²⁸² Ezután Baldigara utazókocsit kért, amit meg is kapott, de pénzt alig, mivel a Haditanács azon a véleményen volt, hogy elegendő, amit adtak, „különben is magas a fizetése és az útra mindenféle előnyökkel rendelkezhet, így akár békén is maradhatna.”²⁸³ Elképzelhető, hogy Baldigara ezt nem vette jónéven, mert pár

Kayserliche Majestät beuolchen Jme Baldigara, sein vber beschehne Jrer Majestät Resolution hiebleiben verweisen werdt. Entschuldigt er sich mit dem, das er von Jnen den Herrn HofCammer Rathen, vber sein begern noch nit beschaidt hat, Welches begern dahin gestölt, das Jme Jn abschlag seiner verdienten besöldung auf Raittung Sechs Hundert gulden werden geben solten. Darauf hab Jr Kayserliche Majestät beuolhen, Jnen den Herrn HofCammer Rathn widerumb anzusaigen, das er an hoch nachtaillige versaumbnuß ermelt gepew lenger khains wegs aufZuhalten, Vnnd derhalben Sy die Herr HofCamer Rath, Von Jrer Majestät wögen, mit Jme vbergemelts sein begern, alß baldt also abkhumen sollen, das er müge Zufriiden sein, damit er weitter khain vrsach hab sein alhie bleiben, Zubeschönen. Dan Jr Majestät befinden Jr vnnd Jrer Lande vnnd leüthen, die stundt, so mit gemeltem gepew lenger versaumbt würdet, schedlich sein.” (Melléírva: „...[?] vnd Zipserischen Cammer vmb bericht - 400 f. soll 300 f. verordent werden 28. April, 71.”) ÖStA FHK A HKA HFU RN. 22. 1571. Konv. Mai, fol. 1. 1571. ápr. 25. L. még: „KhriegsZalmaister in Hungern, Jn simili der in Zips, sollen Octauiano Baldigara, die 300 f. so Jme alhie erlegt worden, in khunfftiger abraitung abziehen.” ÖStA FHK A Prot. Bd. 298. Reg. fol. 127. 1571. máj. 5. „Der Camer in Zips, das Octauiano Baldigara, 300 f. R. alhie aus dem HofZalmaister Ambt, in abschlag seiner besöldung, Bezalt worden.” Uo., l. még: *Kapossy* 1956. 195. o.

²⁷⁸ „Ladislauß Zelemery wierdt beuelchen, dem Octaui Baldigara in Abschlag Seiner besöldung 200 f., Auch auff Zerunnung gehn Wywar Zu beschawunng des gepews daselbst 50 f. raichen.” ÖStA FHK A Prot. Bd. 360. Reg. fol. 122. 1580. máj. 5.

²⁷⁹ „Herrn von Zieroteins Schreiben Per verordnung den Octauium Baldigaram gen Vywar, weil Bernard Magno schwacheit Halben abziehen werden. Jst wider auf den Kriegs Rath gegeben mit erJnderung. Der Hofcamer wißbens ist, es biß Hero an dem erwunden, das der Baldigara geldt begert, vnd dasselb nit verhanden gewesst, wie dan noch nit.” ÖStA FHK A Prot. Bd. 356. Exp. fol. 540. 1580. dec. 28. L. még: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 121., 231. és 232. 1581. jan. 8., uo. fol. 233. 1581. jan. 14., ÖStA FHK A Prot. Bd. 366. Exp. fol. 42. 1581. jan. 14., ÖStA KA HKR Prot. Bd. 169. Exp. fol. 229. 1581. jan. 18.

²⁸⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 234. 1581. jan. 19.

²⁸¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 165. Reg. fol. 146. 1577. ápr. 27.

²⁸² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 164. Exp. fol. 88. 1577. jún. 23.

²⁸³ „Octaui Baldigara SuPPliciern vnd sachen ist abermals auf die HofCammer geben worden, mit disem vermelden, der khriegs Rath wär der mainung, das Jm die Gutschi fhur, als nänblich wan Er geraist, Zwen, vnnd wan Er still gelegen ain f Reinisch sollte Passiert vnnd gutt gemacht werden, Mit dem, weil Er sonnst ain hohe besöldung, vnd auf den raisen allerlay vortl haben khan, mag Er woll Zufriiden sein.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 164.

nap múlva a Haditanácsnak meg kellett ismételnie a felszólítást, végül nyomatékosan hozzátéve, hogy „további ellenkezés nélkül” engedelmeskedjen.²⁸⁴ Baldigara érezhette, hogy immár mennie kell, és végül is elutazott Kanizsára.²⁸⁵ A képhez hozzátartozik, hogy még egy korábbi felső-magyarországi útjának költségével is tartoztak neki, ahol még kocsit sem kapott.²⁸⁶

1577 novemberétől többször is utasították, hogy foglalja el szolgálati helyét Egerben.²⁸⁷ Eme utazással kapcsolatban 1578 elején a Kamara panaszkodott, hogy Baldigarának már a korábban kiutaltak 500 forintot és 172 forint útiköltséget, ám azzal nem volt elégedett és nem akart utazni. Követelték, hogy rögvest fogadja el az összeget, és a Haditanács utasítsa őt, hogy maradjon végre nyugton.²⁸⁸ (Ez a felszólítás, úgy tűnik, gyakran elhangzott akkoriban.) A Haditanács válaszában Baldigara pártját fogta, és kijelentette, hogy a mester, aki már régóta Bécsben várakozott, azidáig semmit sem kapott a kifizetést folyton halogató Kamarától.²⁸⁹ A két testület vitájába márciusban a magyarországi ügyekért felelős Ernő főherceg avatkozott be, és Baldigarát támogatta a Kamarával szemben, midőn elrendelte, hogy „a 300 tallért, amivel szolgálatba tudna állni”, fizessék ki neki.²⁹⁰ A Haditanács végül megunt a Kamara halogatásait, és júliusban igen erélyes hangú levélben követelte, hogy Baldigara kapja meg végre az egri utazáshoz szükséges kocsit és ellátmányt.²⁹¹

1583 januárjában a bányavidéki főkapitányság várainak megszemlélésére rendelték ki, amihez ötven forint útiköltséget és ellátmányt kért.²⁹² Az ügy alaposan elhúzódott,

Exp. fol. 151. 1577. jún. 28. L. még: „Octau Baldigara SuPplication, vmb verordnung ainer Zerung geen Canischa vnd Zallung seiner AußZug ...” ÖStA FHKA Prot. Bd. 329. Exp. fol. 238. 1577. júl., I. még: Kapossy 1956. 322. o.

²⁸⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 165. Reg. fol. 162. 1577. júl. 3. „An Octau Baldigara, das Er sich ohne ferrere Einred gehn Canisa verfuegen solle.” Uo. fol. 163. 1577. júl. 5.

²⁸⁵ L. a 221. jegyzet.

²⁸⁶ ÖStA FHKA Prot. Bd. 329. Exp. fol. 241. 1577. júl., uo. Bd. 336. Reg. fol. 215. 1577. júl. 8. L. még: Kapossy 1956. 322. o.

²⁸⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 165. Reg. fol. 194. 1577. nov. 14., uo. fol. 30. nov. 18., ÖStA FHKA Prot. Bd. 339. Exp. fol. 27. 1578. jan. 18.

²⁸⁸ „Kriegsraths decret, wie es mit des Baldigara abfertigung geschafften sey. Jst Njen wider hinum geben, es seien Jme vnlangst 500 f. vnnd dann raibcosten 172 f. angeschafft worden, weil Er aber damit nit Zufriiden gewest vnnd vnnder des die gelegenhait versaumbt, so solle Jme mit ehisten, was Jme angeordnet, geraicht, vnnd mitler weil Zum gedult gewisen werden.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 339. Exp. fol. 40. 1578. jan. 27.

²⁸⁹ „Die hofCammer hat angeZaigt auf Jr Maiestät begern, das die Abfertigung des Octau Baldigara nit an Jr der Camer, sondern an Jme Baldigara selbst bißher erwundten. Ratschlag: Wider auf die hofCammer, die herrn wissen, wie es mit dem gebew Zu Erla beschaffen, das steckht gannz vnd gar. Der Paumaister ist lanng Zeit hie; die besöldung laufft auf Jne vnd die anndern officier stättigs fort; So will Er Paumaister alererst in Jtalien; Jst bißher von der hofCammer mit dem gelt aufgehaltten worden; ob es Jr Maiestät Nuz, haben die herrn Zuerachten, vnd nit allain Jne Paumaister fürderlich abZufertigen, sonnder auch auf ain erkleckliche verlag Zugedencken.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 166. Exp. fol. 26. 1578. febr. 4.

²⁹⁰ ÖStA FHKA Prot. Bd. 339. Exp. fol. 109. 1578. márc. 17.

²⁹¹ „Die hofCamer soll, vnangesehen Jr der hofCammer guttbedunckhen vnnd verwidern, dem Octau Baldigara die gutschi thuer biß gehn Erla bezallen vnnd raichen lassen, dan Er Jezo mit der Commission, nur der fürstliche durchlaut Zugehorsamb, fort Zeucht, sonnstn ist sein raibß Jn Jtalian angestellt gewesen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 166. Exp. fol. 219. 1578. júl. 5.

²⁹² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 174. Reg. fol. 204. 1583. jan. 25., ÖStA FHKA HKA Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 402. (1583) fol. 12. 1583. jan. 28., uo. Prot. Bd. 381. Exp. fol. 67. 1583. jan. 29., uo. fol. 146. márc. 7. L. még: Kapossy 1956. 324. o.

mert májusban újból szóba került a szemleút költsége, amikor is David Ungnad haditanácsos adott biztosítékot, hogy nem hagyják az ügyet elaludni.²⁹³ Ehhez képest júniusban a Kamara diszkréten érdeklődött, mi lesz Baldigara útjával, mire a Haditanács némi jogos ingerültséggel válaszolta, hogy a kocsit és annak napi két forintos költségét David Ungnad biztosította, az ellátásra vonatkozóan pedig küldtek a Kamarának egy listát, hogy ilyenkor mire van az utazónak szüksége.²⁹⁴

Akadtak persze egyszerűbb esetek is, amikor a Kamara tovább adta a gondot. Így mikor 1580 májusában Érsekújvárra ment, Zeleméry László kapott parancsot Baldigara útköltségének kifizetésére.²⁹⁵

Az elmondott példák alapján a problémák legfőbb oka minden bizonnyal az lehetett, hogy míg a Haditanács adta a parancsokat, a végrehajtáshoz szükséges pénzek felett a Kamara rendelkezett. Az okok közül persze nem zárható ki a pénzhiány és a szervezetlenség sem.

A hivatalos utakra tehát Baldigara előbb vagy utóbb, de valamennyi pénzt mégiscsak kapott. Ám más alkalmakkor a Kamara többször megtagadta a fizetést. Az egyik ilyen eset Baldigara 1579 első hónapjaiban tett itáliai utazása.²⁹⁶ Távolléte idejére sem ő, sem a vele tartó Christoforo Stella nem kapott zsoldot.²⁹⁷

Ha nem épp a pénzügyekkel kellett foglalkoznia, akkor az emberekkel akadtak kisebb-nagyobb összetűzései. Néhányról a források is tudósítanak. Így például 1571 novemberében a Haditanács Ruebernek is megküldte a Baldigarának szóló, az egri építkezéssel kapcsolatos utasításokat, amelyben felszólították: tartsa szemét a mesteren, hogy az a kapott parancsokat végrehajtsa.²⁹⁸ Feltehetően ugyanezért írta a Haditanács októberben Christoph Ungnad egri várkapitánynak: „érje el Baldigaránál, hogy a neki

²⁹³ „Octauio Baldigara vmb den Zerungs vncossten auf der Raiß fur den Pergstetten. In die HofCammer Herr Daudid Vngnad gibt ime Zeugnuß, das sy nit mer stillgelegen. Die vbrige verordnung steet bey den herrn.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 238. 1583. máj. 22. Másnap ahhoz kért 200 forintot, hogy Érsekújvárra utazhasson, amit a Haditanács is fontosnak ítélt. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 241. 1583. máj. 23.

²⁹⁴ „HofCammer, was dem Baldigara auf der Raiß von den Pergstätten Zu Passirn. Wider auf die HofCammer, Herr Daudid Vngnad weiss sich Zuerindern, das er ein Landgutschj gnedigt vnnd denselben taglich mit 2 f R bezallt hat. Den Maler hat er auch vnnderhallten. Was aber die eingelegt Zerunng betreffend, steet bey der herrn Limitation, die werden wissen, was etwa in der gleichen fällen sunsten brauchig ist.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 257. 1583. jún. 19.

²⁹⁵ ÖStA FHKA Prot. Bd. 360. Reg. fol. 122. 1580. máj. 5.

²⁹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 167. Reg. fol. 211. 1579. jan. 3. L. még a 289. és a 291. jegyzetet. Maggiorotti pontatlanul csak annyit jegyez meg, hogy 1580 előtt rövid itáliai utat tett. *Maggiorotti* 1936. 109. o. Pataki 1578-ra tette ezt az utat. *Pataki* 1931. 126. o.

²⁹⁷ „Die Zipsische Camer solle den Zwayen Pawmaisters Zu Erlaw, Also Octauio Baldigara vnnd CristoPhero Stella, wegen Jrer absentten an der besoldung biß auf weittren beschaidt nichts Zallen.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 352. Exp. fol. 204. 1579. jún. 23. L. még: uo. fol. 205. L. még: *Kapossy* 1956. 323. o. Elképzelhető, hogy egy másik alkalommal is erről volt szó: „HofCammer vnnd Pernauer [felső-magyarországi fizetőmester], wie es mit Octauio Baldigara vnnd Christoffen Stella bsoldungs Pesserung Zu hallten. Beschaid. In die HofCammer, dem Baldigara Kan man nit wol etwas AbsPrechen, denn er die maister Zeit, so er wartten mussten, wider seinen willen hiemit der Langsamen Abfertigung auf gellten worden, So hat er sich daneben immer dar bey dem gePeu Canischa Vyudwar, Vywar gebrauchen Lassen, das es also an seinem gueten willen nit gemanglt.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 169. Exp. fol. 276-277. 1581. aug. 5.

²⁹⁸ „Antwort An Rueber, Auf das Er die relation vber der Pau Zu Erla Vberschickht, Vnnd wierdt Jm Abschrift, Was dem Baldigara verrer Beuolchen worden, Zuegeschickht, damit Er darob sey, das solches durch Jne Baldigara, alles vleis verricht werde.” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 154. fol. 97. 1571. okt. 14.

adott parancsoknak mindenképp engedelmeskedjék”.²⁹⁹ Mindebből arra következtetek, hogy Baldigara és a Haditanács véleménye erősen különbözött Eger megerősítésének kérdésében: az állandó pénziánnyal küszködő kormányzat minden bizonnyal igyekezett visszafogni az építész törekvéseit.

1577. évi kanizsai útján Andreas Kielman kapitánnyal és a Haditanáccsal is szembekerült. Mint már korábban láttuk, eleve nem akaródzott odamennie.³⁰⁰ Ezek után nem csoda hogy már rövid idő múltán távozni akart. Ebbeli szándékát Kielman jelenthette a Haditanácsnak, mert augusztus végén ráparancsoltak Baldigarára, hogy engedély nélkül nem mehet el.³⁰¹ Ennek ellenére szeptember elején mégis otthagya Kanizsát, és a Haditanács valószínűleg számon kérte Kielmanon a mester elengedését.³⁰² A Haditanács rögtön szorgalmazni kezdte visszatérését, mégpedig erélyes hangnemben, ám jelek szerint ennek nem lett foganatja.³⁰³

Természetesen a pénzkezeléssel kapcsolatban is érték támadások. 1581 májusában egyszer már bizonygatnia kellett becsületesességét,³⁰⁴ 1586 januárjában pedig Zeleméry László adminisztrátorral támadt pénzügyi vitája, aki haszonleséssel vádolta őt a Kamara előtt.³⁰⁵

Baldigara azonban 1576-77-ben ezeknél sokkal súlyosabb ügybe (*Rechtsache*) bonyolódott Christoph Ungnaddal, amelybe, mint a két fél előljárója, Hans Rueber is belekeveredett. Bár az ügyben csak a Haditanácsnál mintegy harminc irat keletkezett, ezek egyike sem maradt fenn, az iktatókönyvek pedig hallgatnak a vita okáról.

Az ellentét 1576 tavaszán robbant ki,³⁰⁶ s ezt követően az érintettek több beadvány írtak a Haditanácsnak,³⁰⁷ ahonnan válasz leginkább csak Rueberhez érkezett.³⁰⁸ Az ügyben május végén vagy június elején történt előrelépés, midőn a Haditanács a Baldigara ellen hozott ítéletet³⁰⁹ megküldte az uralkodónak jóváhagyásra.³¹⁰ Az uralkodó

²⁹⁹ „... Er [Ugnad] Bey Octaum Baldigara, darob sey, auf das Er dem Jme gegebenen Beuelch allerdings nachgelob ...” ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 154. fol. 97. 1571. okt. 14.

³⁰⁰ L. a 281-286. jegyzeteket.

³⁰¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 165. Reg. fol. 95. 1577. aug. 27., uo. fol. 174. aug. 27.

³⁰² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 164. Exp. fol. 88. 1577. szept. 6., uo. Bd. 165. Reg. fol. 96. 1577. szept. 6.

³⁰³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 165. Reg. fol. 179. 1577. szept. 15., uo. fol. 182. szept. 30., uo. fol. 184. okt. 7.

³⁰⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 169. Exp. fol. 253. 1581. máj. 24.

³⁰⁵ „HofCammer per Zelemerj beschwär wider den Baldigara. Auf den KriegsRat wegen der eigennuzigkaiten vnd beschwerde, so disfals wider den Baldigara fürkhumen, vnd werden die Herr darinnen billiges einsehen fürZunemen haben. 25. Nouember 85. Wider auf die HofCammer Vnd will der KriegsRat den Baldigara dise beschwerden fürhalten lassen vnd dann die gebür darauf fürmemen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 179. Exp. fol. 20-21. 1586. jan. 6. L. még: Uo. Bd. 181. Exp. fol. 227. 1587. márc. 20.

³⁰⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 162. Exp. fol. 47. 1576. márc. 1., *Kapossy* 1956. 321. o.

³⁰⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 162. Exp. fol. 146. 1576. márc. 14. „Christof vngnad ... sein Rechtsachen wider den Body, Senasy, vnnnd Baldigara.” uo. fol. 47. márc. 14., uo. fol. 212. ápr. 1., uo. fol. 147. ápr. 2., uo. fol. 148. ápr. 16., uo. fol. 217. máj. 3. A bejegyzésekben szereplő másik két személy kilétét eddig nem tudtam kideríteni.

³⁰⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 163. Reg. fol. 158. 1576. ápr. 1., uo. fol. 159. ápr. 10., uo. fol. 160. máj. 4., uo. fol. 161. máj. 30.

³⁰⁹ Nem tudjuk, ki hozta az ítéletet.

³¹⁰ „Ad Jmperatorem, Das vrtl wider den Baldigara vnnnd die gepew Zu Erla betreffend.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 163. Reg. fol. 80. 1576. jún. 2. L. még: „Hof Rats guetbeduncken auf des geföldt Vrtl wider den Baldigara,

hamarosan intézkedett a végrehajtással kapcsolatban is.³¹¹ Ugyanaznap a Haditanács pedig Ruebernek és Ungnadnak írt, s ebből kiderül, hogy Baldigara „kegyelmet kapott”, noha figyelmeztették, hogy „a továbbiakban miként kellene viselkednie”.³¹² Az ügy ezzel azonban nem ért véget, mert egy hónap múltán Rueber azt jelentette, hogy Baldigarát, tekintet nélkül az uralkodói kegyre, Egerbe, eredeti – nyilván jogi – állapotába visszahelyezte.³¹³ A Haditanács azonnal megküldte az uralkodónak Rueber és Ungnad panaszait a Baldigarával kapcsolatos ítélet miatt,³¹⁴ aki azonban valószínűleg nem változtatott elhatározásán.³¹⁵ Erre abból is következtetni lehet, hogy a Rueber és Ungnad továbbra is küldték panaszleveleiket, illetve a Haditanács többször is írt nekik az ügyben.³¹⁶

Az eseményekből az okok ismerete nélkül is megállapítható, hogy valóban súlyos dologról lehetett szó, hiszen az ügy jócskán elhúzódott, s abban végül is az uralkodó döntött. Talán nem túlzás Baldigara komoly személyes megbecsülésére következtetni abból, hogy az uralkodó az ellene szóló intézkedést enyhítette, vagy el is törölte. Talán csak véletlen egybeesés, hogy Ungnad az évben hagyta ott az egri várkapitányságot.

3.5 Ottavio Baldigara, a magánember

Az elmondottakból egyértelműen látható, hogy Ottavio Baldigara jelentős szerepet töltött be a török elleni védelmi rendszerben, s építész-építői tevékenységére viszonylag sok adatot találunk. Ám ezek szinte kizárólag munkásságáról és az azzal kapcsolatos ügyekről szólnak. Születési időpontját nem ismerjük,³¹⁷ halálát is csak megközelítőleg tudjuk datálni, de bizonyosan 1588. január 14. és március 8. között hunyt el.³¹⁸ Házasságáról csak azért tudunk, mert engedélyt kellett kérnie Hans Ruebertől, hogy

das original ist der Kayserlichen Majestät vberschickht worden.” Uo. Bd. 162. Exp. fol. 225. 1576. jún. 5., uo. Bd. 163. Reg. fol. 81. 1576. jún. 8., uo. fol. 81. jún. 11.

³¹¹ „Imperatoris Resolution des vrtlß Halben Zwischen dem Vngnaden vnnd Baldigara.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 162. Exp. fol. 71. 1576. jún. 12. Ezt sürgette ugyanekkor Ungnad is: „Vngnad vmb Execution des Vrtls Contra Baldigara, Senassy vnnd Body” uo. fol. 48. jún. 12.

³¹² „An Rueber, Das man den Baldigara begnades, vnnd was man Jme weitter solle fürHalten.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 163. Reg. fol. 161. No. 79. 1576. jún. 12. „ErJnnderung an Cristoffen Vngnaden, das der Baldigara gegen ainem AbPitten begnad worden.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 163. Reg. fol. 53. No. 80. 1576. jún.

³¹³ „Rueber, das Er den Baldigara vnangesehen der Khayserlichen Majestät begnadung, geen Erla Ad Integrum Restituirm. Jtem was der Vngnad derwogen Excipiert, ist der Khayserlichen Majestät in original Eingeschlossen worden.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 162. Exp. fol. 150. 1576. júl. 17.

³¹⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 163. Reg. fol. 84. 1576. júl. 18., uo. fol. 84. júl. 20., uo. fol. 162. júl. 18., uo. fol. 54. júl. 18.

³¹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 162. Exp. fol. 74. 1576. aug. 8.

³¹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 162. Exp. fol. 48. 1576. aug. 8., uo. fol. 151. 1576. aug. 25., uo. Bd. 163. Reg. fol. 163. 1576. aug. 8., uo. fol. 54. 1576. aug. 8.

³¹⁷ Ottavio Baldigara neve, mai tudásunk szerint, 1563 februárjában jelent meg először az iratokban, midőn apja zsoldjáért folyamodott. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 142. Exp. fol. 140. 1563. febr. 7.

³¹⁸ Podewils hivatkozik Baldigara végrendeletére, amely a bécsi Stadt- und Landesarchivban található (eddig technikai okok miatt enm tudtam megszerezni, de szándékomban áll a későbbiekben publikálni). A végrendelet jan. 14-én kelt, és márc. 8-án hozták nyilvánosságra. Podewils 1992. 164. o. Baldigara utolsó említése a forrásokban: „An Friderichen von Chierotin, per bericht wegen weilandt octauian Baldigara vorbehaltenen Plaz Zu Vywar.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 182. Exp. fol. 265. 1588. szept. 2.

esküvőjére elutazzon.³¹⁹ Gyermekai létezését csupán Nogarolnak Ernő főherceghez, Baldigara váradi útja ügyében írt levele egy elejtett megjegyzése bizonyítja.³²⁰ Ottavio Baldigaráról, az emberről, eddig csupán egyetlen rövid leírást ismerünk. Ebben az erdélyi tanácsurak dicsérték 1584. évi váradi tartózkodása idején végzett munkáját Báthori István lengyel királynak és erdélyi fejedelemnek, majd hozzátették: „Ezt ez Baldigarath igen dychiri kapitan wramis [Ghyczy János], es mults nominibus commendallia. Egy az hogy twdos, másik hogy yambor es emberseges ember. Magyar nielwethis erth, zabadon conferralhat eö magais wele, kit mikor pro necessitate loci et temporis az eö dolgat ott az fundalásban [ti. Váradon] elwegezy, megh tekintwen hogy felseged kerte yde, es aztis az ky bochatta [ti. Rudolf császár], wgy contentalywk, pro facultate nostra, hogy mind the felsegednek, mind wrwnknak ew Nagysaganak yo hire es dycherety lehessen erette, tykolywkis a mennyire lehet, hogy ne erchie az Theörek honneth yewth.”³²¹

Ezen túlmenően csak közvetetten, a fennmaradt források elejtett megjegyzéseiből következtethetünk arra, hogy milyen ember volt valójában. Visszautalok itt korábban tárgyalt jelentéseire. Az 1578-ban Egerből írt feljegyzésénél emberismeretét emeltem ki, minthogy pontosan tudta, hogyan kell bánnia a kőműves mesterekkel. Egy teljesen más arcát véltem felfedezni az 1583-ban Érsekújváron Megliorini elképzeléseire adott válaszában. Az iratból a szakember fennsőbbisége és lekezelő gúny árad. Ugyanebből a jelentésből meggyőződhetünk lelkiismeretességéről is, minthogy csak azután akart nekifogni a munkának, miután azt részletesen és pontosan megbeszélték, s ő maga is megértette és elfogadta a terveket.

A személyes jellegű információk nagyobb része anyagi vonatkozású, a vagyonával kapcsolatos ügyekről szól. Egy 1570 márciusából származó híradásból tudjuk, hogy Tokajban saját házzal rendelkezett.³²² Hogy valójában hol lakott, arra csak egy nagyon homályos utalást találtam: egy 1583-ban írt jelentésében megjegyezte, az érsekújvári építkezések költségvetése nincs nála, mert azt más dolgaival együtt Bécsben hagyta.³²³ 1571-ben és 1572-ben feltehetően már egyszer megpróbálkozott a birtokszerzéssel,³²⁴ 1574-ben viszont Eger mellett örökölt meg egy birtokot (hogy kitől, azt nem tudjuk), és arra egy malmot szándékozott építeni.³²⁵ Az ehhez szükséges engedélyt, többszöri

³¹⁹ „An Rueber des Baldigara erlaubnus Zw seiner Hochzeit betreffend.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 157. Reg. fol. 16. 1573. ápr. 8. Maggiorotti szerint Itáliában zajlott az esemény. *Maggiorotti* 1936. 109. o. Erre sem kapott sok időt, mivel felsőbb parancsra már júniusban újból szolgálatba kellett lépnie. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 157. Reg. fol. 27. 1573. jún. 1.

³²⁰ „... Jch hette wol verstanden, das Jr Majestät vnd Euer Fürstliche Durchlout Jme Baldigara sich dahin Zu presentiern gnedigist auferlegt haben, Jch müesste aber glauben, weills bißher noch nicht beschehen wäre, das Jne daran, oder aigne schwachait oder sonsten Haußkhreüz, weil Er weib vnd Kinder hette, verhindert möchten haben, ...” ÖStA KA AFA 1584/6/6.

³²¹ *Veress* 1948. 179-180. o. Válaszában Báthori is elismerőleg nyilatkozott Baldigaráról. Uo. 192-193. o.

³²² MOL MKA Szepesi Kamarai Levéltár, Szepesi Kamara Regisztratúrája, E 254 Repraesentationes, informationes et instantiae, 3. cs. 1570. márc. No. 13. fol. 127. 1570. márc. 1., uo. No. 19. fol. 135. 1570 márc.

³²³ ÖStA KA HKR Akt. 1583 September No. 82. Exp. fol. 7.

³²⁴ *Kapossy* 1956. 194. o., ÖStA FHKA Prot. Bd. 300. Exp.föl. 484. 1572 szept.

³²⁵ ÖStA FHKA Prot. Bd. 309. Exp. fol. 409. 1574 aug.

kérelem után, 1575 februárjában kapta meg.³²⁶ A birtokkal azonban valami nem volt rendben, mert 1578 októberében vizsgálóbiztosok tanúkihallgatásokat folytattak azzal kapcsolatban.³²⁷ Lehetséges, hogy már akkor is a káptalannal került szembe, mert a Haditanács 1580 januárjában utasította Ruebert, hogy azzal szemben a mester Eger melletti malmára vonatkozó jogait védje meg.³²⁸ A malmot megtartotta akkor is, amikor már Érsekújváron dolgozott, mivel 1582 szeptemberében biztosítólevelet kért rá. A Haditanács ismét Ruebert és Hans Bartholomäus Kolonitsch korábbi egri várkapitányt bízta meg Baldigara érdekeinek védelmével.³²⁹ A malom körüli problémák továbbra sem oldódtak meg, mert 1584 júliusában újból a Haditanácshoz fordult, s most Christoph Ungnadot utasították Baldigara támogatására.³³⁰ 1587 áprilisában feltehetően egy újabb malmot akart építeni Egerben, s ahhoz kérte az uralkodó engedélyét.³³¹

Baldigara az építőmesteri fizetést nem csak a malomból, hanem a marhakereskedelemből nyert jövedelemmel is igyekezett kiegészíteni. 1579 októberében ugyanis azért folyamodott, hogy zsoldhátralékának fejében engedélyezzék 200 marha illetékmentes áthajtását a magyaróvári harmincadvámon, amihez a Kamara hozzá is járult.³³²

Baldigara munkatársai érdekeit is képviselni próbálta. Erről tanúskodik az a két bejegyzés, melyek szerint Christoforo Stella és Bartolamio di Ponto ügyében írt a Haditanácsnak. Stelláról kiderül, hogy Baldigara unokatestvére (*Vetter*) volt, akit magával akart vinni Egerbe.³³³ Baldigara a későbbiekben is segítette rokona pályafutását. Midőn 1577 áprilisának végén a Haditanács Kanizsa építkezéseinek megszemlélésére küldte ki,³³⁴ elutazása előtt Christof Stellát javasolta helyettesül Egerbe.³³⁵ Másfél év múltán, az 1578 decemberében a Haditanács számára készített jelentésében még egy építőmestert kért maga mellé, minthogy egyedül nem győzte a szerteágazó feladatok

³²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 158. Exp. fol. 146. 1574. aug. 7., ÖStA FHKA Prot. Bd. 313. Exp. fol. 4. 1575. jan. A malom építését engedélyező iratot l.: Uo. HKA Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 398. (1574-1575) fol. 218. 1575. febr. 21.

³²⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 166. Exp. fol. 98. 1578. okt. 23.

³²⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 168. Reg. fol. 221. 1580. jan. 27.

³²⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 171. Exp. fol. 278. 1582. szept. 2., uo. Bd. 172. Reg. fol. 239. 1582. szept. 3.

³³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 175. Exp. fol. 266. 1584. júl. 5., uo. Bd. 176. Reg. fol. 239. 1584. júl. 5.

³³¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 180. Reg. fol. 3. 1587. ápr. 29., uo. Bd. 181. Exp. fol. 237. 1587. ápr. 29.

³³² „Octaui Baldigara Suppliciem vmb beuelch an ober dreissiger Zu Hungerischen Altenburg, Jme 200 ochsen, in abschlag Seiner schuldt, abtreiben Zulassen.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 348. Exp. fol. 377. 1579. okt. 2. „Hanß Khler Solle Octauien Baltigara, alsPaldt Seines verdiennens 200 Ochsen, ohne bezallung, durch treiben lassen.” Uo. Bd. 352. Exp. fol. 320. 1579. okt. 2. A fennmaradt engedélyező iratot l.: ÖStA FHKA HKA Gedenkbücher, Ungarische Reihe, Bd. 397. (1573-1582) fol. 316. 1579. okt. 2.

³³³ „Waldigara per Cristof Stella – Jn die HofCamer, vnnd dieweill der Supplicandt schier ist nach Erla verraisten würdet, so ware guet, seinen Vettern an desselben verdiennen souil mit hinein Zuuerordnen. Das sich derselb bei seinem diennst auch wolte erachten.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. fol. 140. 1572. nov. 8. „Octaui Baldigara per Maister Bartholome de Ponto erlaubnus.” Uo. fol. 145. 1572. nov. 25. Ponto ügye 1573 júliusában még egyszer előkerült. Uo. Bd. 157. Reg. fol. 230. 1573. júl. 8.

³³⁴ L. a 281-285. jegyzetet.

³³⁵ „Octauius Baldigara sagt, Stella khönne das gebew Erla woll verrichten.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 164. Exp. fol. 154. 1577. júl. 3.

ellátását. Nyilvánvalóan szerepe volt abban, hogy éppen Stellát rendelték mellé.³³⁶ Stella végül felső-magyarországi főépítész lett, s Eger 1596. évi ostrománál esett el.

4. Ottavio Baldigara családja

Ottavio Baldigara életének és tevékenységének bemutatása nem lehet teljes családtagjai megismerése nélkül, noha a családi kötelékek érzelmi vonatkozásairól a forrásokban egy szót sem találunk. Annyi bizonyos, hogy mindannyian a Habsburgok szolgálatában álltak, s többen közülük, Ottavióhoz hasonlóan, a várépítészet területén jeleskedtek.

A *Baldigara* családnév alatt a források, eddigi ismereteim szerint, kilenc személyt említenek: *Balthasart*, *Caspart*, *Cesarót*, *Giuliót*, *Marco Antoniót* (olykor csak a két keresztnév valamelyikén), *Baldigarát*, *Stefant*, egy további *lánytestvért* és végül *Ursulát*.³³⁷ Maggiorotti csak az itt következő ötöt ismerte közülük, s azt állította, hogy a felsoroltak közül Caspar, Cesaro, Giulio, Marco Antonio és Ottavio testvérek voltak.³³⁸ A rendelkezésre álló adatok alapján ugyan nem minden rokoni viszony állapítható meg egyértelműen, de van néhány biztosnak tekinthető kapcsolat is. Így Maggiorotti véleményével szemben egyértelműnek látszik, hogy Caspar volt a családfő, részben, mert az ő neve bukkan fel legkorábban (1548), részben, mert fiainak egy kérelme is erre utal.³³⁹ Ugyanezen bejegyzésben Ottaviót, Giuliót és Marcót „Baldigara fivérek”-ként (*Baldigarien gebruedern*) említik.³⁴⁰ Cesaro esetében csak egyetlen támpont van: 1557-ben Giulióval együtt folyamodnak zsoldjukért, jóllehet itt nincs szó a köztük levő esetleges rokoni viszonyról.³⁴¹ Talán Cesaro volt a negyedik testvér, vagy, mint Maggiorotti állítja, a három Baldigara-fívér unokatestvére lehetett,³⁴² 1564 után azonban eltűnik a szemünk elől. Lánytestvértükre mindössze egy, elég homályos utalást

³³⁶ ÖStA FHK Prot. Bd. 352. Exp. fol. 204. 1579. jún. 23.

³³⁷ A *Memoires*, 28/1334.-ben levő anyagban szerepel még *Benedict* neve is. A kérdéses forráshelyen a következő olvasható: „... *bedencken dem Baldigara ...*!!! ÖStA KA HKR Prot. Bd. 148. Reg. 34. fol. 1567 jún.

³³⁸ *Maggiorotti* 1936. 108. o.

³³⁹ „Khriegszalmeister soll mit Octauiano, Julius vnnd Marcusen, den Baldigarien gebruedern, Jres Vatterm verdiennen halben ordenlich abraiten, auch den ausstannndt, sambt noch 200 f. gnaden gelt, auf ainmall bezallen.” ÖStA FHK Prot. Bd. 298. Reg. fol. 127. 1571. máj. 5. „Vizdomb vnnder der Enns solle weilennndt Casparm Baldigara ausstendige Prouision seinen nachlassnen Sunen Bezallen.” Uo. A két bejegyzés közvetlenül egymás mellett olvasható, és ezért egyértelműen utal a rokoni kapcsolatra. Katharina Podewils disszertációjában ugyanezek egy másik forrására hivatkozik: ÖStA FHK HKA Gedenkbücher Hoffinanz und Niederösterreich, Bd. 115. (1571) fol. 189., 192. 1571. máj. 5. *Podewils* 1992. 161. o. Sajnos Podewils is kritikátlanul átvette Maggiorotti adatait.

³⁴⁰ L. a 339. jegyzetet. L. még: „An die HofCamerräth, Die Waldigara gebrüder Betreffend.” A kötet névmutatója szerint a bejegyzés Giulióra és Baldigarára vonatkozik. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 154. Reg. fol. 33. 1571. ápr. 25. „Marx Anthoni Baldigara, vmb des Plaz Zu Vywar, so sein brueder Octauio Baldigara gehabt sein, andtwordtung.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 184. Exp. fol. 245. 1589. febr. 26. L. még: uo. Bd. 185. Reg. 246. fol. 1589. febr. 27. „Caspar Waldigara bitt seinen son Julio, so Zu Zathmar ist, anhaimbs Zuerlauben.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 147. Exp. fol. 178. 1568. nov. 14.

³⁴¹ „Cesar vnnd Julio Boldigar Bitten vmb bezallung Jrer Besoldung.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 139. Exp. fol. 95. 1557. nov. L. még: ÖStA FHK Prot. Bd. 228. Reg. fol. 218. 1557. nov. 23.

³⁴² *Maggiorotti* 1936. 363. o.

találunk.³⁴³ Balthasar kilétére a kevés adatból nehéz következtetni, ám véleményem szerint az a tény, hogy időben Caspar után, de annak fiai előtt, ráadásul Casparhoz hasonlóan a bécsi Arzenál hajóépítőjeként szerepel, arra enged következtetni, hogy talán Caspar testvéréről, öccséről van szó. Nem lehetett valami hasznos munkaerő, mert egy jelentésben a biztosok panaszkodtak lustasága és a hajók elrontása miatt.³⁴⁴ Stefan létezéséről csupán egy semmitmondó bejegyzés tanúskodik, így személyét egyelőre teljes homály fedi.³⁴⁵ Marco Antoniőről legfontosabb ismeretünk mindössze annyi, hogy 1589-ben bátyja, a korábban elhunyt Ottavio érsekújvári építőmesteri állására pályázott.³⁴⁶ Ursula Caspar felesége volt, akit leginkább férje halála utáni kérelmeiből ismerünk, amelyeket az Udvari Kamarához intézett nyugdíja ügyében.³⁴⁷

A Baldigara család „feje” tehát minden bizonnyal *Caspar* lehetett, aki elsőként jelent meg a forrásokban. 1548-ban egy folyamodványban – melyben szolgálata elvesztését panaszolta és állami támogatást kért maga és gyermekei számára – már arról írt, hogy hosszú ideje hűségesen szolgálta az uralkodót a hajóépítésben.³⁴⁸ Röviddel e kérelem után vissza (?) is vették az Arzenálba (*Arschonal* vagy *Arschional*).³⁴⁹ Ezután csak 1554 márciusában hallunk róla, amikor zsoldhátralékának kifizetését rendelték el, és a hajóépítéssel kapcsolatban kapott utasításokat.³⁵⁰ A család állítólagos származási helye, Trieszt városa, a forrásokban először 1554 májusában kapcsolódik Caspar nevéhez,³⁵¹ amikor felszólítják bécsi Kamarát, hogy a Caspar által Triesztben épített hajók költségeiről számoljanak be.³⁵² 1556 júliusában kérelmezte, hogy utasítsák a trieszti pénztárat fizetése rendszeres folyósítására.³⁵³ Hogy nem volt „elveszett ember”, azt egy 1556 augusztusában a Kamarához intézett kérelme igazolja, amelyben malom-

³⁴³ L. a 361. jegyzetet.

³⁴⁴ ÖStA FHKA Prot. Bd. 223. Exp. fol. 71. és 75. 1554 ápr.

³⁴⁵ ÖStA FHKA Prot. Bd. 223. Exp. fol. 91. 1554 máj.

³⁴⁶ L. a 340. jegyzetet. Maggiorotti is csak ennyit tud róla. *Maggiorotti* 1936. 109. o.

³⁴⁷ ÖStA FHKA Prot. Bd. 287. Exp. fol. 12. 1570 jan., uo. Bd. 289. Reg. fol. 6. 1570. jan. 9.

³⁴⁸ „Caspar Baldigara Suppliciert vnd zaigt an, Er habe der Kuniglichen Majestät Lannge Zeit vnd Jar mit machung der Wolhoschem Schif troulichem gediennt, Vnd habe in der Kayserlichen vnd Kuniglichen Majestät Kriegßdiennt Verloren, Pit Jme Zu sein vnnd seiner Kinder statlichem vnderhaltung. Ain Jerliche Prouision Zuuerschreiben, ist der Niederösterreichische Camer Vndehrn bericht Zuegestelt.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 199. Exp. fol. 54. 1548 okt.

³⁴⁹ „Caspam Baldigara ist auf sein Suppliciem Vnder Niederösterreichischen Camer bericht, auch her Niclaß vom Thurn vnd der Burignola schriftlich anzaigen, bewilligt, Jne Zu ainem Maister vnd machung der Welchischen Schif anzunem, Vnd ist der Camer beuolhen, bey dem obristen Herrn Alonso de Contreraß [az Arzenál kapitánya] Verordnung Zuthun, damit Er mit der besoldung Jm Arsonal, Wie ander, vnderhalten Vnd geprauchet werde.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 199. Exp. fol. 69. 1548 okt. Munkáját 1549-ben is szükségesnek ítélték. ÖStA FHKA Prot. Bd. 201. Exp. fol. 115. 1549 jún.

³⁵⁰ ÖStA FHKA Prot. Bd. 212. Reg. fol. 36. 1554. márc. 30., uo. fol. 52. 1554. máj. 2.

³⁵¹ A *Memoires* 28/1334. szerzője szerint erre utal, hogy Ottavio és Cesaro írásmódja a Trieszt környékén még ma is beszélt olasz dialektusra hasonlít. Balogh Jolán velencei illetőségűnek mondja Ottavio Baldigarát, mégpedig Hieronimo Lippomano velencei követ 1583. dec. 13-án Prágában kelt levele alapján. *Balogh* 1982. I. 46. o., II. 90. o. Ezt állította már Maggiorotti is. *Maggiorotti* 1936. 108., ill. 239. o.

³⁵² L. a 350. jegyzetet.

³⁵³ ÖStA FHKA Prot. Bd. 224. Exp. fol. 170. 1556 júl. Ugyanakkor az Udvari Kamarát is utasították Caspar bérének rendszeres fizetésére. Uo. Bd. 221. Reg. fol. 118. 1556. júl. 31.

monopóliumot kért magának Triesztben.³⁵⁴ Ezt valószínűleg nem kapta meg, viszont szeptemberben utasították Juan de Scobedót, a bécsi Arzenál helyettes kapitányát, hogy Caspart, mivel „hasznos az Arzenálban”, alkalmazza.³⁵⁵ Élelmessége mellett Caspar ambiciózus ember lehetett, mert már októberben azért folyamodott az uralkodóhoz, hogy az Arzenálban *protoként* alkalmazzák.³⁵⁶ Scobedo azonban ellenezte Caspar tervezett kinevezését.³⁵⁷ Ugyanakkor a még trieszti szolgálata idején elmaradt hátralékos zsoldjának – egy évre 146 rajnai forint – kifizetéséről is intézkedés történt.³⁵⁸

Az elutasítás ellenére valamikor 1558 szeptembere előtt hajómesterré (*Schiffmeister*) nevezték ki és zsoldját havi 29 forintban állapították meg, ami már meglehetősen jó fizetésnek tekinthető. Ebbéli minőségében egy nagy hajót épített, amiért további 90 forint 36 krajcárt kapott.³⁵⁹

Scobedo és Baldigara között lehetett valamilyen ellentét, vagy ellenszenv, mert 1559 júniusában a Kamara felelősségre vonta Scobedót, hogy az Arzenál személyzete között nem említi Caspart és embereit, és egyben felszólította, hogy ne bocsásson el senkit a szolgálatából.³⁶⁰ Ez a megjegyzés egyben arra is utal, hogy Casparnak komoly támogatója lehetett bizonyos felsőbb körökben. Ugyanakkor anyagi természetű kéréseit többször is megtagadták.³⁶¹ Pénzügyi nehézségei valószínűleg nem a munka hiányából eredtek, mivel 1561-62-ben többször is járt Friaulban, hogy fát válasszon két készülő galeonhoz.³⁶²

Ezután csak 1568 márciusában hallunk Casparról, amikor neki és fiának valamilyen problémája támadhatott az Arzenál kapitányával, mert Bécsből engedelmességre utasították őket.³⁶³ Majd pedig jelentette, hogy az Arzenálban a hajómesterekkel milyen őrzési rendet állapítottak meg.³⁶⁴ Az a tény, hogy ő tett jelentést, arra utal, hogy esetleg a

³⁵⁴ „Caspar Baldigar Suppliciert, Nachdem Zu Triest grosser mangl an Mullen erbeut, Er sich daselbst so kunstliche Mullen entzurichten, das Jme dieselben in 20 Jam niemandt noch machen solle, ...” ÖStA FHKA Prot. Bd. 224. Exp. fol. 177. 1556 aug.

³⁵⁵ ÖStA FHKA Prot. Bd. 224. Exp. fol. 219. 1556 szept.

³⁵⁶ A fennmaradt iratban a következőt olvashatjuk: „Quoniam maiestas Vestra salarium atque provisionem, quam mihi tergesti [Trieszt], gratiose concesserat, Nunc per Maiestatem Vestram Vicedominum huius civitatis persolvendam commisit, ad hoc ut Maiestati Vestrae in arsenali hic Vienna inserviam. Proinde Supplicio Maiestatem Vestram, ut eadem non dedignetur mihi gradum aliquem gratiose concedere, videlicet perfecti magistrum, quem Italico sermone protum appellant, quod si acciderit Maestati Vestrae novam trirremem aut alterius generis navigium facere, visa opera mea poterit iudicare me talle gradum mereri.” ÖStA KA AFA 1557/11/ad 3. okt. 27. A tisztség, latin megnevezéséből – *perfectus magistrum* – következett, a hajóépítő mesterek előjárójáé lehetett. A *proto* név is minden bizonnyal a görög *πρωτοσ*, „első” szóból származik. L. még: ÖStA FHKA Prot. Bd. 224. Exp. fol. 228. 1556 okt. Miként az a Caspar kérelmének hátuljára írt néhány sorból kiderül, a Haditanács a folyamodványt eljuttatta Juan de Scobedónak azzal a kérdéssel, hogy szerinte Caspar Baldigara alkalmas-e a *proto* helyére. ÖStA KA AFA 1557/11/ad 3.

³⁵⁷ ÖStA KA AFA 1557/11/ad 3 sine dato (valamikor okt. 27. és nov. 17. között).

³⁵⁸ ÖStA FHKA Prot. Bd. 221. Reg. fol. 161. 1556. okt. 10.

³⁵⁹ ÖStA HHStA Hung. Fasc. 79. Konv. 2. 1558 Juli-Dez. u. sine dato. fol. 68-71. Ausgab auf die Zeugheuser vnd Arsonnal vom 19 September des 58. Zu enndt des 16 January diz 59. Jars.

³⁶⁰ ÖStA FHKA Prot. Bd. 236. Reg. fol. 89. 1559 jún.

³⁶¹ ÖStA FHKA Prot. Bd. 238. Exp. fol. 31. 1559 okt., uo. Bd. 244. Exp. fol. 24. 1560 jan.

³⁶² ÖStA FHKA Prot. Bd. 252. Reg. fol. 55. 1561. jan. 11., uo. Bd. 251. Exp. fol. 54. 1562 jan., uo. fol. 88. ápr.

³⁶³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 148. Reg. fol. 111. 1568. márc. 10.

³⁶⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 147. Exp. fol. 95. 1568. márc. 14.

hajómesterek vezetője lehetett, vagy talán megkapta a korábban kérelmezett *proto* állását. Mindezen adatok szerint valószínűleg 1562-68 között is az Arzenálban dolgozott. Ekkor azonban anyagi helyzete már nem lehetett túl jó, mert könyörgött, hogy legalább hátraléka felét fizessék ki neki,³⁶⁵ mire 1568 novemberében folyósítottak is neki 100 forintot.³⁶⁶ 1569-ben újból kérelmeznie kellett fizetését, s egyben mintegy javasolta, hogy azt a sójövedelmekből egyenlítsék ki. Ezt az Udvari Kamara támogatólag továbbküldte az Alsó-Ausztriai Kamarának, hozzátéve, hogy „mivel a kérelmező szegény, és régi szolgál, ezért ők [ti. az Alsó-Ausztriai Kamara] intézkedjenek, hogy az említett kérelmező panaszmentes legyen”.³⁶⁷ Ezután már csak Caspar haláláról értesülünk, ami valamikor 1570 januárja előtt következett be.³⁶⁸ Jellemző, hogy Haditanács csak a következő év májusában adott utasítást, hogy az elhunyt fiainak, feltehetően azok többszöri kérelmére, apjuk hátralékos zsoldját fizessék ki.³⁶⁹

Jelen pillanatban Ottavio mellett *Cesaro* az egyetlen, akinek várépítészeti tevékenységéről nagyobb iratanyaggal rendelkezünk, amellyel részletesebben is foglalkozni kell.

Cesaro, mint említettem, Giulióval együtt hallatott magáról 1557 novemberében, midőn zsoldjuk kifizetését kérték.³⁷⁰ 1563 elején, úgy tűnik, Cesaro megpróbálta „megfújni” kollégáját, Paolo Mirandolát³⁷¹ a bécsi Arzenálban. Az ügy jelentőségét mutatja, hogy az uralkodó jelentést kért róla.³⁷² Cesaro mesterkedését siker koronázta, mert március 30-án elfogadták jelentkezését.³⁷³ Az eset kapcsán azonban felmerül a kérdés, hogy a két várépítő milyen elfoglaltságot találhatott az Arzenálban (bár a korabeli mesterek közismerten több „szakmához” is értettek). Mirandola ugyanis az előző évben még Gyulán tevékenykedett.³⁷⁴ Az ügy folytatása, hogy egy évvel később,

³⁶⁵ ÖStA FHKA Prot. Bd. 277. Exp. fol. 421. 1568 aug.

³⁶⁶ ÖStA FHKA Prot. Bd. 278. Exp. fol. 551. 1568 nov.

³⁶⁷ „Caspar Waldigar Supplication, Jme sein besoldung aus dem Salz Ambt alhie Zubezallen verordnen. Ist der Niederösterreichischen Camer mit anZaigung, dieweil die SupPLICant Arm vnd ain Alter diener, das Sy demnach die verordnung thuen, damit gedachter SupPLICant vnclaghafft gehaldten werde, Zuegesteldt werde. (Más kézzel melléírva:) Auf der Niederösterreichischen Camer bricht ist, dem Waldigara 4 Monat soldt In Abschlag bei dem KhriegsZallamt verordnt, ...” ÖStA FHKA Prot. Bd. 282. Exp. fol. 230. 1569 ápr.

³⁶⁸ Felesége nyugdíjkérelmét l.: ÖStA FHKA Prot. Bd. 287. Exp. fol. 12. 1570. jan., uo. Bd. 289. Reg. fol. 6. 1570. jan. 9.

³⁶⁹ „Decret aus dem Kriegs Rath auf July, Octauy vnnnd Marxen, der Baldigara gebrueder supplicim, Jres Vattern seligen ausstendigen besoldung vnnnd bewilligten gnad vnnnd ergäzligkhait, der 200 f seine diennst ergözlighkait halben, ist dem KriegsZalmaister eingeschlossen worden.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 295. Exp. fol. 146. 1571 máj. L. még: uo. Bd. 298. Reg. fol. 127. 1571. máj. 5.

³⁷⁰ L. a 341. sz. jegyzetet. L. még: ÖStA FHKA Prot. Bd. 228. Reg. fol. 218. 1557. nov. 23.

³⁷¹ L. személyére: *Pataki* 1931. 117. o., ill. *uő.* 1934. 22. o.

³⁷² „Römische Kayserliche Majestät Eruordern bericht Von wegen Cesar Baldigara Suppliciern vmb dess Mirandula Plaz.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 142. Exp. fol. 136. 1563. jan. 27. „Römische Kayserliche Majestät schreiben, ob Cesar Waldigar an Paulj Mirandulj stat ins Arsonal alhie genumen möcht werden, ist in KriegsRat geben.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 251. Exp. fol. 245. 1563 márc.

³⁷³ „Schreiben des Caesarj Baldigara anstatt deß Paulj Mirandula angenommen, vnd Jme Monatlich 9 f verordert werden solle. ...” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 142. Exp. fol. 155. 1563. márc. 30. „An Mathiasen Camerer, das er Caesarem Waldigar, so an Paulj Mirandulj stat in das Arschional alhie genumen, Monatlich 10 f. besoldung rauhe.” Uo. Bd. 252. Reg. fol. 272. 1563. ápr. 5.

³⁷⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 142. Exp. fol. 65. 1562. márc. 12. L. még: *Veress* 1938. 356. o.

1564. március 28-án Cesarót rendelték Gyulára az – éppen Mirandola által megtervezett és megkezdett – építkezés rendbetétele végett.³⁷⁵ Nagyon valószínű azonban, hogy nem ment oda, mivel rövidesen, 1564. április 18-án, Zay Ferenc kassai kapitány³⁷⁶ parancsot kapott, hogy segítsen Cesarónak Kassáról Szatmárra eljutni,³⁷⁷ s Balassa Menyhértnek is utasítást küldtek, hogy Cesaróval együtt mit kell Szatmárban elvégezniük.³⁷⁸ Ez pedig kiderül Cesaro 1564. június 7-i keltezésű, a Haditanácshoz írott, fennmaradt, páratlanul érdekes jelentéséből, amiben részletesen bemutatta Szatmár közvetlen földrajzi környezetét és ismertette a leendő erődítmény felépítése általa elképzelhetőnek tartott három variációját (Forrásközlés I.).³⁷⁹ Nem véletlen tehát, hogy júliusban már mint *Pawmaister Zu Zathmar* szerepelt,³⁸⁰ augusztusban pedig a vár lehetséges alaprajzait küldte el és mindkét esetben utasítást kért az építkezéshez.³⁸¹

Cesaróról ezután nincs további információnk. Halálával kapcsolatban felmerül annak lehetősége, hogy ott volt Szatmárban, midőn somlyai Báthori István váradi kapitány³⁸² csapatai 1564. szeptember 3-án bevették a várat és az őrség nagy részét levágták és elképzelhető, hogy ő is a vérengzés áldozata lett.

A szatmári vár fontos szerepet játszott az Erdély felől Felső-Magyarországra irányuló támadások kivédésében.³⁸³ Bizonyosan nem véletlen az időbeli egybeesés, hogy midőn 1564 nyarán kiújultak a harcok a frissen trónra lépett Miksa és János Zsigmond között, ugyanakkor keletkeztek Cesarónak a szatmári vár újjáépítésére vonatkozó tervei is.³⁸⁴ Az események igazolták a megerősítés szükségességét: mint említettem, szeptember 3-án Báthori István váradi kapitány csapatai elfoglalták Szatmárt. Az erdélyi sikerekre válaszul a következő év januárjában Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány támadást indított az erdélyi kézen levő erősségek ellen, s február 11-én Tokajt, majd pár nap múlva Szerencset foglalta el. Ezután indult meg Szatmár ellen. Báthori azonban, a kedvezőtlen körülmények hatására, nem vállalta a harcot. Schwendi csapatainak közeledtére a várat felgyújtatta és elvonult. Ezt követően került sor az új erősség megépítésére, 1569-73 között, amely munka minden bizonnyal Giulio vezetésével és, mint láttuk, Ottavio ellenőrzése mellett zajlott.³⁸⁵

³⁷⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 143. Reg. fol. 33. 1564. márc. 28. Gyula várának korabeli építkezéseire l.: *Csorba* 1985. 96. o. skk.

³⁷⁶ 1560-65 között felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány, s mint ilyen, egyben kassai kapitány is. *Pálffy* 1997. 272. o.

³⁷⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 143. Reg. fol. 44. 1564. ápr. 18.

³⁷⁸ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 143. Reg. fol. 44. 1564. ápr. 18. Ugyanezen a napon ő maga zsoldja ügyében ír a Haditanácsnak. Uo. Bd. 144. Exp. fol. 25. 1564. ápr. 18.

³⁷⁹ ÖStA KA AFA 1564/6/1.

³⁸⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 143. Reg. fol. 76. 1564. júl. 4.

³⁸¹ „Der Pawmaister Zu Zathmar, Caesar Baldigara vber schickht drey Modell vber Zathmar vnnd begert bschaidt, welchen Er nach Pawen solle.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 144. Exp. fol. 59. 1564. aug. 2. A három alaprajz ma a júl. 7-i, első jelentés mellett található. ÖStA KA AFA 1564/6/1.

³⁸² És egyben váradi végvidéki főkapitány (erdélyi fennhatóság alatt). *Pálffy* 1997. 286. o.

³⁸³ *Pálffy* 1996. 198-199. o.

³⁸⁴ A fennmaradt irat június 7-i keltezésű, rajzai pedig augusztusban kerültek Bécsbe. ÖStA KA AFA 1564/6/1., uo. HKR Prot. Bd. 144. Exp. fol. 59. 1564. aug. 2.

³⁸⁵ *Csorba* 1980. 57-63. o.; *Balogh* 1982/1. 42. o.

Cesarónak a szatmári vár újjáépítésére vonatkozó tervei tehát még az előtt készültek, hogy Báthori bevette Szatmárt. Cesaro több szempontból vizsgálta a terület földrajzi lehetőségeit. Azt javasolta, hogy az erősség mindenképpen azon a ponton álljon, ahol a Szamos vize kettéválik, hogy körülfolyja a szigetet. Ha ugyanis az ellenség ezen a ponton a vizet gáttal elzárja, ezzel a legfőbb külső védelmétől fosztja meg a várat. Hozzátette, hogy az a sziget legkiemelkedőbb pontja, s talaja is megfelelő. A váltakozó vízjárás miatt felvetette, hogy szabályozzák a folyó két ágát, bár tisztában volt annak hatalmas költségeivel. Cesaro három különböző tervet készített, amelyek mindegyike olaszbástyás erődítményt ábrázol. Ezeket a Haditanácsnak és az uralkodónak szándékozott elküldeni, hogy kiválasszák a megfelelőt. Közülük az első szerint a városfal a sziget nagyobb részét körülzárta volna, s azon belül, annak a Szamos beömlésénél levő sarkában külön vár épült volna. Ám, mint írta, a sziget nagy mérete (kerületét 2600 lépésben³⁸⁶ adta meg) miatt a tüzérség így nem tudna minden pontot kellően fedezni. Ennek ellenére továbbra is ebből a tervből indult ki. Szerinte először a várat kellene megépíteni, s utána a városfalat. Az egész erődítményt földből és fából akarta elkészíteni, mégpedig a palánk egyszerűbb változatával, két karósr közé döngölt földből.³⁸⁷ Cesaro második terve szerint csak egy, a várost övező fal készült volna kilenc bástyával (2. sz. rajz), míg a harmadik egy szabályos ötszögű, fülesbástyás erősséget ábrázol (3. sz. rajz). Végül ez valósult meg.³⁸⁸

Cesaro tervének megvalósítása minden jel szerint *Giulióra* hárult. A Haditanács ugyanis 1566 januárjában utasította Lazarus von Schwendit, hogy küldje Giuliót Szatmárba építőmesternek.³⁸⁹ Elképzelhető, hogy a rokoni (testvéri?) kapcsolat okán jelölték ki Giuliót e feladatra. Ugyancsak 1566 januárjában intézkedtek havi 15 forintos zsoldjéről is, amit már előző év december 15-től folyósítottak neki.³⁹⁰ Ez arra utalhat, hogy már akkor kinevezték Szatmár építőmesterének, s talán az ezt megelőző hónapokra datálható Cesaro feltételezett halálának időpontja is, amennyiben nem a vár elfoglalásakor esett el. Mindezekhez képest Maggiorotti egyhelyütt azt állítja, Giulio 1564-71 között Trencsénben dolgozott, majd másutt azt írja, hogy 1566-69 között állítólag Antonio Floriani modernizációs tervét valósította meg.³⁹¹ Ugyanígy egyszer 1564-71 közé, másszor meg 1566-71 közé teszi szatmári működésének idejét.³⁹² A zavaros évszámok is pontosan mutatják Maggiorotti adatainak értékét.

Valamikor 1568 őszén, Giulio kérelmet nyújtott be, mivel haza akart térni (hogy hova, azt nem közli a forrás, de nyilván Itáliába). Valószínű azonban, hogy felettese, Hans Rueber nem akarta elengedni, nyilván a folyamatban levő szatmári építkezés miatt.

³⁸⁶ 75 cm-es lépéseket alapul véve majd 2 km.

³⁸⁷ Ez Kelenik József megállapítása, aki a kanizsai palánképítés adatainak ismeretében fogalmazta meg e véleményét.

³⁸⁸ L. Nicolo Angielini felmérését: *Domokos* 1997b. 199. o., továbbá Egy Karlsruheban levő alaprajzot 1666-ból. Fotómásolatát I. az Országos Műemléki Felügyelőség Tervtárában. Fénymásolatát dr. Váli Istvánné, a Tervtár vezetője bocsátotta rendelkezésemre, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

³⁸⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 146. Reg. fol. 12. 1566 jan.

³⁹⁰ ÖStA FHKA Prot. Bd. 268. Exp. fol. 218. 1566 jan., uo. Bd. 269. Reg. fol. 9. 1566. jan. 16.

³⁹¹ *Maggiorotti* 1936. 109., ill. 310. o.

³⁹² Uo. 109., ill. 364. o.

A Haditanács ugyanis először november 10-én írt neki Giulio kérelme ügyében,³⁹³ miközben apja, Caspar is támogatta a kérést a Haditanácshoz intézett beadványában.³⁹⁴ Végül 17-én határozottan utasították a főkapitányt, hogy engedje őt el.³⁹⁵ Lehet, hogy végül nem ment el, vagy talán hamar visszatért, mivel a következő év, 1569 kora tavaszán már fizetésének emelését kérte, ami meg is történt, mert zsoldját 30 forintra emelték.³⁹⁶ Ám, ahogy ez abban az időben szokásos volt, csak hosszas kérelmezés után, 1571 márciusában kapta meg járandóságát. Az uralkodó – némi lekezelő felhanggal –, elrendelte, hogy az Udvari Kamara fizesse ki hátralékait.³⁹⁷ Emellett még a szatmári várnagy is heti két forintot fizetett ki neki.³⁹⁸ Két hónap múltán már szatmári zsoldja miatt levelezett a Kamarával, amely elrendelte a kifizetést.³⁹⁹ Az elintézés módja azonban meglehetősen kétes, ugyanis a magyaróvári harmincad egyik kintlevőségét vállalta át, nyilván azzal a céllal, hogy majd ő behajtja.⁴⁰⁰ Még áprilisban tett jelentést Christoph von Teuffenbach szatmári főkapitány⁴⁰¹ az erősség siralmas állapotáról, s ennek kapcsán javasolta, hogy Giuliot ismét rendeljék Szatmárra. Ezzel együtt azonban nem mulasztotta el megjegyezni, hogy „Baldigara nem igazán hozzáértő építőmester, ... szorgalmával és ő császári felsége iránti hűségével eléggé hasznos”.⁴⁰² Talán e lesújtó vélemény és a pénzügyi huzavonák magyarázzák, hogy Giulio 1571-ben elbocsátását kérte a szolgálatból,⁴⁰³ ami egy május 9-én Prágában kelt leirat szerint meg is történt, és a későbbiekre 52 forint éves nyugdíjat állapítottak meg számára.⁴⁰⁴ Ezután még egyszer

³⁹³ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 148. Reg. fol. 210. 1568. nov. 10.

³⁹⁴ L. a 340. jegyzetet.

³⁹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 148. Reg. fol. 212. 1568. nov. 17.

³⁹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 149. Exp. fol. 53. 1569. márc. 29., uo. FHKA Prot. Bd. 285. Reg. fol. 216. 1569. jún. 2., *Kapossy* 1956. 193. o.

³⁹⁷ „Julius Baldigara Supplication In die HofCamer, vnnd haben die Kayserliche Mayestät bewilligt, dem Supplicanten mit seinen verdienten ausstendten also Begegnen Zulaßen, das Er Zu friden sein müge.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. fol. 14. 1571. márc. 7.

³⁹⁸ MOL MKA Szepesi Kamarai Levéltár, Szepesi Kamara Regisztratúrája, E 254 Repraesentationes, informationes et instantiae, 2. cs. 1569. szept. No. 11. fol. 531. 1569. szept. 10. Melchior Zaurer jelentése a Szepesi Kamarának.

³⁹⁹ ÖStA FHKA Prot. Bd. 298. Reg. fol. 159. 1571. máj. 13. A Haditanács is átirta a Kamarának Giulio ügyében. Uo. KA HKR Prot. Bd. 154. Reg. fol. 37. 1571. máj. 7.

⁴⁰⁰ „Kriegszalmaister soll Julio Baldigara an Seinem AußZug, die 330 f., so Orlando Jordann ins dreissigist Ambt Zu Hungerischen Altenburg schuldig, Vnnd Er Zubezallen vber sich genomben, abZiehen.” ÖStA FHKA Prot. Bd. 298. Reg. fol. 169. 1571. máj. 25. „Der Camer in Oesterreich, Das Julius Baldigara des Orlando Jordann schuld, die 330 f., so Er in dreissigist Altenburg Zuthuen schuldig, vber sich nemben will.” Uo.

⁴⁰¹ Tisztét 1571-79 között töltötte be, emellett 1569-74 között a felső-magyarországi végvidéki és kerületi főkapitány melletti haditanácsos. *Pálffy* 1997. 274., 285. o.

⁴⁰² „Der Julio Baldigaro, vnd der Pruckhmaister Andrea Saluaingna, sollen auch furderlichen widerumb hinein abgefertigt werden. Dann nunmer sich die Zeit der gePew widerum mit gwalt nachendt, Vnd ob schon Er Baldigar nicht der hochverstandigen Pawmaister ainer ist, So ist Er doch Zu disem schon in siener geburenden linien gezogen werckht, mit seinem fleiß vnd trewlichen Zuestehen Euer Kayserlicher Majestät nuzlichen gnueng, ...” ÖStA KA HKR Akt. 1571 April No. 103. Exp. sine fol.

⁴⁰³ ÖStA FHKA Prot. Bd. 295. Exp. fol. 153. 1571 máj.

⁴⁰⁴ „Der Kriegszahlmeister Andreas Schnätterl wird beauftragt, dem Baumeister Julius Baldigara, welchen Kaiser Maximilian II. »seines bisher in Sathmar gehalten dienst mit gnaden erlassen«, bis auf Weiteres eine jährliche Provision von zweiundfünfzig Gulden zu bezahlen.” (Gedenkbuch 113, Fol. 97-97v.)”. *Kreytzi* 1894. p. I. No. 11500.

szerepel az iratokban, midőn az építési főfelügyelő (*Oberster Baukommissar*) jelentett a Haditanácsnak Giulio kérelmével, nyilván még mindig valamilyen hátralékos pénzüggel kapcsolatban.⁴⁰⁵ Maggiorotti szerint viszont ezzel még nem ért véget szolgálata, mert 1571-től 1583-ig Érsekújváron dolgozott bátyja, Ottavio mellett.⁴⁰⁶

*

Ottavio Baldigara élete és tevékenysége áttekintése után végül fel kell tenni a kérdést: miért vállalta ezt a nem éppen könnyű hivatást és életpályát? A válasz bonyolult, mivel csak töredékes adatokból és saját elejtett megjegyzéseiből következtethetünk.

Vissza kell térnünk a bevezető idézetre, melyben Baldigara arra figyelmeztetett, hogy a török hódítást csak az erődítmények képesek feltartóztatni. Ha ezt ilyen világosan átlátta, akkor egyrészt bizonyára meg volt győződve arról, hogy tevékenységével hozzájárul a védelmi rendszer megerősödéséhez, másrészt nyilván tudatában volt személye és munkája fontosságának is. Ama jelentéséből azonban ennél többet tudhatunk meg, jelesül azt, hogy nemcsak a katonai helyzetet ismerte rendkívül pontosan, hanem a mögötte meghúzódó alapkérdéseket is. Élesen kritizálta ugyanis a Magyarországon a végek építésére szánt adók és robot megajánlásának, elosztásának módszerét, az ellátásban tapasztalható hanyagságot, a rossz szervezést. De nem csak bírált, rögtön javaslatot is tett a megoldásokra. Másutt is jelét adta, hogy ismeri az adózó, robot teljesítő emberek helyzetét. Mindez megerősíti, hogy Baldigara nem kívülállóként szemlélte az eseményeket, hanem mélyen átélte a körülötte zajló eseményeket.

Szakemberként a társadalom tekintélyesebb rétegeihez tartozott, noha egyértelmű, hogy nem a legrangosabbakhoz. Erre a megbecsültségét mutató jelekből lehet következtetni. Szakmai elismertségét és megbízhatóságát igazolja, hogy két kiemelkedő fontosságú erődítmény tervezését és kivitelezését bízták rá, gyakran küldték ki szemleutakra, az építkezéseket segíteni, s végül, mint azt Poppendorf példája mutatja, a katonai vezetők hozzá fordultak, véleményét kérték elképzeléseikről. Ugyancsak megbecsülésére következtethetünk abból, hogy midőn 1576-ban vitába keveredett az egri várkapitánnyal és a felső-magyarországi főkapitánnyal, az uralkodó valamiképpen megvédte az ellene irányuló támadásoktól. Mindemellett viszonylag magas fizetést, birtokot, malomépítési jogot kapott, amelyek minden bizonnyal megfelelő életszínvonalat biztosítottak neki és családjának. Az uralkodó olykor még abban is támogatta a Kamarával szemben, hogy zsoldhátralékát hamarabb kiutalják.

Építészeti tevékenységét sem könnyű megítélni. Tudatosságot és lelkiismeretességet tükröző tervei, jelentései egyértelműen mutatják, milyen fejlődésen ment keresztül e téren az évtizedek során; számos ötletes, a gondolkodó, alkotó emberre jellemző megoldással találkozhatunk bennük. Elképzelései ugyan több szempontból nem feleltek meg a legkorszerűbb elveknek, ám ma már lehetetlen eldönteni, hogy az ismeretek

⁴⁰⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 153. Exp. fol. 96. 1571. szept. 12.

⁴⁰⁶ Maggiorotti 1936. 318. o.

esetleges hiánya, a lassú információáramlás, vagy az építészeti munkásságának kibontakozását gátló körülmények – a lassan mozduló hivatali gépezet, vagy az örökös pénzihiány – játszottak szerepet mindebben. Amit alkotott azonban, az a magyarországi török ellenes védelmi rendszer fontos és szerves részévé vált, és hozzájárult annak megerősödéséhez.

Pataki Vidor, midőn a magyar történészek közül elsőként kísérelte meg, hogy áttekintést adjon az olasz várépítéssel és várépítők magyarországi szerepéről, a több mint száz megemlített személy közül egyedül Ottavio Baldigara tevékenységének rövid bemutatásához tette hozzá: „Addig is, míg megérdemelt életrajzát megkapja, ...”.⁴⁰⁷ Jelen tanulmányban kísérletet tettem arra, hogy ezt a hiányt pótoljam.

OTTAVIO BALDIGARA ITINERÁRIUMA⁴⁰⁸

<i>Időpont</i>	<i>Helység</i>	<i>Tevékenység</i>
1565	Tokaj	építkezések irányítása? (92.)
1568	Eger	építkezések irányítása (91.)
1569 febr. előtt	Kassa, Tokaj, Szendrő, Eger	szemleút (208.)
1569 febr.-márc.	Bécs	jelentéstétel a szemleútról (209.)
1569 április	Eger	építkezések irányítása (95-97.)
1569 nov.	Tokaj	szemleút (166.)
1570 márc.	Kassa	? ⁴⁰⁹
1570	Tokaj?	tervet készített a Tiszán átívelő hídról (194.)
1570	Munkács	? (167.)
1571 máj.	Prága	bemutatta az egy évvel korábban a tokaji Tisza-hídhöz elkészített terveket (195.)
1571 máj.-okt.	Eger	építkezések irányítása ⁴¹⁰
1572	Eger	építkezések irányítása ⁴¹¹
1572 júl.	Bécs?	? ⁴¹²
1572 okt.	Bécs? ⁴¹³	?
1572 okt.-nov.	Felső-Magyarország	szemleút (214.)
1572 nov.	Felnémeti?	malom építése (204.)
1572 dec.	Szatmár	malom építése, szemleút (204., 213.)
1573 ápr.-jún.	?(Itália? ⁴¹⁴)	házasságkötés (319.)

⁴⁰⁷ Pataki 1931. 126. o.

⁴⁰⁸ A zárójelben szereplő számok a megfelelő lábjegyzetre utalnak.

⁴⁰⁹ MOL MKA Szepesi Kamarai Levéltár, Szepesi Kamara Regisztratúrája, E 254 Repraesentationes, informationes et instantiae, 3. cs. 1570. márc. No. 13. fol. 127. 1570. márc. 1., uo. No. 19. fol. 135. 1570 márc.

⁴¹⁰ ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 154. fol. 36. 1571. máj. 6., uo. fol. 97. 1571. okt. 15.

⁴¹¹ L. pl.: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. fol. 74. 1572. jún. 29., uo. fol. 82. júl. 9., uo. fol. 84. júl. 13., uo. Bd. 156. Reg. fol. 95. 1572. okt. 25., uo. Bd. 155. Exp. fol. 145. nov. 22., uo. fol. 158. dec. 23.

⁴¹² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 155. Exp. fol. 79. 1572. júl. 5.

⁴¹³ Kapossy 1956. 197. o.

1573 jún.	Eger	építkezések irányítása (104.)
1573 júl.	Szatmár	segítség a beomlott kurtina kijavításához (215.)
1573 júl.	Ónod	tanácsadás (216.)
1573 okt.	Kálló?	építkezések irányítása? (187.)
1574-1575	Eger	építkezések irányítása ⁴¹⁵
1574 aug.	Tokaj	hidépítés? (197.)
1576 jan.	Bécs	beszámoló az egri munkálatokról ⁴¹⁶
1576 dec.	?	γ ⁴¹⁷
1577 első fele	Felső-Magyarország	szemleút (286.)
1577 aug.	Kanizsa	szemleút (281-285.)
1577 szept.	?	? (302-303.)
1577 nov.	Tabor és Wolfsbruck	a Duna megszemlélése, tervek készítése az ott építendő hidakhoz (200.)
1577 dec.	Bécs	tanácsadó az egyik Bécs melletti Duna-sziget megerősítésénél (201.)
1578 máj.?	Pernstain	szemleút ⁴¹⁸
1578 jún.	Tokaj	megvizsgálni a tokaji Tisza-híd megépítésének lehetőségeit (199.)
1578 dec.	Eger	építkezések irányítása (113., 184.)
1579 eleje	Itália	? (296.)
1579 ápr.	Nußdorf, Tabor, Wolfsbruck	terepszemle a nußdorfi gát, valamint a wolfsbrucki és tabori hidak építkezéséhez kapcsolódóan (202.)
1580 jan.	Kanizsa?	szemleút (222.)
1580 márc.	Petau (ma: Ptuj, Szlovénia)	szemleút (223.)
1580 máj.	Érsekújvár	építkezések irányítása (123.)
1580 jún.-dec.	?	? (126-127.)
1580	Kisvárdá	építkezések irányítása (167.)
1580	Kálló	építkezések irányítása (167.)
1581 jan.-máj.	Érsekújvár	építkezések irányítása ⁴¹⁹
1581 jún.	?	γ ⁴²⁰
1581 júl.	Szatmár	szemleút (217.)
1581 aug.-nov.	Érsekújvár	építkezések irányítása ⁴²¹
1581 okt.	?	γ ⁴²²
1581 okt.	Prága	utazás egy, az érsekújvári vár építéséről

⁴¹⁴ *Maggiorotti* 1936. 109. o.

⁴¹⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 159. Reg. fol. 243. 1574. okt. 1., uo. Bd. 158. Exp. fol. 233. okt. 2., uo. FHKA Prot. Bd. 313. Exp. fol. 4. 1575. jan., uo. KA HKR Prot. Bd. 161. Reg. fol. 254. 1575. márc. 5., uo. Bd. 160. Exp. fol. 286. 1575. júl. 6., uo. Bd. 161. Reg. fol. 281. júl. 6.

⁴¹⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 163. Reg. fol. 200. 1576. jan. 19.

⁴¹⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 162. Exp. fol. 153. 1576. dec. 3., uo. Bd. 163. Reg. fol. 288. dec. 30.

⁴¹⁸ ÖStA FHKA Prot. Bd. 339. Exp. fol. 236. 1578. máj. 20.

⁴¹⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 235. 1581. jan. 26., uo. Bd. 169. Exp. fol. 234. 1581. febr. 19., uo. Bd. 170. Reg. fol. 238. febr. 19., uo. Bd. 170. Reg. fol. 241. márc. 18., uo. Bd. 169. Exp. fol. 253. máj. 24., uo. FHKA Prot. Bd. 366. Exp. fol. 295. 1581. máj. 27.

⁴²⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 123. 1581. jún. 8.

⁴²¹ ÖStA FHKA Prot. Bd. 366. Exp. fol. 417. 1581. aug. 2., uo. KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 35. 1581. aug. 2., uo. fol. 267. aug. 15., uo. fol. 273. szept. 20., uo. Bd. 169. Exp. fol. 291. 1581. szept. 28., uo. Bd. 170. Reg. fol. 124. szept. 28., uo. fol. 36. okt. 7., uo. Bd. 169. Exp. fol. 298. okt. 21., uo. fol. 298-299. okt. 23., uo. fol. 302. nov. 24.

⁴²² ÖStA KA HKR Prot. Bd. 170. Reg. fol. 279. 1581. okt. 15., uo. fol. 124. okt. 16.

1582 eleje - ápr. eleje	?	tartandó tanácskozásra ⁴²³ γ ⁴²⁴
1582 ápr.-aug.	Érsekújvár	építkezések irányítása ⁴²⁵
1582 szept.	Eger?	malma ügye (329.)
1582-83 tele	Szatmár	szemleút (218.)
1583 jan.	Bécs	szemleút (229.)
1583 febr.	Érsekújvár	építkezések irányítása ⁴²⁶
1583 márc.	Bakabánya?	szemleút? ⁴²⁷
1583 ápr. eleje - jún. vége között	Kanizsa	szemleút (224.)
1583 júl.-	Érsekújvár	építkezések irányítása ⁴²⁸
1584 márc.	Várad	szemleút (152.)
1584 ápr. vége – máj. eleje	Érsekújvár	építkezések irányítása ⁴²⁹
1584 máj.	Korpona	szemleút (230.)
1584 júl.-1585 márc.	Várad	szemleút (160-163.)
1585 márc.-tól	Érsekújvár	építkezések irányítása ⁴³⁰
1585 ápr.	Boroszló?	szemleút (231.)
1585 jún.	Tokaj	szemleút (232.)
1585 júl.	Graz	szemleút (233.)
1585 nov.-tól	Érsekújvár	építkezések irányítása ⁴³¹
1587 máj.	Eger?	malma ügye (331.)

⁴²³ ÖStA FHKA Prot. Bd. 369. Reg. fol. 266. 1581. okt. 24.

⁴²⁴ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 171. Exp. fol. 207. 1582. febr. 20., uo. Bd. 172. Reg. fol. 214. 1582. márc. 27., uo. Bd. 172. Reg. fol. 216. ápr. 4.

⁴²⁵ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 171. Exp. fol. 103. 1582. aug. 16.

⁴²⁶ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 174. Reg. fol. 25. 1583. febr. 12., uo. FHKA Prot. Bd. 381. Exp. fol. 133. 1583. febr. 23.

⁴²⁷ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 173. Exp. fol. 214. 1583. márc. 8.

⁴²⁸ ÖStA KA HKR Akt. 1583 September No. 82. Exp. fol. 17., uo. HKR Prot. Bd. 174. Reg. fol. 238. 1583. júl. 13., uo. fol. 249. szept. 6., uo. fol. 114. szept. 10., uo. Bd. 173. Exp. fol. 310. 1583. okt. 12., uo. Bd. 174. Reg. fol. 262. nov. 11., uo. fol. 173. nov. 12., uo. fol. 265. dec. 12., uo. fol. 267. dec. 15.

⁴²⁹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 175. Exp. fol. 235. 1584. ápr. 24., uo. FHKA Prot. Bd. 387. Exp. fol. 273. 1584. máj. 11.

⁴³⁰ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 178. Reg. fol. 190. 1585. márc. 21., uo. Bd. 177. Exp. fol. 204. 1585. márc. 24., uo. Bd. 178. Reg. fol. 200. máj. 23., uo. Bd. 177. Exp. fol. 219. máj. 24., uo. fol. 223. jún. 6., uo. Bd. 178. Reg. fol. 93. okt. 10., uo. fol. 231. nov. 13., uo. Bd. 177. Exp. fol. 260. nov. 14.

⁴³¹ ÖStA KA HKR Prot. Bd. 177. Exp. fol. 260. 1585. nov. 28., uo. Bd. 179. Exp. fol. 299. 1586. júl. 1., uo. fol. 314. szept. 23.

RÖVIDÍTÉSEK

AFA	Alte Feldakten
Bd.	Band
Exp.	Expedít
FHKA HKA HFU RN.	Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer
HHStA Hung.	Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten (Hungarica)
HKR Akt.	Akten des Wiener Hofkriegsrates
HKR Prot.	Protokollen des Wiener Hofkriegsrates
KA	Kriegsarchiv
Konv.	Konvolutum
MKA	Magyar Kamara Archívuma
MOL	Magyar Országos Levéltár
NÖLA	Niederösterreichisches Landesarchiv, Sanktpölten
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv, Wien
Reg.	Registratur

IRODALOM

- Adams* 1990. *Adams, Simon*: Tactics or Politics? „The Military Revolution” and the Hapsburg Hegemony, 1525-1648. In: *Tools of War: Instruments, Ideas and Institutions of Warfare, 1445-1871*. (Ed.: *John A. Lynn*) Urbana-Chicago, 1990. 28-52. o.
- Arnold* 1995. *Arnold, Thomas F.*: Fortifications and the Military Revolution: The Gonzaga Experience, 1530-1630. In: *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. (Ed.: *Clifford J. Rogers*) Boulder-San Francisco-Oxford, 1995. 201-226. o.
- Balla* 1996. *Kisari Balla György*: Törökkori várrajzok Stockholmban. Budapest, 1996.
- Balogh* 1982. *Balogh Jolán*: Varadinum. Várad vára. I-II. *Művészettörténeti Füzetek* 13/1-2. Budapest, 1982.
- Banfi* 1932. *Banfi, Florio*: Carlo Theti és a magyar várépítészet. *Hadtörténelmi Közlemények* XXXIII. (1932) 13-19. o.
- Boeheim* 1888. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*. VII. Bd. Wien, 1888. Teil II. Urkunden und Regesten aus der k.k. Hofbibliothek, herausgegeben von *Wendelin Boeheim*.
- Braudel* 1996. *Braudel, Fernand*: A Földközi tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Budapest, 1996. I-III. k.
- Csorba* 1980. *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján. Budapest, 1980.
- Csorba* 1985. *Csorba Csaba*: Vég-Gyula várának története. Budapest, 1985.
- de la Croix* 1963. *de la Croix, Horst*: The Literature on Fortification in Renaissance Italy. *Technology and Culture* 4. (1963) 30-50. o.
- Détsy* 1995. *Détsy Mihály*: Tokaj várának története. In: Tokaj. Várostarténeti tanulmányok. (Szerk.: *Bencsik János – Orosz István*) Tokaj, 1995.
- DeVries* 1998. *DeVries, Kelly*: Gunpowder Weaponry and the Rise of the Early Modern State. *War in History* 1998 5 (2) 127-145. o.
- Domokos* 1986. *Domokos György*: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI-XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* XXXIII. (1986) 1. 47-109. o.
- Domokos* 1997a. *Domokos György*: Adatok a komáromi vár 16. századi építéstörténetéhez. *Limes* X. (1997) 4. 67-92. o.

- Domokos* 1997b. *Domokos György*: Az olasz várépítészet és alkalmazása a magyar végvári rendszer kiépítésben. *Studia Agriensia* 17 (1997) 179-201. o.
- Downing* 1992. *Downing, Brian M.*: The Military Revolution and Political Change. Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe. Princeton, 1992.
- Duffy* 1979. *Duffy, Christopher*: Siege Warfare. The Fortress in the Early Modern World. London - Henley, 1979.
- Éri* 1961. *Éri István* (szerk.): A kisvárdai vár története. Kisvárda, 1961.
- Gerő* 1955. *Gerő László*: Magyarországi várépítészet. Budapest, 1955.
- Gerő* 1968. *Gerő László*: Magyar várak. Budapest, 1968.
- Gerő* 1975. *Gerő László*: Várépítészetünk. Budapest, 1975.
- Glossarium* 1979. *Glossarium Artis*. Wörterbuch zur Kunst. Band 7. Festungen. Der Wehrbau nach Einführung der Feuerwaffen. (Red.: *Rudolf Huber – Renate Rieth*) Tübingen, 1979.
- Hale* 1965. *Hale, John R.*: The Early Development of the Bastion: An Italian Chronology, c.1450 - c.1534. In.: *Hale, J. R. – Highfield, R. – Smalley, B.*: Europe in the Late Middle Ages. Evanstone, Ill. 1965. 466-494. o.
- Hale* 1977. *Hale, John R.*: Renaissance Fortification. Art or Engineering? Norwich, 1977.
- Hogg* 1975. *Hogg, Ian V.*: Fortress. A History of Military Defence. London, 1975.
- Hughes* 1974. *Hughes, Quentin*: Military Architecture. London, 1974.
- Jähns* 1889. *Jähns, Max*: Geschichte der Kriegswissenschaften vornemlich in Deutschland. Erste Abteilung. XV. und XVI. Jahrhundert. München-Leipzig, 1889.
- Janko* 1871. *Janko, Wilhelm von*: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871.
- Kapossy* 1956. *Kapossy János*: Művészettörténeti regeszták a királyi határozatokból és rendeletekből. Közzéteszi: *Bánrévi György*. *Művészettörténeti Értesítő* 1956. 47-53., 190-197., 318-330. o.
- Kárpáthy* 1933. *Kárpáthy-Kravjánszky Mór*: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576-1586). A velencei kir. állami levéltár császári udvarból való követjelentései alapján. Budapest, 1933.
- Kelenik* 1991. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. *Hadtörténelmi Közlemények* 104. (1991) 3. 80-122. o. és 4. 3-52. o.
- Kelenik* 1995. *Kelenik József*: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi XVI. század 70-es éveinek végén. *Studia Agriensia* 15. (1995) 163-172. o.
- Kingra* 1993. *Kingra, Mahinder S.*: The Trace Italienne and the Military Revolution During the Eighty Years' War, 1567-1648. *The Journal of Military History* 57. (July 1993) 431-446. o.
- Kozák* 1968. *Kozák Károly*: Az egri vár feltárása, (1957-67). V. Az Egri Múzeum Évkönyve VI. (1968) 115-128. o.
- Kreyczi* 1894. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*. Bd. XV. Wien, 1894. Teil II. Urkunden und Regesten aus dem k. und k. Reichs-Finanz-Archiv, herausgegeben von *Franz Kreyczi*.
- Lynn* 1990. *Lynn, John A.*: The Pattern of Army Growth, 1445-1945. In: Tools of War: Instruments, Ideas and Institutions of Warfare, 1445-1871. (Ed.: *John A. Lynn*) Urbana-Chicago, 1990. 1-27. o.
- Lynn* 1991. *Lynn, John A.*: The Trace Italienne and the Growth of Armies: The French Case. *The Journal of Military History* 55. (July 1991) 297-330. o.
- Maggiorotti* 1936. *Maggiorotti, Leone Andrea*: Architetti e architetture militari. Volume II. L'opera del genio italiano all' estero serie quanta. Gli architetti militari. Volume secondo. Roma, 1936.

- Maggiorotti-Banfi* 1933. *Maggiorotti, Leone Andrea - Banfi, Florio*: Pietro Ferabosco. *Hadtörténelmi Közlemények* XXXIV. (1933) 156-173. o.
- Marosi* 1974. *Marosi Endre*: Itáliai hadiépítések részvétele a magyar végvárrendszer kiépítésében 1541-1592 között. *Hadtörténelmi Közlemények* 1974.
- McNeil* 1982. *McNeil, William H.*: The Pursuit of Power. Technology, Armed Forces and Society since A.D. 1000. Oxford, 1982.
- Pálffy* 1995. *Pálffy Géza*: A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai. *Studia Agriensia* 15. (1995) 183-221. o.
- Pálffy* 1996. *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század végéig. *Történelmi Szemle* XXXVIII. (1996) 2-3. 163-217. o.
- Pálffy* 1997. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. *Történelmi Szemle* XXXIX. (1997) 257-288. o.
- Papp* 1965. *Papp László*: Szigetvár XVI-XVII. századi erősség-rendszere. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1965. 213-255. o.
- Parker* 1988. *Parker, Geoffrey*: Die militärische Revolution. Frankfurt - New York, 1988.
- Parker* 1995. *Parker, Geoffrey*: The „Military Revolution”, 1560-1660 – a Myth? In: The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe. (Ed.: *Clifford J. Rogers*) Boulder-San Francisco-Oxford, 1995. 37-54. o.
- Pataki* 1931. *Pataki Vidor*: A XVI. századi várépítés Magyarországon. A Bécsi Magyar Intézet Évkönyve I. Budapest, 1931. 98-132. o.
- Pataki* 1934. *Pataki Vidor*: Az egri vár élete. Kny. a ciszterci rend egri Szent Bernát-Gimnáziumának 1933/34. évi értesítőjéből. Eger, 1934.
- Pepper-Adams* 1986. *Pepper, Simon - Adams, Nicholas*: Firearms and Fortifications. Military Architecture and Siege Warfare in Sixteenth-Century Siena. Chicago-London, 1986.
- Perjés* 1967. *Perjés Géza*: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356-1699). *Hadtörténelmi Közlemények* XIV. (1967) 2. 339-372. o.
- Pfannl* 1930. *Pfannl Jenő*: Régi ábrák és képek Győr váráról. *Győri Szemle* 1. (1930) 217-242. o.
- Pfannl* 1944. *Pfannl Jenő*: Kézirajzi tervek Győr váráról. *Győri Szemle* 15. (1944) 2-19. o.
- Podewils* 1992. *Podewils, Katharina*: Kaiser Maximilian II. (1564-1576) als Mäzen der bildenden Künste und der Goldschmiedekunst. Doktori disszertáció. (1992) Wien, Universitätsbibliothek, MGW-974/I.
- Pollak* 1991. *Pollak, Martha D.*: Military Architecture, Cartography and the Representation of the Early Modern European City. A Checklist of Treatises on Fortification. Chicago, 1991.
- R. II.* 1878. *R. II.*: Zur Entwicklungs-Geschichte des Bastionär-Systems, insbesondere über Peter Frans und Daniel Speckle. Archiv für die Artillerie- und Ingenieur-Offiziere, 1878. 42. Jg. 84. Bd. 191-237. o.
- Roberts* 1995. *Roberts, Michael*: The Military Revolution, 1560-1660. In: The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe. (Ed.: *Clifford J. Rogers*) Boulder-San Francisco-Oxford, 1995. 13-35. o.
- Rogers* 1993. *Rogers, Clifford J.*: The Military Revolution of the Hundred Years War. *The Journal of Military History* 57. (July 1993) 241-278. o.
- Rogers* 1995. *Rogers, Clifford J.*: The Military Revolution in History and Historiography. In: The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe. (Ed.: *Clifford J. Rogers*) Boulder-San Francisco-Oxford, 1995. 1-10. o.

- Schmidtchen* 1977. *Schmidtchen, Volker*: Bombarden, Befestigungen, Büchsenmeister. Von den ersten Mauerbrechern des Spätmittelalters zur Belagerungsartillerie der Renaissance. Düsseldorf, 1977.
- Sugár* 1971. *Sugár István*: Az egri vár és viadala. Budapest, 1971.
- Sugár* 1976. *Sugár István*: Szigetvár és viadala. Budapest, 1976.
- Taylor* 1973. *Taylor, Frederick Lewis*: The Art of War in Italy, 1494-1529. Westport, Connecticut, 1973.
- Veress* 1938. *Veress Endre* (szerk.): Gyula város oklevéltára (1313-1800). Budapest, 1938.
- Veress* 1944. Báthori István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. Kiadta: *Veress Endre*. II. kötet. 1576-1586. Kolozsvár, 1944.
- Veress* 1948. Báthori István király levélváltása az erdélyi kormánnyal (1581-1585). Kiadta: *Veress Endre*. Magyar Történelmi Emlékek. I. oszt. Okmánytárak. XLII. köt. Budapest, 1948.
- Vigano* 1994. *Viganò, Marino*: Architetti e ingegneri militari italiani all'estero dal XV al XVIII secolo: un bilancio storiografico. In: Architetti e ingegneri militari italiani all'estero dal XV al XVIII secolo. A cura di Marino Viganò. Istituto italiano dei castelli. Livorno, 1994. 11-28. o.
- Zastrow* 1839. *Zastrow, Anton von*: Geschichte der beständigen Befestigungen oder Handbuch der vorzüglichsten Systeme und Manieren der Befestigungskunst. Leipzig, 1839.

FORRÁSKÖZLÉS⁴³²

I.

Cesaro jelentése a Szatmári erőd kiépítésének terveiről⁴³³

Illustrissimi Signori⁴³⁴

Partito da uiena gionsj a sakmar a 15. di maggio subito commezaj riconoser el sito della terra laqual e dima bella grandeza et fati idisegni di quella li mando a V.S. al giudiccio delle quallj rimeto dalche potranno comprender per la forma dellj solla laqual e molto difficille per alcuni impedimenti nel fabricar di terra e jn molti lochi e arenossa e basa doue Jo mi sono retiratto sopra la parte alta e doue e meglior terra eschusi fora alcuni angolli arenosi, non resta altro senon che uostre signorie faccian elletione de questi tre modelli qualli mando e darmi risposta risoluta aqual di questi atender debbo e come a sua Maiesta piacera uero e die questi signori⁴³⁵ non mi uoleno conceder tempo che sua Maiesta e V.S. risoluano dubitando che la risposta non sia tarda uoriano che comenzasse fundar uedendo che la estatte passa, ma jo non ardischo di adimpir le sue uoglie dubitando eser ripreso da sua Maiesta e V.S. comandandomi chio doue mandar il disegno di ditta fabbrica e per la ueritta non aria potuto comenzar auanti per non auer carolle ne instrumenti da reuoltarla terra e de tuto e datto ordine e sepur comenzero per non lasar passar il bon tempo daro principio al beluardo qual e sopra langulo della litera A. e perche uolendo conseuar lisola intorniatta dalla qua bisogna prima fortificar langulo doue si parte el fiume inforno alla citta e non guardatto da nemizi con pocha fatticha si puol stropar quellaqua qual cingie alla banda di transiluania e far restar piu che meza lisola in secho senza hauer aqua, quanto al mio judico o il castello starra meglio sopra quel angulo come V.S. uedrano uel mio disegno, perche quella parte e piu alta ebona terra e meglior loca de tuta lisola, uolendo fortificar la citta con il castello, qual ame pare esser in loco buono e se el detto castello in una parte della citta fusse⁴³⁶ non si portrebbe mantener lisolla perche il tiro della artelaria non puo difender da una banda allaltra per la grande distantia qua e della grandeza delisiola cioe dui millia sei cento esesanta passi circonda siche V.S. potran judicar se non se guarda e chel nemico possa meter ipiedi, sopra non se intende esser isolla quando loco facceseno logiamento da qual parte si uoglia perche in molti tempi dellanon si puo squazar in alcuni locchi secondo che laqua fa mutation si che non bisogna in ristrenger troppo ne anchori slargarsi tanto che la spesa nol porti, Ame pare di non ritrouare meglior modo che fortificar con diezi beluardi il castello ella citta e seben parera a V.S. che non si posa far cosi presto, pero sara meglio dar vn bon principio efarne parte che stia bene, epoi sempre seguitare e,redure lopera abon fine che comenziarla con picollo soggetto edi pocho momento, uolendo poi di picollo far grande, trouando il locco imbratato duna forma piccola e mal composta opera de non redund abon termine, forsi alcunj non lauderano la mia opera per eser tropo grande ma non si marauigliano che metta de piu jn uero parte perche sparagnero in vnaltra, perche in molti logi che la terra esufficiente non mi accadera tanto legname sperando difare lopera con lotte che non si uederano ilegnami ne sottoposti savano al fuoco esendo sotto la terra nascosj dal solle e dalla pioua durrerano assaisimo tempo il che sara di gran sparagno di feramenti igualli simettono in altri lauori in questi non entra simil spese et tanta quantita di legnami e perche la la forteza non si potra

⁴³² A Forrásközlésben a források időrendben követik egymást.

⁴³³ ÖStA KA AFA 1564/6/1. sine fol. 1564. jún. 7. Miként az az olasz és a latin szöveg összevetéséből kiderül, a kettő közül az olasz volt az eredeti, arról készült a latin fordítás.

⁴³⁴ A címzés az Udvari Haditanács urainak szól.

⁴³⁵ Feltehetően a helyszínen tartózkodó katonai vezetőkről, talán Zay Ferencről vagy Balassa Menyhárról van szó.

⁴³⁶ Ezt a szövegrészt akár úgy is lehet értelmezni, hogy Cesaro eredetileg a városon kívül akart egy erődítményt építeni, s csak utána készítette el a városon belül levő vár tervét. (E mondatok és a rajzok alapján egyértelmű, hogy a latinban az „oppidum” szó itt „vár” értelemben szerepel.)

finir si breuement comenzereino il castela con j quatro beluardi epoi contempo esendo fato bon principio si dara fine alloperra la qual spero sara gratta asua Maiesta e a V.S. ancora o, fatto vn disegno con noue beluardi senza castello e vn altro con cinque beluardi uolendo far castello in mezo lisolla doue e hora la piazza e locco alto e bona tera circondandolo di bone fose crederei ancora di meterli laqua intorno con poca spesa sara Di grandeza honesta pasa ducento etrenta di largeza di piazza cosj pervna uia come per laltra, anchori vi dicho che jo non ho uoluto far la uilla de minettj per che ame pare cosa di pocco hauendo solamente case di paglia le qualle occorendo il bisogno presto si potranno brusar perche loro deuereueno nenir astaziar in sakmar esendo deserto de case e pochissima gente bascio la man di V.S. datta in sakmar adi 7. zugno, 1564.

De V.S. seruiitor
Cesaro Baldigara

II.

Ottavio Baldigara és Jacopo Lobrese egyezsége az egri építkezésről, 1572. november 1. (1573. június 20.)⁴³⁷

Anno 1572. den 1. tag Nouembris Huebe Jch Zu Handlen Zu Wienn mit Jacomo Lobrese. Octaius Baldigara vnndt Jacomo lobrese haben gehandelt wegen der aufbawung der Mawr Zu Erla. Jacomo verhaißt Zu machen aldort 2 Paschthain, wie mans in dem Model⁴³⁸ siecht N. Nummer 4. Vnndt E. Nummer 5., von der seitten der Stat, auf sein Vncosten ein Claffter per 3 Taller, mit den vnndten vermelten Conditionen, das Jme die Contramine, die schießlecher vnndt plindte Porten, aller sein voll darzue gemessen werde, Wie sollches JmPrauch ist. Die gwelwer sollen 3 1/2 schuch dückh sein vnndt die fianchi anfüllet werden. Das Mawr werckh soll ein Claffter dückh werden, also wie er in 69sten Jar die Maweren gebawt hat. Er will alle Stein, als Zu der Mawr vnndt Zu den Eckhen vnndt Zu schtiegen, prechen vnndt füeren lassen. Er will das wasser, vnndt was darZue gehört, aus vnndt einfüeren lassen. Er will den Sanndt durch werffen vnndt füern lassen, Er soll aber den halben thails daruon bey St. Demetrio nemem khunden vnndt den halben thail In dem graben. Man soll Jme den khalch also getrenndt geben, vnndt er will es Zuefüern lassen vnndt 24 stundt in wasser ableschen. Den Merdrich will Er woll müschen, Vnndt Wills Weder zu faist noch Zu mager machen. Man soll Jme die Stein, die er in fundament fünden wirt, vergunnen. Er will laden, Nägl, Strickh vnndt hebwerckh für gwelwer, für Pruckhen vnndt für andern Instrumenten darZue geben vnndt khauffen. Man soll Jme an vnnderlaß 20 scheidThruhen Zum khalch vnndt schein Zu füeren halten. Jtem man soll Jme alle tag 2 gefangen Zuegeben Zuem wasser Zue tragen. Man soll Jme ein ort waißen, da Er das gePew anheben solle. Man soll ein khölen⁴³⁹ einen Jedem Maurer geben, Ein Khrampen für einen Jeden Maurer, Zway Khayl,⁴⁴⁰ ein Hawen, Ein schaufl, Ein schlegl, sechs stangen vnndt 4 rüer schaufln, was dar nach von denen sachen vberbleibt nach vollenndung des gePew, das will er bei dem gePew lassen. Er begert ein Hauß für Jme selbst vnndt für die anndere Maurer, vnndt ein anders haus ausserhalb der vestn, da Er ein stall khunde haben für Roß vnndt dienner. Begert habern oder gerschen vnndt hay, als vill er betreffen wirt für seine Roß, vnndt ein sollches fuetter soll Jme der Hauptman verordnen vmb ein rechts gelt in dem Zugehörigen derffern. Alle Jar sollen Jme auf das fuetter 200 f gelihen werden. Wan Er anheben wirt Zu Pawen, so soll män Jme auf einen Jedem Wagen, den Er haben wirt, ein sambt die Roß vnndt den diennern, 2 Taller alle Wechen leihen. Weiter Er begert, das man Jme, wan Er angehebt hat Zu Pawen, auf Jedem Maurer ein Taler, auf einen Jedem dienner vnndt Puebn 1/2 Taller vnndt auf einen Percaier 1 f Reinisch alle Wuchen

⁴³⁷ ÖStA KA HKR Akt. 1572 November No. 93. Exp. fol. 1., az eredeti olasz szöveg német fordítása.

⁴³⁸ A megállapodáshoz készített vázlatok sajnos nem maradtak fenn.

⁴³⁹ e Kelle

⁴⁴⁰ r Keil

laichet, vnndt auf S. Martins tag soll inen sein arbeit abmessen, vnndt was man ein schuldig bleibt, abzallen.

*a szöveg folytatása később*⁴⁴¹

Weitter begert, das man Jme auff ain raittung, damit er Roß, darmit khaufen vnndt das Volckh hinunder führen müge, aufs wenigist 250 Taller gebe.

Mit dem obbemelten Conditionen verhaißt Jacomo, das Mawr werckh Zu Erla Zu vollenden an ainichem abgang desselbigen, die Klaffter vmb 3 Taller geraith, auf sein vncosten, vnndt ein sollches Mawr werckh soll woll vnndt aus guettern Materi khunsthlich Zeug vnndt werthafftig gemacht werden. Vnndt daran will er sein leben vnndt alle seine guetter verstehenden.

Octauio Baldigara desgleichen verhaißt in stat der kayserlichen Majestät, das Jme Jacomo die obbemelte Zuesagungen gehalten sollen werden, so sehr die Conditiones von Jr Majestät acceptiert werden.

Actum Zu Wienn den 20. Juny 1573.

III.

*Ottavio Baldigara jelentése az egri építkezés állásáról, 1572 november*⁴⁴²

Grosmechtigister etc.

Was Jch für ain fleiß in Eur Majestät gepewen ankhert, das berichten meine erfundtne stuckh vnndt Inuention, die Zuem gePew Zu Erla gehörig seindt.

Jber das, Jch hab von dem gePew Zu Erla dermassen mit Jacomo Loberse gehandelt, das Er die Claffter der Mauer, vmb ein bstimbt geelt an ainichem anndern vncosten Euer Kayserlichen Majestät Werde machen.

Dem nach hab mit Bartholomio di Ponto, wegen der Pastey von der seitten des Pergs, mit dem Consens der herrn Commissarien also Zu Erla bschlossen, das Er sich die Claffter vmb 3 1/2 Taller Zu machen, bewilligt, wan man Jme Scheüb druchen vnndt etlich annder Instrumenten, vnndt auch laden, Nägl, vnndt anders holzwerckh darZue gibt. Dan also wurde das gePew vill wenig costen, als Zuuor.

Die tag, hab auch mit Jacomo Lobrese, vnnsere handlung wegen die Pastey von der seitten der Stat, auf ein Ort vnndt Endt gePracht, Vnndt Er will die Claffter vmb 3 Taller auf sein vncosten machen. Also das Er laden, Nägl, allerley holzwerckh vnndt Instrumenten solle darZue geben, Wie mans den siecht vnndt vernimbt aus Vnsere Vorigen bschluss. Vnndt sollicher bschluss wirt Zu grosseren Nuz Eur Kayserlichen Majestät raichen, als derselbig, der mit Bartolamio de Ponto bschehen ist.

Darumb Es wäre vonnöthen, das man disem bschluss wegen der Pastey von der seitten der Stat, dem Jacomo also anneme vnd bestätigt, vnndt das man auch dem Bartolomio seinem bschehenen bschluss Passieret, dan es ist ein grossere mühe bei dem anndern, vnndt Nach volendung dises gepews, het Bartolomio gleich so wolffail, das annder gemacht vnndt gPawt, als Jacomo. Es ist auch besser, das man Zwen Maister halte, als ain allein, dan also werden sy ain Concorrenz haben, vnndt wirt ainer dem anndern Zu druz, besser vnndt geschwintere arbeiten.

So man das gepew auf Euer Kayserlichen Majestät vncosten soll machen, So weit man von der Claffter vom hawen des Steinwerckhs, Zahn 55 vnngriech gulden Vom Zuefueren 80 vnngriech gulden. Drey sollhe Claffter machen 2 Klaffter in der Mawr, Vom Macher lan Einer Klaffter gebuert dem Maurer 1 f Reinisch Vnnd also Costen 2 Klaffter, wan die Mawr gemacht ist .. 5 Taller vnndt 65 vnngriech denar, an den khalch, fuerlahn, Sanndt, vnndt Wasser, dan Zum Wasser fueren helt man sunst 4 Roß, mit 2 diennern, welche 6 Taller bsoldung Monatlich haben, vnndt einen anndern, der die Pottingen fullen, dem gibt man täglich 12 vnngriech denar. Weitter, helt man

⁴⁴¹ ÖStA KA HKR Akt. 1573 Juny No. 20. Exp. fol. 1. L. a 108. jegyzetet.

⁴⁴² ÖStA KA HKR Akt. 1572 November No. 93. Exp. fol. 7-8., az eredeti olasz szöveg német fordítása.

auch einem verwalter vber die Sandt wägen, dem gePurt 5 f Monatlich. Einem Stein mezn geburt Monatlich 8 f. Einem, der die Stein wigt, 7 f Monatlich, Einem verwalter des Sanndts vnndt des Steinwerckhs, Einem yedem gepurt 3 Taller Monatlich, vnndt dise Zween Zalt der Hauptman selbst, aus der Zallung des vnngerischem khriegsvolckhs. Vber des, Nägl, holzwerckh Zum gwelwen, Zu Pruckhen vnndt Zu anndern Instrumenten, Auch Außen werckh, kholn [?], vnndt ein Schmidt mueß man haben, den dann Monatlich 8 f gebuert Zugeben. Des alles mitainanndt, Wirt man ersParn, wofehr man kan der Klaffter also Zaln wirt, wie Jchs vermeldt.

Vnndt darumb, wan den bschehnen bschluss Euer Majestät acceptiern vnndt die 15000 f sambt die 4 SPanschafften dar Zue bewilligen sollen, So wurde das gePew in 2 oder 3 Jars dermassen aufgehn, Jars man mecht darnach, das vbrig leichtlich mit denen, die Jm lanndt sein, ausarbeiten. Vnndt das gelt mehten Euer Khayserliche Majestät Zum theil in der dreissigist Zu Tokhay, Zum thail Zu Bartfeldt, vnndt annderm Orten, als auch aus der dica der 4 SPanschafften Zum gepew verordnen.

Dieweill auch ietz under der Erzbischoff gesterben ist, mehten Euer Majestät seine Einkhumen, 3 Jar darZue bewilligen, oder aber annders gelt, das von Thodt schlegen oder annderen vbelthäten wegen Euer Khayserlichen Majestät Zue fallen. Auch mehten Euer Kayserliche Majestät die vbelthatter, die man pflegt auf galeen schickhen, hinZueverordnen.

Vnndt also werden Euer Majestät anndere will solche weeg funden Zu disem gepew Zu Erla.

Octauio Baldigara

IV.

*Ottavio Baldigara kállói tervének vázlatmagyarázata,
1573 október⁴⁴³*

Außlegung des Neven Castels Wißkalo genanndt

A. Das New Castell Vißkalo vnndt sein Platz oder sein weitte.

B.C.D.E. Der bemelter vestn, vier Basteyen vnndt Jre Weitte nach der höhe.

F. Die ScarPa, oder die Preite des eisern Zauns, so sein höhe 27 Schuech machen, wie es beZeichnet bei der Bastein B. Es Wäre guet, das die Cortine vmb 3 schuech niederer wären.

G. Die dückhe der Brust Wehrn sollen 6 1/2 schuech hoch sein.

H. Der Stanndt bej dem Brust Wehrn werden 3 schuech breit vndt 1 3/4 hoch sein, damit das khriegsuolckh darauf steigen, vnndt mit hanndt püksen vber die Prust Wehrn schiessen müge. Jtem diser Stanndt wirt auch sein für die lecher, so in dem Eiseristen Zaun sein Werden, welche Zaun 2 oder 2 1/2 schuech höher sein solle, als die Brust Wehrn werden, damit also das khriegsuolckh, wans auf den obbemelten Standt khumbt, vorm feindt bewart seie, Wie dann ein solches in den Sakhmarischen Brust Wehrn vnndt Cortinen auch Zu machen außZeichnet ist. Jtem, für das geschüz, wann das gePew aus Erdtrich soll [?] gemacht sein, wirt man desto leichter die Streichwehrn vnndt Bruckhen Zum schiessen, die Brust Wehren auf khunden machen. Jtem damit man müge baldt ein 2 schuech hoch vier Eckhet schueß löcher machen.

I. Die Schit der Cortinen 3 schuech breit sambt den Stanndt der BrustWehrn, dieweill mans nit breitter khan machen, das das Ort Zu khlein ist. Also khan man Jme auch wahlen nit machen, wie es sein solle, sonnder ein yede Cortina, wirt Jr latter dafür haben, wie es in Modell Zeichnet ist vnndt dieweill die Cortina khurz sein für die walen der Pasteien, werden gemacht für ein yede Pastein bei dem eingang, so ein etliche Casamata L hat, ein Pruckhen.

K. Casemata der Pasteien, vnndt ein yede ein StraichWehr, Wie es außZeichnet. Dise Streich Wehren werden ausserhalb Jm graben, 2 schrit hoch sein vnndt ein yede wirt Jr rinne haben muessen, damit das regen wasser sein außgang habe.

L. die Weg, so in die Casemata ein gehn.

⁴⁴³ ÖStA KA HKR Akt. 1573 October No. 43. Exp. fol. 9-12., az eredeti olasz szöveg német fordítása.

M. Brust Wehrn sambt Jrn Streich Wehrn, wan man sy muest von der höhe wehren.

N. Hoch Streich Wehrn für ein yede seitten.

O. Heuser neben der Cortinen Schitten, für Profanndt, Munition vndt kheller, Jtem Zum Protzpachen, für die schmidt, für die khriegs leut, für ein Shtall der Rossen des Obristen, Jtem für vier kheine thuen, so Ein etliche ein schrit oder annderthalb haben mechte, darinn man Puluer vndt annder fuer Zeug halten möchte.

P. Die Weg vmb die Vesten, damit man Zu den Pasteien, Zu den Cortinen, vndt Zum Plaz gehn müge.

Q. Heüser, so man den Soldaten khan auß thailn, nahenndt beim plaz.

+ Die Vier fürnembste Windt, L beträt den aufgang, P den undergang, O den Mittag, → die Mittnacht.

Ein New gemachter Prun, Mitten in dem Castell vndt auf den Plaz, Zu bösseren glegenheit, vndt damit der khlein Plaz lediger seie, vndt auch damit man sich mit Wögen vmbkheren müge.

R. Das groß Thor des Castells, so Zu der Neittern Stell hinaus geht.

S. Das khlein Thor, so auf den Mittag ligt, Jst Zu einem anlauf.

T. Die selb seitten des Grabens, so bei der Vesten nahenndt ligt, wirt bej dem Zaun höher mit einem thaal auf dem falsche grabn ligen, also das dieselb seitten on Wasser bleibe, damit man müge auß gehn, vndt die under geschossne Mawrn oder Zauen Weckh saubern Zu bösserer verhuettung der Pasteien, Cortinen vndt auch des grabens. Vndt damit das Werckh, so vom Erdtrich gemacht wirt, vndt das Castell desto mehr vndt lenger Wehre, vndt das das Wasser das fundament nit erwache, vndt also darnach die schwäre dasselbig nit nider drukhe, So mues dieselb seitten druckhen bleiben, vndt muessen Pfaln eingeschlagen werden, als vil es sein khan neben den gestadt des falschen grabens, Wie mans siecht Jn den Zeichen ○○○○○○. Mueß auch ein Pfal den anndern anrüern, Wie mans siecht Jn den Zeichen bei der Pastein C. Man mag aber Zwischen Zweien langen Pfalein, allZeit ein khurz sezen, Welches Werckh also gemacht, es soll nit höher aus dem Wasser ausschien, wanns khlein ist, als ein schuech hoch.

Man mechte auch ob disem Werckh, also Wie mans siecht in den Zeichen TTTTTTTT, ein Zaun, 7 schuech höch von Zimlichen Thruckhen [trockenen] Pfalen machen, So man dar nach dasselbig mit khadt vberwerffen möchte. Auch muesset man Jn disem Zaun schueß löcher machen, durch welche man khumet den feindt vom graben abwehren. Vndt damit das khriegs uolckh geradt vom feindt nit möchte geschediget werden, Mecht man auch am Eckhen ein solche Brust Wehrn 7 schuech hoch machen, wie mans in V siecht. Allein, da muessen der Zaun etwas Wenigs Höher sein, damit allda das khriegs uolckh belegt sein möchte.

X. Ein falscher Graben, Welcher in Summer vndt in anndern Thruckhnen Zeitten, Welch Jch das alleZeit 3 1/2 oder 4 schuech tuf Wasser in sich hette, vndt das man daraus das Wasser mit möcht heraus lassen oder heraus gräben. Am Boden vnnder dem Wasser wolt Jch das vier Eckhete lecher im graben waren, die etwa 1 1/2 Schritt vndt ein schuech ein 1/2 lanng vndt Preit Wären, vndt das, ein loch dueffer Wurde als das annder, Wie man es sieht beZeichnet sein Seckhakh weiß, damit wan der feindt darein khäme, muessen also darnach offt nider fallen.

Y. Die eisserist seitten des grabens wolt Jch, das Thruckhnen Zeitten Thruckhen blib, vndt hienng auf den falschen graben Zue, vndt were etwas wenigs nider, damit Wan der feindt das ort beim gestadt mit holz werckh anfilet, meht man es darnach anZinten, ... [egy sor hiányzik] Jtem, damit also der feindt sein furnemen langsamer mahte Volbringen, als wann es eben were. Also wurde auch die Contra scarPa lennger Wehren. Es wäre von notten, das man es mit Mawr Zeug oder mit Pfaln also aufs ehst ins Werckh brach.

Z. Ein beteckther Weg ausserhalb des grabens, niderer als die Contra scarPa ist vmb 6 schuech, damit man muge also beteckh dem feindt ein wider standt thuen, vndt die Contra scarPa verhuetten.

1. Ein Stanndt des beteckhten Wegs 3 schuech breit, vndt 1 3/4 schuech hoch, damit das khriegs uolckh darauf stehn, daraus schuessen, vndt die Contra scarPa vor dem feindt verhuetten vndt denselben vom graben abwehren muge.

2. Ein Eckh an dem beteckhten Weg, welches alZeit Zwo lennden macht, damit sich der feindt hinZue nit muge lennden.

3. Casematte, die man muesset Jn dem graben bej den Contra scarPen, aus holz machen vnnnd beteckhen mit Erdtrich, Vor dem fuer, damit man muge mit etlichen schützen den graben vor dem feindt daraus bewahren. Der Zaun vnnndt das leger, da das Reitter Volckh stehn mueß, Wirt Zusammen fugt bei den Zweien Eckhen der Pesteien D vnnndt E vnnndt wirtt verhuet von dem Pasteien B vnnndt C, vnnndt von drei anndern Pasteien des legers, so mit Nummer 4, 5, 6 Zeichnet seindt. Es hat sein graben mit sein Wasser vnnndt vmbher, wie mans Jn den Modell siecht, Funf schritt Weit von dem Zaun Jnwendig, mit Nummer 8, seindt die Heüser vnnndt die Stallungen 3 schritt Preit. Diese hauser vnnndt stallungen seindt in Zweien Ordnungen, vnnndt Jn der mit haben ein Weg vnnndt noch Zwey anndere weg, so Zu den Pesteien vnnndt in die Cortina des Plaz Nummer 7 gehn. Jn disem Plaz vnnndt in den dreien Pesteien Nummer 4, 5, 6. khan das khriegsuolckh Zu samen khumen, biß darnach mit ein annder auf dem feindt außZeugt. Dise heuser vnnndt stallungen seindt 302 schritt lanng, vnnndt also bleiben für ein yedes Roß 14 1/2 schuech, nach der lenng, vnnndt nach der Preit. Die 200 schritt nach der lenng, so vberPleiben, mag man dem khriegsuolckh, oder aber sunst Nuzlich außthailn. Das Thor des legers, Zeichnet mit Nummer 9.

V.

*Ottavio Baldigara javaslatai az egri építkezésekhez,
1578 december⁴⁴⁴*

1. Octauio Waltigare Bit vnnnderthenigist, Nachdem Euer Majestät bschlossen haben vber das gebew Erla, das Euer Majestät das Modell mit Jrer hannd vnnnd sigill Wollte anchrefftigen, auch in den nachgeschribnen Articlñ, so uil deren Euer Majestät gefellig, ein lateinische Jnsruction Verfertigen lassen.

...

5. Eur Majestät wöllen bewilligen, das die Pasteien gegen der statt an den streich weren herauß aufs wenigist 15 Claffter brait baut werde, wie solliches an den hindern dreien pasteien gegen der statt Jm Modell Zusehen ist, mit khlainen punctl Ver Zeichnet.

6. Das vom Anfang der streichwer biß An das Jnner Eckh, da die Zwo Cortina müesten Zusammen khomen, Zu dem Punct E. im Part Abriß Aufs wenigist 18 biß in die 20 Claffter sei, wie man wierdt befindden, das es an Ain Ort mer, als an dem Andern Von notten ist, damit man gueten Plaz Zu dem gschütz hab.

...

8. Jn dem Modell Vber Erla mit A. No. 3. vnnnd B. No. 4. ist mit den Zallen A.1. G.2. H.3. N.4. et E.5. VerZichnet, wie die pasteien, Cortina vnnnd Alles gebeu nach einander, seinem guetbedunckhen nach, sollte verfertigt werden. Alßo das erinndert entblet, sonnder von tag Zu tag Zu merer sterckh vnnnd sicherhait Aufkhäm, wan es Euer Majestät Alß gefellig ist.

9. Eur Majestät wollen erleuben, das die Mauren der pasteien Am fundament 2 Claffter dickh seien [mellette: Jm Abriß A.], vnnnd die scarpa Also gemacht, das An 6 Clafftern der höche Ain Claffter brait, die Mauer vom vnnnderisten grund hinein hennckhe. Die Pfeiller oder Contraforti mit B. sollen dickh sein, ain Claffter an der Mauer, ainer von dem Andern ain Claffter 3 schuech, gestells lang 2 Claffter 3 schuech, am spitz Jnwendig 3 schuech brait. Wenn es vom grund 3 Claffter Aufgfuert ist, so soll die Mauer Jnwendig Abschnidten werden, das si nit mer, dan ain Claffter dickh sei, vnnnd dann biß auf 4 oder 5 Claffter in die höch gefuert, wie solliches an den Zwo figuren A. vnnnd B. Zusehen. Das vbrig an der höch soll man von gueten Erden machen, die brust wehr von 18 biß in die 21 schuech dickh, 6 1/2 schuech hoch, mit recht Außgethailten schießlöchern, welche man allZeit Ausfullen vnnnd andern an andern Orten machen khan, wie es

⁴⁴⁴ ÖStA KA HKR Akt. 1578 December No. 108. Exp. fol. 1-9.

die Notturfft erfordert. Die Mauren, Pfeiller vnnd Alles Annderes soll man machen grössen vnd khiener [kleiner], weiter vnnd Näherer bei einander, wie es iederes orts glegenhait selbst dargibt.

10. Das auch Allenthalben herumb ein druckner gräben, Allain der Mitler Blind graben mit wasser voll sein [bek. mellett: wie es die 2 Pastein E. vnd F. in abriß Zusehen], darein sollen gmacht werden Viereckhet grueben, Jn form eines schachs, Ain oder Anderthalben schuechs tieff, vnd wiederumb ein solhe viereckheten plaz darneben erhöcht eins, VerZaichnet ist vmb die 2 basteien E. vnnd F., damit, wen die feindt drein khumben, vnuersehens drinen fallen müessen, vnnd da es gegen dem Perg ist, da man nit wasser haben khan, da macht man ein gegen schach Jn der Mauer, 4 1/2 schuech weit vnnd 7 schuech hoch, wie es gemacht ist ann der Pasteien A.1., Zwischen dem Alten vnnd Neuen Castell, oder Aber man macht den Von außwendig, wie mit C. Zusehen, da baiden forn abgerißen sein. Also das ein khriegsman Jnwendig khund hin und wider gehen vnnd Auflosen, ob wo der feinndt ein graben wollt, Jme mit dem entgegen graben gwerdt [?] werde, der Graff von Mansfeldt der ist auch der mainung vnnd acht, das man ain gegen schach machen soll an der Contra scarpa oder beim grundt des aussern tailles im graben, Wie es VerZaichnet ist mit D. Man khan auch etliche bedeckhte thurnlein oder khämerlein machen in den Eggen vnnd am grundt des grabens, darauß man mit Topelhackhen weren khund, das der feindt nit so bald hinZueschantzen in graben khumen vnnd denselben auffüllen mige, Wie solliches VerZachnet ist in dem ganZen Modell mit A. No. 3. Von solchen Thurnlein man auch Jn der obgmeldten gegen schach khumen müge.

11. Das auch bei einer Jn den Pastein [mellette: Pastein F.] Zwai Plinde oder Verporgen Thor gemacht, die Jn den vnndern vnnd Nideristen gebeuen Am grund des grabens Jnwendig des Orechion verporgner herauß gehen, der durch ganng drinen soll brait sein 5 oder 4 1/5 schuech, das thor drei schuech brait, Also das ein knecht mit ein lanngen spieß durch khund khumen, Wie es an der Pastein mit F verZaichnet. Die muessten mit eisen bschlagen Thörn Verschlossen vnnd Jn Zeit des fridens Aufwendig mit einer eingene Maur vermauert vnd verdeckht sein.

12. Das die Orechioni an Jrem spitz oder haupt nit höher sein, Alß die Prust Wehr von den Nideristen streich wehren, vnnd senckhen sich Allgmach der Pastein [mellette: G. Pastein] Brust wehr gleich, dem dann die Brust wehr von dem Obern Orechion auch müess gleich khumen, damit man mer stuckh drauf khund stellen, Wie solliches Zusehen an der Pastein G. vnnd die weil die dickhe der Brust wehr vnnd der Casamata, Alß ein Orechion der Anndern streich wehr, in der höche dasein, wurde sich nit reimen vnnd merern vncosten geben, wenn mann es der Pastein gleich hoch soll machen, das wenn der feindt die Brust wehr der obern wehr Zuescheust vnnd man mit dem gschutz sich hinder sich besser begeben vnnd von neuem baser sich verwaren mueß, so khan man vor der hech des Orechion den graben vnnd die entgegen ligende Pastein mit ein ainigen stuckh hart vertadigen oder streichen, wie solliches an der figur der Pasteien F. vnd E Zusehen. Der hern von Popendorf läst Jm solliches gfallen, hat auch Zuegeben, das es Also Zu Erla gemacht, wie dann solliches an der Pastein Zuechst am Perg im Modell vnnd An der Pastein A.1. gemacht ist worden.

13 Das die schieß löcher an den streich weren Jnwendig bei 2 schuech brait vnd hoch sein, VierEgkhet vnnd oben mit 2 gwelben vber einander versichert, Damit die püchssenmaister vnd khriegs leut, da gleich ain gwelb oder pogen Zerschossen, vmb souil sicherer drundter stehen mügen sollen. auch Also gmacht sein, das das schieß loch Zuechst der Cortina die selbig gantz Cortina, auch die streich wehr den Orechion vnd desselben spitz vnnd den graben streichen, das Annder schieß loch neben des Orechion solle Aufs Aller nechst vnnd Zum wenigsten biß auf halbe Cortina gegen der entgegen ligenten Pastein biß auf den spitz derselbigen vnnd noch ein Claffter hinauß laß streichen mügen, vnnd das sy Also den grundt des grabens vertadigen, so nachent es müglich, aufs wenigist von der unten gedachter Cortina gegen der entgegenligenten Pastein vnnd derselben höche. Vnnd damit die gfanngnen durch dieselben schieß löcher nit außkhommen mugen, soll man Jnwendig eisene Türl machen, die Jm Zeit des fridens allzeit gspert seiet, die Jn der miten ein loch haben, damit man Zu Aller fuerfalleter not mit ein dopell hackhen hinauß schießen khan. Dann also erforderst das gräniz hauß, weil es dem feindt so nahent legen ist.

14 Das die Pasteien also gmacht, das si braite vnnd nit gspitzige Eckh haben, souil müglich, damit sy von den streich wern vnnd von der Cortina aufs wenigist der leng graden lini nach Vertädigt vnd gestrichen mögen werden.

15 Das die Aussern wendt der Pasteien khurtz sein souil müglich, damit si ein guetten Plaz haben Zu Notturfftiger stellung des gschuz, vnnd das die wendnt an den streich wern vmb souil braiter, dan also weren si vil sicherer vnd vmb ein guetes weniger khossten.

16 Er bitt auch Jme Zuerlauben, das die Casamata oder Plätz an den streich weren [mellette: E vnd F.] vnbedeckht sein, 3 oder 3 1/2 biß auf 4 Claffter, wie es die notturfft erfordert. Das vbrig soll bedeckht sein mit gwelben sein, vnd mit höher ain 8. oder 9 schuech hoch, si sollen drumb so nider sein, damit die Brust wher der vnndern Casamata so hoch sei, das si die ober wer des feindts gschuz huett vnnd bedeckhen. Dieweil man das gschutz leichtlich darhinder Ziehen vnd auf allen notfall bedeckht hallten khan, auf dise weiß werden die Auswendigen wendt oder Mauren von den Pasteien khurtz vnnd die Casamata haben mer plaz Zum hinder sich Ziehen. man machts mit wenigern vncossten, da man an einer Pastein ain ainigen Platz macht der allenthalben vnbedeckht, khan man da 2 Plätz oder ständt Zuerichten, die da sicher vnd bedeckht seindt vnnd darf doch die Pastein nit grösser machen, wie solliches an der figur der Pastein E. vnnd F Zusehen, vnnd ist nit ein wenig dran glegen, das man drei wern khan haben, aine uber der Anndern, dieweil des feindts gwaldt also geschaffen, das er ain 50 oder 60 Tausend man an ain Sturm khan stellen, die da mit säbeln hin an triben werden, sein Zwo wern nit gnuet khan. da man von der ain das gschutz last ab gehen, khan man Jn der Anndern so baldt nit laden vnnd dem feindt ist es nichts, da er gleich an ain sollichen Sturm ain 10 m. man verleurt, wan er nuer sein fuernemmen verricht, wie wier dessen vill Exampl gsehen haben.

17. Das an den aussern Mauern der Pasteien A 1 [mellette: H im abriß] gegen Thihamer werts vnnd dan der Ander mit G 2. gegen den Khünig Stuell, wenn es von nötten ist mit dem graben so Tieff Zkumen, der graben an den Andern Pasteien ist, das im grund des grabens ain mauer aufguert wert, von 4 biß in 5 Claffter hoch, wie an der figur mit H Zusehen, die wierdet nutz sein, das ein khriegsman bedeckht khan sthen vnnd mit dopel häckhen dem feindt den Zuegang vnd ausfüllen des grabens khan wern. Vnnd da der feindt die Pastein gleich bscheusst, so bleiben die stain vnnd was Zueschossen herab feldt Auf derselben Mauer ligen. Also das der feindt sich hinZue nit woll nahnen, noch die Ane laidern ersteigen mag, solliche vnndern Maur khan auch nit leicht bschossen werden, weil sie nider ist. Allein der feindt stöll sein gschutz in graben, sollicher furen von Mauren so etliche Barbacanj, vnnd die francosen Rebelini, etliche Aber fosa brea nemen, welliher furen von dem Alten fast gebraucht worden, damit si sich vor das hulzen Instrumenten vnd Maur PrechZeug, so man Am A. and Zogen, versichert haben. Zu disem Zeiten ists beim eine festen ein grosser fortl, man khan auch Zwischen diser Pläner vnd der Pastein, da es von nötten, ein gegen schach machen, Jch ließ mier gfallen, das an allen Pasteien also gmacht wurd von der oberzelten vrsach wegen, man khun ein weeg auch feinden, das es fast also in ain vncossten gschehen khunde, dan Zu Erla findt sich ein gueten grundt, vnd ist nit von nötten, mit der Pasteien so tief hinab Zufaren, so under allain mit derselben Maur Außwendigen, wie an der obgemelten figur mit H Zusehen, die aber khain grund nit ist, khan man gwellte Pögen [mellette: I.] machen, wie werden Vndeckht vor des feindts gschutz, mit ietz gedachter Mauer, vnd der Erden, die dar Zwischen khumbt, Aber Zu ietz gemelten 2. Pastein darf man solcher Pögen nit.

18. Das Zu aine ieden Casamata ain Thor oder einfart gmacht werd, da man mit den gschutz khün einkhumen, Also auch ein stiegen, das der khriegsman auf den Plaz oder öbresten stand der Pasteien khumen muge, dieweil man schwärlich Zuor khan wissen, was fur gschutz vnnd volckh man in aine festen auf ein iedlichs ort bfunden war bederf, das auch ain weg gmacht werd, von ainer Casamata Zu der Andern Aufs nahnest, vnnd mit wenigisten vncossten es müglich ist, damit man von ainer mit gschutz vnnd volckh der Anndern Zu hulf khunde khumen, vnnd die, wie es die notturfft erfordert, möge ruckhen, vnnd es Also angorndt, das man von ainer Pastein Zur Anndern Alle Cortina one hinderung müge streichen.

19. Das auch erlaubt sei, an dem Taill des Castells gegen dem Perg mit B No 4. Zaichnet, mit derZeit vnnd glegenhait mit arbit der gfangnen, die sondern vncosten den Jnwendigen graben Zwischen dem Zaun vnd der Maurn, widerumb Zu raumen vnnd ZueZurichten da man auch

etliche Thurnlein oder khämerlein mach, wie oben im 10. Articl gmeldt, damit es sich in Zeit der not vmb souil besser retten müge, bei denen souil vnglegenhaiten, die sich da erfinden.

...

Leztlich bitt Waldigara, Euer Majestät wöllen dise auch seine vorige vbergebne Articl ne... nit mehr, doch die das gebew Erla vnnd desselben befurderung antreffen, gnedigist erledigen, vnnd da es Euer Majestät gfellig Jemandt von derselben Rätthen befehlen, der Jne uber gemeldte Articl hör vnnd mit Jm daruon discourier oder brede.

VI.

*Ottavio Baldigara véleménye Megliorini elképzeléseire,
1583. szept. 28.*⁴⁴⁵

Durchleuchtigster Erzherzog

Eur Fürstliche Durchlaut etc. Peuelch, vmb mein bericht vnnd guetachten, sambt des Hauptmans Megliorini eingeschlossenen schrifft die beuesstigung Vywar betreffendt, ist mir den 16. dits Zukhumen.

Es hat gleichwohl gedachter Herr *Megliorini*, wie er vermeldt, alhie bey dem sito Wywar etlich seiner *fantasien* fürbracht, welche, souil Jch darauß versteen khunen, mir nicht vbl gefallen, vnd hetten thails derselben anfänglichlich leicht mögen gericht werden. Anyezo aber muesste man die erdt wider auf ein newes anschutten, vnnd den blinden graben, so woll auch den annderen, so albereit ausgeschiben, ainstails, damit seine vermainte vngewonliche *contra scarpa* nider mitten möchten Zuegericht werden, wider außfüllen.

Sonnssten wurdet man den anderen theill seiner mainung vnd *opinion*, wan man das gemair wirdt anfahren, leichtlich richten khunnen, Vnnd werden Eur Fürstliche Durchlaut hern *Megli...*[orini], wan man mit disem erdt gePew soweit khunnen ist, das man zu mauren anfäch...[en], derwegen ein erhebtes vnnd *proportioniert* Model oder Abris Zu machen vnnd dabey sein mainung Zu *demonstriern*, gnedigist aufflegen, oder Jch wil solches in seinem beysein, vnd seiner mainung nach selbst verrichten, darauf wirdt man alßdan *discurirn* vnnd handeln khunnen (dan er hat mir weder abriß noch *Model* gelaßen, allein Ploß dauon geredt, vnnd mit bley ohne maß vnd *proportion*, was wenings entworfen, welches mir gleichwoll gnug ist.) vnd nach genugsamer ersichtigung vnd bewögnus aller vmbständt, durch Euer Fürstliche Durchlaut vnnd den Kayserlichen herrn KriegsRäten mügen geschlossen, vnnd deroselben *resolutionen* nachgelebt werden. Yeziger Zeitt Zwar sichtet mich nit fur guet an, da gleich Eur Fürstliche Durchlaut auff solche seine mainung vnd *fantasien* schließen, wegen mängl der Zeitt vnnd verlag, was solches anZufahren, sonnder man soll vilmehr vleiß haben, damit erstlich die Pasteien gnugsamb erhöcht, dan dero Zwo, vnnd ain *Cortina* noch abgehen, der blinde graben, wie man den angefangen, vmb die Vessten mit Wasser gefurt, vnnd dieselb auffß bösst man khan versichert werde.

Nachdes Herrn *Megliorini* verreisen hat man die *Cortina* bey dem Wiener Thor vnd die Pastein Zierotin vnd den *Orechion* ander Böhaimb Pastein gegender *Forgath* volendt, die *Cortina* Zwischen *Forgath* vnnd *Zierotin* Pastein, so am geferlichisten gestanden, soll in khurtzer Zeitt, da annderst guet wetter ist, ohneder Prustwehr auch vollendt werden, der blindt graben ist guets thails fertigt, wie man dan noch Jmerder daran arbeit. Die Pastein vnnd Cortinen laß Jch mit wasen belegen vnnd deken, damit der regen, Schnee, wasser vnd Eiß die angeschitte wäll nicht ein vnnd durch flezen.

Jch will aber hiemit auch auff seine des herr *Megliorini* eingebrachte *Articl*, so vill Jch daran verstee, auffß khurzist *replicirn* vnd Andworten.

Souill nuhn den *situm* diser Vessten belangt, sagt er, der sey anfangs, nit gnugsamer vorbetrachtung darzue furgenumen, vnd weill vor villen Jaren durch ansehenliche verständige leüt

⁴⁴⁵ ÖStA KA HKR Akt. 1583 September No. 82. Exp. fol. 1-9.

darauf geschlossen, Er aber sonst vormals nie der enden gewesen, will Jme nit gebüeren, disen *situm* weder Zuloben oder sonsst ainich bedenckhen darwider Zu haben.

Der form diser Vessten seye gar woll vnnd recht außgestekht, Allein weil 6 grosse Pastein daselbst sein, hett die Vessten wegen der losamenter woll weitter gemacht, vnd dieselb eben mit solcher besazung mügen verwacht werden.

Meines erachtens sollen dieselben nicht Khleiner sein. An den *fianchen* oder seitten haben Sy 20 vnd *allo fronte* oder fornen hinauß 48 Claffter, Man hetts gleichwoll seiner mainung nach, wegen mehrer losamendt, da man anderst die *Cortinen* Zwischen den Pasteien erlengert het, weitter khunen machen. Es ist aber hieneben auch warZunehmen, das anfangs die lenng der *Cortinen* von ainer Zur anderen seitten, auff 80 Claffter, vnd von ainem Zum anderen Jner Eckh 124 Claffter, das sein 22 Claffter auff yeder seitten Zu dem einfarten, *Casamaten*, Prustwehren, Pläzen vnnd raumb Zum geschuz, etc. geschlossen worden, vnd das hernach Eur Fürstliche Durchlaut auff des Herrn *Zierotin*, *Bernhardi Magni* vnd meinen anhalten, yedwederen *Cortina* noch 20 Claffter Zuzugeben gnedigist bewilligt haben. Jm ausstekken aber haben wir befunden, das die *Zierotin* vnnd Beheimb Pastein in einem thall vnd tieffen khummen, wie man dan noch der Zeitt Zu anschuttung derselben an erdt mangl hab, vnd dieselb mit vngelegenheit vnnd grossern Vncossten hingefurt würdt, das also, da man die Vessten noch weitter gemacht hett, desto mehrern mängl an erdt vnd grosseren vnd beschwärlichen vncossten abgeben hette. Alls Jch aber der Zeitt, so albereit gegen dem wintter sich genahet, des Volkhs vnd gelegenheit, so damals vorhandten gewesen, wargenumen, Haben wir nicht fur thuelich befunden dieselb noch weitter Zu machen, dan es am ausstekken Zu Veldt, ein solches weittschwäfigs ansehen gehabt, das es meniglich Zu weitt bedunckht hat, wie Sy dan auch diser Zeitt sagen, die Vessten sey gar Zu groß. Derhalben man sich der Zeitt vnd verhandenen gelegenheit damals *accomodirn*, Zum theill auch dem gemainen guetachten beyfallen vnd was Zuegeben muessen, Wie es dan auch die erfahrung geben hat, das mans nicht allein derselben Zeitt, sonder auch in disen 4 Jaren hernach, mit erdt nicht Zum schluß vnnd enndt bringen khunen, vnd wurde solches, da die Vessten noch weitter gewesen, nuhr desto beschwärlicher beschen mugen.

Der Zeitt hat yede *cortina* in die lenng von ainer seitten Zur anderen 97 Claffter vnnd von den innern eckhen 141 Claffter, Jch ließ mirs gleichwol wolgefallen, das auffs wenigist yede *Cortina* von ainer seiten Zur andern 100 oder 120 Claffter hette, wie sy dan was lenger, alß Sj der Zeitt sein, wan nicht obgelmelte bedenken eingefallen, damals wären gemacht worden.

Was nuhn die *Fianchi* oder seitten der Pastein anlangt, welche gar Ploß stehen, wie Sy dan bey allen anderen Vesstungen disen mängl leiden, welchen man noch bißher durch kheinen genugsamen fundt oder weeg wenden khunnen, hat er *Megliorini* sich gleichwoll was wenig vernemen lassen, was Jme nämblich der Zeitt vnnd Khunfftig, dergleichen hochnöttwendige mengl Zu wenden am nuzlichisten bedunkhe, dan wo Pastein vnnder den abseiten Zu behuet vnd beschizung der vberigen vnd allen ändern sachen vnd gePewen verhanden sein, dieselben *Fianchi* aber der notturfft nach nicht versichert, versorgt vnd erhalten werden, so folgt nottwendig auß derselben abgang vnd verlusst, auch der verlusst aller anderen Vortln vnd sachen, wie dan solches die erfarnus an villen ortten, erwißen hat.

Darauf Andtworte Jch, das die *Fianchi* oder seitten anden Pasteien Zu Wywar, vill mehrers, dan bey annderen Vesstungen, da mit gemair oder Zaun gePaut ist, bloß stehen, dan weil dieselb allein von erdt auffgeworfen vnnd meist höch ohne *Fascina* angeschütt ist, mußen solche nottwendig, so woll anden *Cortinen*, alßan den *Orechionen* grossere *Scarpa* haben, daher dan die *Fianchi* vnd seiten in der höch auch vill weitter offen vnnd bloß stehen müssen, da man aber solches von gemair vnd gueten Zeug machen soll, wirdt mans, auffs bösst man khan, auffs wenigist, damit die *canoniere* vnd schießlöcher bey den orechionen nit bloß stehen, richten, wie Jch dan solches dem herrn *Megliorino* an Zaigt hab, der mir gleichwoll noch khein wendung diser mängl gewißen, oder Jch hab Jne villeicht, wie man dergleichen seitten verwahren müge, das mans nicht beschiessen khunne, nicht recht verstanden. Darumben Jch Jme auch Zuuerstehen geben, das so weitt der graben, die *Contrascarpa*, vnd andere ortt ausserhalb der *Contrascarpa*, gegen den *Fianchi* vnd seiten bloß stehen, So weitt stehen auch gleichesfals dieselben *Fianchi* oder seitten Ploß, offen vnd ohne versicherung.

Die vngewöhnlichen *Contra scarpa* in mittlen der gräben, so fur allerley beschueßung der Vesstungen dienstlich sein sollen, vnnd mir Baldigara seinen anZaigen nach anbeuolhen hat, Sag Jch, wie vormals, das Jchs nicht verstehe, wie dieselben die *Fianchi* mehrert oder weiter dan wie obgemelt versehen sollen. Zu den fordern theill aber der Pasteien vnd ains theills anden *Cortinen* mügen solche *Contra scarpa* woll darzue dienstlich sein, das mans nicht so leicht beschuessen khan, wie man dan dises, bej ainem solchen erhobenen model oder abriß leichter Zu sehen, vnd dabey *judicirt* vnd erkhendt khan werden, ob solche erfundung nit etwa andere vngelegenheit vnd mengl mit sich bringen, meines theills laß Jch mirs gefallen. Jch mich aber aufgedachtes *Megliorini* meinung Jchtes ins werh Zu richten nicht vnderstanden, dan Jch hab Jme anZaigt, das Jch außer gnedigster verordnung Euer Fürstliche Durchlout vnd der Herrn Khriegs Rath kheiner newerung in gePew mich vndersteen khunne, vnd da mirs gleich aufferlegt, vnd darauf geschlossen wurde, so wurde Jch doch ein abriß mit rechter maß vnd *proportion* der hohen oder ein solches erhobnes *model* darzue bedurffen sein. Dan es ist nit gnug, das man dergleichen sachen mir mit wortten verfaßen, sonder man muß auch solches yeder Zeit Zeigen vnd *demonstrieren* khunen.

Weitter vermeldt er, weil die erdt daselbst anfangs gar sPär trukhen vnd vntauglich ist, daman anderst dise Vessten Zu ainem bestandt Zu vollenden willens sej, so muß solches von gemair erPaut werden, darauf dan, da dises ortt den anderen Vessten gleich solle sein, grosser vncoosten lauffen, welches dan Zu öfftermallen ein vrsach ist, das die angefangene gePew, vnuolkhummnen vnd in grosser gefahr stekhen bleiben. Weill aber ye die erdt nicht guet ist, muß daselbst nottwendig gemauert vnd mit guettem Zeug Pawt werden. Will derohalben die Maur weder dikher noch höher haben, dan als er dem Maurmaister geZaigt hat, dan es also beständig genugsam sein, vnd weniger Zeitt vnd vncoosten bedurffen werde.

Dem ist also die erdt ist sehr truekhen vnnd vntauglich, vnd da die gleich guet vnd tauglich wäre, musst mans doch nichts wenig, damit mans nicht vndergraben, vnd so leichtlih vberstaigen müge, mit gemair erPawen, Mitdiser erdt aber, welche dan nicht guet ist, ohne holzwerh vnd mitdem wenig *fascinen*, deren man alhie gleichwoll mengl hab vnd mit der anderen gueten erdt, so man an den gnöttigsten ortten braucht hab, haben wir dises ortt dermaßen erhöbt, das solches 4 oder 5 Jar, biß mans mit der maur einfachen khan, ein bestandt haben, daran man, dan eeist einen anfang Zu machen, nicht lennger verZiehen soll.

Die diekhe vnnd hoche der maur betreffendt sag Jch nicht, das Jchs, wie an anderen gePewen, welche Jch gleichwoll nicht vernicht will haben, machen will, den herrn Commissarien so alhie gewesen vnd ein vberschlag gemacht haben, wieuul gelts dise Vessten mit gemair einZufahen gestehen wurde, hab Jch vormals anZaigt, das solches gebew, da man die Maur oberhalb der erdt oder hoch des wassers 4 Claffter hoch, die grundt Vesst im grundt ain Claffter tieff, die *Scarpa* derselben an yeden 6 schuchen ainen einZuZiehen, die diekhe im grundt 8 schuch, von yeden 2 Claffter der höch 2 schuch in die *Scarpa* gerechnet, vnd vom grundt an, biß auf die recht höch hinauf ain Claffter diekh, die lenng der *contraforti* vnd Pfeiler 14 schuch, bej der Maur ain Claffter vnnd am ortt hinein 3 schuch diekh vnd ain Pfeiler vom anderen 2 Claffter weitt. Die gemair an den casemate einfarten vnd strasen von einer Zur annderen 1 Claffter diekh, die gewelber ainhalb Claffter diekh, vnd wo man, dan sonssten allenthalben Pfeiler fueren muß, machen wollte, wurde solches alls Zusammen yede *cubicirte* oder geuierte Claffter per 7 Taller 20 denar gerechnet, in ein Summa gerechnet 118500 Taller bringen.

Die Abschrift desselben meines berichts hab Jch der Zeitt nicht bej mir, wollt sonnssten vberschikhen, hatt bej anderen meinen sachen Zu wienn gelaßen. Wan man wirdt anfahren Zu mauren, so khan man alsdan nach gelegenheit des grundts Paw vorrats vnd vortln, auch mitder MaurMaister guetachten sehen, was man ander dikhe, höche vnd der Maurer lohn ersParn khan, vnd in alweeg, was Zu vill oder Zu wenigist, verhuetten.

Mich bedunckht, der herr *Megliorino* hab dem Maister Franzen Maurer beuolchen die maur 4 schuch dikh vnd 3 hoch Zu machen von den *contraforti* oder Pfeiller, hab er khein meldung gethan.

Weill die Pastein vonder hoch des Wassers 6 Claffter hoch sein, erachte Jch, das solche maur ohne werkhstain, wegen der gefrier vnd Khelten diser landt gar Zu die sein, Will mich aber hierinnen annderer bösserer mainung gern weisen lassen.

Sonstten vermeldt er, das man alsPaldt, weil die Vessten gar vbl versichert ist, die Pastein dero seiten vnd *Cortinen*, welche so nider sein, das mans gar leicht vbersteigen khan, biß man anfächt Zu mauren, 2000 schanzknecht dahin schikhen, vnnd mit allen vleiß, weil noch guet wetter ist, auff die weiß, so er angeZeigt, die Vessten mit seiner aigen erdt allenthalben 6 Claffter hoch anschutten, die graben erweiteren, vnd die vngewonlichen *Contra scarpa* in mitten des Grabens, damit die Vessten nicht müge beschossen werden, soll machen, wie man auch dieselb erdt, biß die Vessten Zu bösserer versicherung gebracht worden, nuzlich anlegen vnd Prauchen soll, vnd das solches khunfftig, wan man wirdt anfahren Zu mauren, nur Zu ainem vortl geraichen vnd nichts daran vergibs[?] sein werde, hab er mir Baldigara seinem vermelden nach solches alles angeZeigt. Auf obgedachte Articl, hab Jch anfangs in diser meiner schriftt genugsamb geantwortt, Was aber die 2000 Schanzknecht betrifft, tragen Euer Fürstliche Durchlaut gnedigistes wissen, das man mit 3000 f, so man dises Jar Aufs gePew verwendet, dauon 1000 Zu Wienn vmb allerley Paw vnd werchkhZeug außgeben, khundte man die nicht gehn Wywar bringen, vnnd wurde wochentlih 2500 Taller auf dise schanzknecht auffgehen. Darzue musste man 3000 schaubtruchen, ein guete anZaal grabscheitter, KhramPen, schauffeln vnd anderen werkhZeug mehr im vorrath haben. An disen sachen allen leiden wir bej unns grossen mangl, vnd khunen nicht so leichtlich ins werkh gericht werden, muß allererst alles durh der Kayserlichen Majestät HofCamer verordnung, welche sodan auch lanngge Zeitt vnnd weil darZue nimbt, erZeugt vnd Zusammen gericht werden. Jch wolt Zufriden sein, da man nur 500 oder 300 schanzknechte hieher bringen khundt, traute mir nach dises Jar mit denselben die Vesstung Zu Zimblicher versicherung Zubringen, wie Jch dan ohne das, was nuhr müglich Zu thuen ist, an meinem Vleiß nichts erwinden laß. Geschuz vnd Khugln sein alhie in Zimblichen vorrath, Puluer ist gleichwoll wenig verhandten, An[?] Zeugerichten, feurwerh, SPießen, doPPI vnd halb hagggen, weil man deren alhie hochnotturfftig ist, erscheindt dahin grosser abgang, Vnd dises ist auf Euer Fürstliche Durchlaut gnedigisten Peuelh hierinen mein gehorsambists guetachten Eur Fürstliche Durchlaut mih vnderthenigist beuelhendt. Wywar den 28 September 83isten

VII.

*Ottavio Baldigara Ernő főhercegnek az egri építkezésről és Christoforo Stella panaszáiról, 1584 június*⁴⁴⁶

Durchleuchtigster Erzhhherzog.

Was an befestigung der hungerischen Gränizen gelegen, Mit was grossen vncoosten Jungst verschines Jars die Kayserliche Majestät furnembe Commissari, mit welchen damals Jch gleichsals gewest, Zu besichtigung derselben abgefertigt worden, darüber auch mein guetachten mundtlich, schriftlich vnd in abriß geben hab, tragen Eur Fürstliche durchlaut gnedigistes wissen. Weill Jh aber nicht wissen khan, was darüber nochmals geschlossen worden vnd also diese Pawsahen gleich in dem alten standt verbleiben, bedunkht mich hierinnen nicht, schlechten mängl Zuerscheinen, dan seither des 1568 Jars ist wenig oder gar nichts gericht worden, so wir doch woll wissen, das wir einem solchen starkhen feindt ohne befestigungen allein Zu Veldt vill Zu schwach sein.

Was hillfts, das man in hungern nicht mit geringen der Kajserliche Majestät vncoosten muehe vnd vnglegenheiten, so offtermals Rakusch hellet, in denselben die contributionen vnd Robathen auff die graniz gePew erhandlet, weil alles vernachlässt, verZukht, vnd ohne ainihen nuz hin vnd wider verwendet wirdt, nicht weniger aber mußen den armen vnderthanen, das Jrig laisten, gePlazt werden, werden derselben tag Zu tag nur weniger vnd geschuzt Jnen khein fursehung na/och schuz nicht, Vnd weil diese sachen nicht recht verstanden nachregiert werden, khan man, was die

⁴⁴⁶ ÖStA KA HKR Akt 1584 Juny No. 117. Exp. fol. 1-4.

befestigungen anlangt, nichts guets richten, so geschicht weder mit Khriegs Munition noch Profandtierung bey ainicher Vessung khein fursehung, gereicht also alles Zur ab.lung vnd verderben, gleich alles were nie khein feindt verhanden oder kheines mehr Zugewarten hetten, so vnns doh derselb vor Der Tür vnd augen ligt, vnd taglich aines nach dem andern in sein gewalt bringt, vnd durh Jne verhört vnd verzert werden.

So in so villen fridlichen Jaren in kheiner sachen ainige fursehung beschehen, auch das Jenig, das man mit gueter gelegenheit vnd geringen Jrer Kayserlichen Majestät vncoosten richten khunen, verabsaubt. Was wirdt nit geschehen, Zu vnfridts Zeitten dort man an grosser verlag vnd Zeit manglheiten, auch woll die sachen notturfftiglich nicht nachdenkhen, Jh geschweig Jns werkh richten werden khunen.

Bitt derwegen Eur Fürstliche durchlout vnderthenigist, die geruehen diser meiner warhafften erinnerung, ein wenig nachdenkhen Zuhaben, vnd ohne lenngere verabsaumung disen sachen fürkhunen vnd durh bequemere mittl Zuhelffen.

Erstlich soll man bey allen SPanschafften inquisition halten, was yedwedere derselben seiter des 69. richtig gemacht hab, auch wie vnnd wem Sy daßelb erlegt haben, darzue sollen aber nicht anseliche Commissari, darauf vill vncoosten gehet, gebraucht, sonder durch befelh an die SchPän vnd Vice SchPan, das dieselben Jre Raittung der Camer vbergeben, sollen gericht werden, wollt man aber ye etwa darZue mit solchen beuelchen, der die Raittungen auffname, furnemen, soll man ainen der getrew auffrichtig, vnd sich mit verehrungen nicht blenden läß, brauchen, wirt sich ohne Zweiffl, ein ansehliche Summa gelts befinden, mit welchen man, was guets an den graniz gePewen oder wo es am maisten vonnöthen thuet, richten khundten. Alßdan solche ordnung bey den SchPanschafften furnemen, das Sy khunfftig Järlich Jr Robath geldt bezallen, vnd Zu rechter Zeitt Jr Robat, wohin Sy dann deputirt sein, laisten. Mit disen Robathen vnd etwa sonst einer hulff möchten, die graniz ortt Zu bössern standt gebracht, vnd solches nicht allein Zur sicherheit, sonder Zu Jr Kayserlichen Majestät, Euer fürstliche durchlout vnd deroselben getreuen vnderthanen ruebigern gemueth, ersPrießth sein.

Da Jr Kajserliche Majestät, Eur fürstliche durchlout vnd der Stäth, nit solche leüt, die Zum Regiment vnd andern diensten yeder nach seinen beruef tauglich vnd in Jren beruef vnd dienst getrew sein, brauchen, auch ob demselben, damit sy Jren diensten trewlich abwarten, halten, vnd sy stätigs darZue ermahnen, so würdt gewißlichen nur ein babilonische verwirrung darauß eruolgen, vnd alle sachen, mir erger, wie es dann biß auff dise stundt beschicht werden.

Weill Jh auch SPur, das man die guet gelegene PawZeit vergeblich fürvbergehen läst, hab Eur Fürstliche durchlout Jh gleichsfals Zu ermahnen nicht vmbgehen sollen, Weill yeZo die gelegenist PawZeit Zu allen gräniz gePewen verhandten, damit nicht, wie vorige Jar beschehen, dieselb vergeblich durch vnZeitlige fursehung verabsaubt werde. ...⁴⁴⁷

⁴⁴⁷ Az irat Stella panaszainak felsorolásával folytatódik.

György Domokos

AN ITALIAN MILITARY ARCHITECT IN HUNGARY
IN THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY

The Life and Activity of Ottavio Baldigara

Summary

The process of the completion of the border-fortress system, together with the lives and activity of the military architects, belong to the less investigated fields of the history of Hungary during the Turkish Rule. This study has two aims. On the one hand the author is to analyse the contribution of the fortification system – invented in Italy at the turn of the 15-16th centuries and called „Italian system” in the Hungarian professional terminology – to the development of warfare in contemporary Europe, recently defined as „military revolution.” He makes considerable efforts to prove that, in spite of certain backwardnesses in the field of technology, the use of the Italian fortification system conduced to the success of the border-fortresses in impeding the Ottoman conquest. On the other hand, through the analysis of Ottavio Baldigara’s life and activity the author shows that contemporary military architects had to discharge different duties simultaneously. E. g. Baldigara himself was not only designer of numerous fortifications but operated as technical manager and official of work organisation, too. The design and implementation of forts Eger and Érsekújvár, the latter being record output of the Italian fortification system in Hungary, can be attached to him. As a specialist he participated in the operations of many other fortifications, too and had designed bridges as well as a lot of other „civil” edifices. The surveyed historical sources offer a very informative insight into the daily duties, connections and working conditions of the 16th century men.

György Domokos

UN MAÎTRE CONSTRUCTEUR DE CHÂTEAUX ITALIEN EN HONGRIE
DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DE XVIe SIÈCLE

La vie et l’activité d’Ottavio Baldigara

Résumé

La construction des châteaux des confins, la vie et l’activité des constructeurs de châteaux est l’un des chapitres peu examinés de l’histoire de Hongrie à l’époque turque. Cet essai – d’une part – voudrait présenter le rôle de la technique de construction de châteaux nommée „système italien”, (développée en Italie au tournant des XVe et XVIe siècles) dans le développement militaire européen. L’essai voudrait présenter la place de cette technique de construction dans le système d’idées de „la révolution militaire”. L’essai veut prouver que la construction de châteaux selon le système italien – malgré les défauts techniques – jouait un rôle très important dans le fait que le système de protection hongrois devenait capable d’arrêter la conquête turque. D’autre part, à travers la biographie thématique d’Ottavio Baldigara, l’étude veut montrer qu’un constructeur de châteaux devait accomplir plusieurs devoirs différents en même temps. Par exemple Baldigara en une personne était un architecte, un organisateur et un agent dirigeant les travaux. Les projets et la construction d’Eger et d’Érsekújvár sont liés à son nom. Le château d’Érsekújvár signifie le comble de l’architecte selon le système italien en Hongrie au XVIe siècle. Il prêtait son concours (comme expert) à la construction de beaucoup d’autres châteaux. Il faisait les plans des ponts et d’autres bâtiments civils également, à parts les fortifications. A la base des sources, nous

recevons une image pleine d'enseignements sur les devoirs quotidiens, sur les contacts, les rapports et sur les conditions de travail de l'homme de l'époque.

György Domokos

EIN ITALIENISCHER FESTUNGSBAUMEISTER IN UNGARN
IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 16. JAHRHUNDERTS

Das Leben und Wirken Ottavio Baldigaras

Resumee

Ein wenig erforschter Teil der ungarischen Geschichte in der Türkenzeit ist der Bau der Grenzfestungen, das Leben und Wirken der Festungsbaumeister. Diese Studie hat zwei Ziele. Erstens will sie zeigen was für eine Rolle die am Wendepunkt des 15-16. Jahrhunderts entwickelte, in der ungarischen Fachsprache „Italienisches System“ genannte Burgbautechnik in der Entwicklung des europäischen Kriegswesens gespielt hat, und wie sie in das neuerlich verbreitete Gedankensystem von der „Militärische Revolution“ paßt. Die Studie will beweisen, daß diese italienische Festungsbautechnik trotz des technischen Rückstandes sehr viel dazu beigetragen hat, daß das ungarische Verteidigungssystem die türkische Eroberung aufhalten konnte. Mit Hilfe der thematischen Biographie Ottavio Baldigaras will der Autor gleichzeitig zeigen, daß ein Festungsbaumeister mehrere, verschiedene Rollen erfüllen mußte. Baldigara zum Beispiel war Architekt für Festungsbau und arbeitsleitender (und organisierender) Beamter in einer Person. Er hat die Burgen von Erlau und Neuhäusel entworfen bzw. gebaut. Letztere ist der Höhepunkt der im 16. Jahrhundert nach dem „Italienischen System“ gebauten Burgen in Ungarn. Baldigara hat auch beim Bau vieler anderen Festungen mitgewirkt und auch Brücken bzw. verschiedene zivile Bauwerke entworfen. Die Quellen helfen uns ein gutes Bild über das Leben, die Tätigkeit, die Verbindungen und die Arbeitsbedingungen eines Mannes der Zeit zu machen.

Дьердь Домокош

ОДИН ИТАЛЬЯНСКИЙ МАСТЕР ПО СТРОИТЕЛЬСТВУ КРЕПОСТЕЙ В ВЕНГРИИ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVI ВЕКА

Жизнь и деятельность Оттавио Балдигара

Резюме

Одним из менее исследованных разделов венгерской истории в эпоху турецкого нашествия является вопрос о строительстве оконечных крепостей, о жизни и деятельности строителей крепостей. Настоящая статья ставит двойную цель. Во-первых, она намеревается показать, какую роль – согласно современным взглядам – играл способ строительства крепостей, называемый на венгерском профессиональном языке итальянской системой, в развитии европейского военного дела, и как встраивается „революция военного дела“ во вновь распространившуюся систему мышления. Автор статьи стремится доказать, что строительство крепостей итальянской системы даже несмотря на техническое отставание серьезно содействовало тому, что венгерская оборонительная система стала способной задержать турецкое нашествие. Автор статьи на тематической биографии Оттавио Балдигара параллельно намеревался показать, что строителю крепости одновременно необходимо было выполнять несколько различных задач. Балдигара, например, был в одном лице архитектор, проектировавший военные крепости, и одновременно организатор и руководитель строительных работ. С его именем связано проектирование крепостей Эгер и Эршекуйвар, последняя стала кульминационной точкой архитектуры итальянской системы

в Венгрии XVI века. Оттавио Балдигара как специалист принимал участие также в работах по строительству других крепостей. Наряду с крепостями он проектировал также мосты и другие гражданские объекты. Из данных источников вырисовывается поучительная картина повседневных задач человека той эпохи, его контактов и условий работы.